

FITZ JÓZSEF

BRASSAI SÁMUEL

MONOGRÁFIA

BUDAPEST, 1911.

NÉMETH JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE

I., FEHÉRVÁRI-ÚT 15.

„Élet“ irodalmi és nyomda részv.-társ. nyomása.

Brassai az irodalomtörténetben.

Az első, aki Erdélyben az iskolában magyarul tanított Brassai volt. Mingyárt tanári beosztója magyar és 1841-ben kidolgozza az első tantervet, mely kimondja, hogy ezentúl a tanítás nyelve a magyar anyanyelv. Ezt elfogadják és ennyiben Brassai úttörő a magyar kultúrában.

1832-ben megjelenik Brassai első munkája, kis esztétikai értekezés, melyben sok új dolgot mond, mely akkor egyáltalán nem kelt feltűnést. Csak harminc évvel később fogadják el általánosan azokat az alap gondolatokat, melyeket először Brassai mondott ki, de melyek csak Fechner induktív esztétikája következtében jutnak esztétikusaink tudomására. Mert a mi kultúránk anyyira gyökerezik a német kultúrában, hogy nemcsak az összes tudományokat és irodalmakat, hanem a magyaroktól kimondott igazságokat is gyakran csak a németektől vesszük tudomásul.

És miként Gál Kelemen felfedezte, hogy Fechner esztétikai elveit régen előtte megírta már Brassai, úgy valamelyik nemzetgazdaszunk egyszer talán fel fogja fedezni, hogy Ricardo első hatása, tehát a modern magyar nemzetgazdaságtan, Brassai gazdasági folyóiratában, a Vasárnapi Újságban és *Bankismeret-ében* nyilatkozik. Abban az időben sok cikk és röpirat jelent meg bankügyletekről, de az első nagy, összefoglaló és alapos könyvet Brassai írta.

Fontosabb tanítói és módszertani munkássága. Senki sem követte, sehol hatásának minálunk semmi nyoma. Amit Brassai követelt, azt csak a Jövő fogja megvalósítani. „Most fuldoklik a fiatal nemzedék, hétágú tölcseren akószámra tölték a tudományt — helyesebben encyclopediát — a tanuló fejébe. E rendszer az emberi elmét egy nagy szivacsnak képzei.“ — Viszás eszelősség a geographia tanítását e kérdéssel kezdeni: mi a geographia? — „Az igazi műveltséget nem az ismeretek sokasága, hanem az eszmék szaporító, érlelő tehetsége jellemzi.“ A tanításnak tehát erre kell törekednie. Körülbelül ugyanezt vallja ma Párisban például Emile Faguet. Brassai pedagógiai elveiből máig csak egy valósult meg; ez sem az ő szavára, hanem a kor kívánalmára, tudniillik, hogy az egyetem kapui

megnyíljanak a nők előtt is. Ebből látszik, hogy bölcs és elfogulatlanul gondolkodó ember volt.

Kaiblinger Fülöp kimutatta, hogy a ma divatozó nyelvtanítási rendszerek, az úgynevezett direkt módszer, mely a Berlitz-iskolák révén most már általánosan ismert, szintén Brassaitól származik. Ezt az új módszert Viétor vezette be 1882-ben s Viator maga ismételtén hivatkozik Brassaira. Tehát itt is a német.

Brassai 1877-ben Meltzllel szövetkezve megindítja az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokat. Ez a maga nemében az első ilyen folyóirat és Magyarországon sokáig senki nagyobb figyelemre nem méltatta. Munkatársai jórészt külföldi tudósok, többnyire németek s ezek — munkatársai — Brassai lapjának mintájára tíz évvel később, 1887-ben megindítják a Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, melyből 1901-ben alakult a Studien zür vergleichenden Literaturgeschichte, melyet most már ismer a világ.

Brassai sorsában van valami mélyen tragikus, a megnemértés vonása, mely az írás és művészet embereinek életében gyakori. Rendkívüli energiával alkotnak rendkívüli dolgokat, melyek világosak és kézzelfoghatóan érthetők és melyeket az ő korukban senki meg nem ért, senki rendkívülinek nem tart, mindenki elmegy mel-

lettük és elfelejti őket. És megható, amint az öreg tudós, kinek munkáit „nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtette, hanem huszonötévi tanulmányozás és tapasztalás“ — amint ő mondta — kárbaveszni látja nagy energiáját, fáradtságos munkáját és elkeseredésében gúnyosan kérlel: „Halljunk szót!“, hogy kapacitáljon, megmagyarázzon napnál világosabb fontos dolgokat, melyek senkitem érdekelnek. Szava a pusztában elhangzik, senkitem hallja.

Brassaira is érvényes: senkitem próféta a maga hazájában. Talán azokról, kik köztünk járnak s kik külsőleg olyanok mint mi, nem szeretjük feltételezni, hogy különbbek lehetnének. A személyes ismerősökről az emberek nem szeretnek nagy dolgokat feltételezni. Ha munkájuk érvényesül, gyakran mondják: szemtelen szerencse, protekció. Olyan embereknek kell jönniök, akik nem ismerték az alkotót, akik már el vannak vonatkoztatva a személyes benyomásoktól, hogy munkáit elfogulatlanul értékeljék. Azért szerzett a külföld Brassairól előbb értékelő tudomást, mint mi. Nézeteit németek helyeslik, tehát most már mi is elfogadhatjuk őket.

Egyébként az irodalomban sok hasonló eset van, sok nevezetes könyv nyomtalanul is eltűnik, ha a szerző hírneve nem tartja őket forgalom-

ban. A közönségnél inkább a név számít, mint maga a mű. Livius egyik könyve ezernégyszáz évig ismeretlen volt; akkor felfedezte valaki egy rakéta bőrborítékán. Alkman kétezer éves verseit 1854-ben fedezte fel véletlenül Mariette. A Chanson de Roland nyolcszáz évig volt ismeretlen, André Chénier remek versei csak halála után huszonöt évvel kerültek napvilágra. Sőt Shakespeare tizenkilenc drámája is elvész, ha halála után hét évvel Heminge és Condell ki nem adják, abban az időben nem nagy nyereségre. Mert akkor még nem tudták, hogy Shakespeare munkáit egyenesen halhatatlanul írta.

Az egész régi magyar irodalmat majdnem így kellett kiásni, elkallódott és megkerült kódexekből. Sok egészen elveszett és talán elveszett a magyar ősi eposz is. A Halotti Beszédet csak a tizennyolcadik században fedezte fel Schier Xixtus a Praykódexszel. A gyulafehérvári gloszszákra és a königsbergi töredékre az utolsó emberöltőben akadtak. Az Ehrenfeldi kódexet 1851 óta ismerjük. Pannónia megvételéről először Pray György értesít, a tizennyolcadik században és teljes példányát még most sem ismerjük. Bankó leányának históriája csak nem rég került elő egy régi poros, piszkos ládából. Mikes Kelemen leveleit egy öreg szolga őrizte, de nem

nagyon, mert elajándékozta a travniki basa egy bizalmasának, aki szintén elajándékozta Görög Demeternek és Görög Demeter is elajándékozta Kulcsár Istvánnak, aki végre a magyar irodalmat ajándékozta meg vele. A nyomtatásban megjelent könyveknek sem jobb a sorsuk, a feledékenység elnyeli, papírosa porrá lesz, elég, vagy megeszik a patkányok és ha meggondoljuk, hogy egyedül Párisban naponkint átlag hetven könyv jelenik meg, ne csodálkozzunk, ha az olvasók az írók hírneve után indulnak és a megjelenő könnyek nagyrészét észre sem veszik.

* * *

A Brassai iránt való bizalmatlanságnak egyik oka az is, hogy Brassai túlságosan sokat tudott. A közfelfogás ma — a speciális tudományok korában — körülbelül az, hogy aki minden tudományban jártas, egyikben sem otthonos. Azért tiltakozott Brassai és személyes hívei oly gyakran, ha polihisztornak mondták. És valóban kortársai sokszor említik gúnyosan, lehet, hogy Brassai mindenhez ért, csak éppen ahhoz nem, amihez hozzászól. De ezt inkább ellenségei mondták és mivel sokan mondták, következképpen sokan haragudtak rá, kiket polémiáiban és bírálataiban megtépzott. Fontos

jellemző vonás működésében az, hogy inkább arra szorítkozott, hogy mások tévedéseit megcáfolja. Mikor ezt egyszer szemére hányták, azt felelte: „Detruire une erreur est plus, que découvrir une verité.“ Tévedést megcáfolni több, mint igazságot felfedezni. Ez nagyon igaz és nagyon hálátlan dolog. Az irodalomtörténetben nem tudnak vele mit csinálni.

Brassai az irodalomtörténetben úgy járt, mint annak idején az Akadémiában. Erről Jókai mond jóízű dolgokat: Brassai mindent tud, amit csak tudni lehet, s ennek a sokoldalú tudományosságának köszönheti, hogy a magyar tudományos akadémia öt osztálya közül egyikben sem választják meg rendes tagnak. Minden osztály égis emlegeti a másik osztályban tett érdemeit s együtt az öt osztály együttes érdemeiért nem választja meg rendes tagnak; hanem végül azt mondja: „mindez semmi l Brassai nagy tudós ugyan, de hát még milyen zeneértő! válassza meg hát a konzervatórium.“

Brassai könyvei és eszméi helyett — ezeket igen kevés ember ismerte — az egész ország ismerte sokoldalúságát. Ez szinte népszerű tudósunkká avatta, kiről ezernyi adoma járt. Ezek szerint egyszer Brassai utazott külföldön. A vonaton fülkéjében néhány angol gyapotkeres-

kedő is ült s ezek vitatkoztak a gyapot- és selyemgyártásról. Brassai, aki mindenhez jobban értett, kifogástalan angol nyelven közbeszólt és megmagyarázta nekik a dolgot. Útitársai tisztában voltak vele: angol gyapotgyáros. Aztán beszállt két német filológus, aki latin verseken civódott. Brassai rögtön értelmezte a vitás sorokat és a két filológus kollégájára ismert benne. Majd zenésszel találkozott, aki Brassait muzsikusnak vélte, matematikussal, jogással és mindenki kartársnak nézte. Ezek az adomák tükrözik az embert. Egy másik ezt meséli: Brassai Berlinbe ment doktorátust tenni. Azt kérdezték tőle, milyen tárgyból kíván vizsgázni? Brassai: amiből az uraknak tetszik. A vizsgán pedig a cenzorok egyszer csak azon vették magukat észre, hogy nem ők kérdeznek, hanem Brassai vizsgáztatja őket.

Így szállt a híre szájról-szájra.

Sokoldalú volt a tudománya és ép ily sokoldalú volt tudományos munkáiban is. Mindenhez hozzászólt és tudománya részleteibe csak a szakemberek követhetnék. Ám tudós elméjének főjellemvonása, hogy filozófus s amint ő maga mondta: a filozófia vezetője a tudományokban. Minden tudományágot a filozófián keresztül vizsgált. Tudását néhány eszmére vezeti vissza s ez a néhány eszme tudásának lelke. Ez magá-

ban foglalja és bonyodalmasságában felismerteti velünk az egésznek egységét. A tudományok összefutnak egy legmagasabb és végső elvbe, amely mindnyáját magába foglalja.

Így például a természettudományokban minduntalan a dolog lényegét, létét kutató filozófiai kérdéseket veti fel. Anyag s Erő voltak természettudományi gondolkodásának sarkpontjai. Tekintete mindig az egészen nyugszik, sohasem felejt el a tudomány célját. Vagy a nyelvészetben, hol különösen nehéz és mély filozófiai problémákat feszeget. A mondattant lélektani alapra fektette, sőt Logikája tulajdonképpen nyelv-bölcséleti könyv, miután szerinte: „a logika a kölcsönös megértés tudománya.” Viszont a mondat részei mélyebb logikai és lélektani törvények szerint kerülnek egymással viszonyba.

A filozófia Brassai gondolkodásmódja (s a filozófia e tulajdonságában rejlik létjoga). Ez mutatja, milyen ember áll a művek mögöt. A magyar irodalom érdekes új személyiséggel gyarapodott Brassaival.

Szeme különösen a célon, s a cél elérésének tudományán, a módszeren nyugszik. Azt mondja: „Állított encyclopaedismusom kulcsa az, hogy nekem csak egy tárgyom, egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban. Ebben

következetes volt, ellentmondást nála seholsem lehet találni s Brassai tanulmányozását nagyon megkönnyíti az, hogy habár mindenről mond valamit, végeredményben mindenütt ugyanúgy gondolja.

A filozófiai gondolkodás volt tudományosságá területének térképe. Útmutatása mellett eligazodhatunk működése eredményein.

* * *

A sokoldalúság mellett másik jellemző vonása műveinek korszerűsége. Minden új mozgalom iránt rögtön élénken érdeklődött és hozzászólt. Olyan volt mint az érzékeny delejtű, melynek folytonos kilengése jelzi az új áramlatokat.

Ez és sokoldalúsága oka annak is, hogy tudását szétforgácsolta s egységes nagy dolgokat nem alkotott. Nem ért rá a felfedezésekre. Ezért jut neki az irodalomtörténetben csak másodrangú hely. Az elsősorban a nagy alkotók foglalnak helyet.

Ügyszólván minden munkáját a kor, a szükségyszerűség eszmélte ki benne. Önmagából nem alkotott, nem volt költő. Mikor kilépett az életbe a magyar mozgalmak központjában Széchenyi állt. Csodálatos, hogy ez a kor, ez az élet, melyet a francia forradalomban felszínre jutott eszmék szabadítottak fel, mennyi nagy embert teremtett

egyszerre. Az energiák felszabadultak, új pályák nyíltak, új eszmék virágoztak. A fogékony Brassai felléptekor Széchenyi eszméinek szolgálatába szegődik és nemzetgazdasági dolgokkal foglalkozik. Azután tanár lesz és legtöbb könyve tankönyv. Tanítványainak vezérfonalra volt szükségük és Brassai írta a vezérfonalakat.

A forradalom után a gondolkodás megváltozott. A kedélyek elmélyültek, minden bizonytalan. Madách megírja az ember tragédiáját. Ennek az időnek nincs nyugpontja, nincs vezére. Aki a XIX. századot értékelni akarja, indulhat a pusztá nevek után. A század első harmadában: Napoleon, Goethe, nálunk Széchenyi: csupa mozgalmasság, világosság. A forradalom után ilyen vezetősellemekek nincsenek. Victor Hugo, Heine, III. Napoleon, Garibaldi izgatják a fantáziát, de ez az időszak ködös és zavaros. Ebben a korban Brassai sem foglalkozik agilis tudományokkal. 1855-ben Wagner ellen nyilatkozik (tehát egyike azon keveseknek, kik akkor nálunk tudják, hogy kicsoda Wagner). Ekkor főként matematikus és természettudós. Először Büchner, aztán Darwin hozza ki sodrából. Aztán nyelvészeti és filozófiai kérdésekkel foglalkozik és Renant támadja.

A század utolsó éveiben Tolstoj, Nietzsche, Ibsen alakítja át a gondolkodás irányát és Brassai megírja a naturalisztikus gondolkodás ellen való tiltakozását, az Igazi positiv philosophiát.

Így Brassai, aki ifjú éveiben reformátor, később pedig maradi, hasonlít az öreg szenátorhoz France Epikur kertjében. Ez először nagy forradalmár volt, résztvett a júliusi forradalom idejében hatvan felkelésen, még öregkorában is segítette megbuktatni a császárságot és három újabb forradalmat vezetett. Azután nyugodtan élt a politikának. De valamelyik napon izgatottan és felháborodva látta, hogy egy csapat diák tüntet. Hihetetlen dühbe jött és hívatta a rendőrséget. „Ilyen rendetlenség nyilvános helyen!” Miután újított, nem tűrte, hogy utána is újítsanak s az ő eredményein változtassanak.

Brassai, kinek élete betöltötte a XIX. századot és tudása felölelte a XIX. század tudását és aki sokoldalúságában mindenhez hozzászólt, műveiben híven visszatükrözi korának tudományos gondolkodását.

* * *

Ha Brassai véletlenül a XVII. században születik, akkor ő lett volna Apácai Cseri János. Ő tanított volna az erdélyi kollégiumban leg-

először Copernicusról, Magyarországon ő filozófált volna először Descartes szellemében. És ő írta volna az első magyar Encyclopaediát és a Logikátskát. Céljuk annyira ugyanaz, hogy Apácai szavait Brassai is mondhatta volna: „Szerencsétlen nép, melyre a tudományok csak idegen nyelv által szivárkodnak.“ A tudományokat magyarul népszerűsíti: ez tartalma életüknek. Apácai volt az úttörő, mert ő született a XVII. században. Viszont nem volt meg benne Brassai kritikai szelleme, mert Apácait nem előzte meg a francia encyclopedisták és Kant munkássága, melyen Brassai és a modern élet gondolkodásmódja alapszik. De azt lehetne mondani, Apácai újból feltámadt s modernizált alakja a XIX. században Brassai Sámuel.

Apácai tanítványának, Bethlen Miklósnak emlékirataiban szó esik bizonyos Brassai Györgyről. De azt csak azért említjük, hogy hangsúlyozzuk: Brassai Sámuelhez a XVII. századbeli Brassai Györgynek semmi köze.

Sámuel nagyapját még Welmernek hívták. Szépapja brassói szász volt, aki székely lányt vett feleségül. Ennek fia, — Sámuel nagyapja — anyja révén már székely, habár még Welmer, asztalos volt s elhagyta Brassót, hogy torockószent-györgyi leányt vegyen feleségül. Talán

valami romantikus szerelem szötte és zavarta össze az idetartozó hagyományokat. A fiatal Welmer szó nélkül elhagyta Brassót, nem törődött többé vagyonával sem és valószínűleg mert adóját nem fizette, Brassó városa elkobozta vagyonát.

Tehát Torockó-szt.-Györgyön telepedett le s itt született fiát már székelyesen Sámuelnek keresztelte. Ez felnövekedvén Brassai W. Sámuel-írta magát és unitárius pap lett. Egyes forrásaink szerint az öreg Welmer még lutheránus volt s ez valószínű is, mert a századok nem voltak unitáriusok. Az ifjú Welmer, aki talán mindent otthagyt egy torockószentgyörgyi leányért, esetleg otthagya érte lutheránus vallását is. Nem tudunk semmi bizonyosat.

Brassai W. Sámuel, aki tehát unitárius papi pályára adta magát, feleségül vette a torockószt.-györgyi unitárius pap, kissólymosi Koncz Gergely leányát, Krisztinát. Őt magát megválasztották a szomszéd Torockón papnak és iskolai rektornak. Az iskola természetesen csak elemi iskola volt, esetleg tartozott hozzá egy-két al-gimnáziumi osztály.

Ez a Brassai W. Sámuel és Koncz Krisztina voltak a tudós Brassai Sámuel szülei.

Brassai büszkén jelentette ki: „bennem csak egy nyolcadrésnyi a szász.“

Azoknak, kik az irodalmi műveket a faj-elmélettel szeretik magyarázni, kitűnő tere nyílik a magyar irodalomban. A magyar faj, melynek folyton küzdenie, védekeznie kellett, fiainak gondolkodását is irányította és idomította. Így a nemzet fentartásának gondolata uralkodó lett a magyar irodalomban. Azért a magyar irodalom és a magyar faj jelleme különösen szoros összefüggésbe került.

Így tartja az elmélet, melynek igazsága mint az elméleteké általában, egyáltalán nem bizonyos. Ha Madách szerint a filozófia a tudományok költészete, akkor ugyanezt lehet mondani az elméletre is: az elmélet az irodalomtörténet költészete. De, — miként a filozófia a tudományokban, — kitűnő vezető és magyarázó az irodalomban.

1787 nyarán az ifjú Brassainé látogatóba ment szüleihez, Torockó-szent-györgyre s itt, július 15-én született a kis Samú. Itt, nagyszüleinél keresztelték is.

Brassai polihisztor lesz.

Az öklömnyi kis Samuban már meglehetősen találni a polihisztorság első csiráit. Az apja nevelte s úgy gondolom, ha más neveli, Samuból nem lesz polihisztor.

A tisztelendő úrnak szép könyvtára volt és még a harmincas években gyakran látták a kolozsvári unitárius kollégiumba jönni, hónalja alatt nehéz fóliánsokkal, melyeket a kollégiumi könyvtárból kölcsönzött. A könyvek szeretete, kultusza szólal meg ránkmaradt leveleiben, melyeket élete utolsó esztendeiben (1830—1836.) Alsó-szent-mihályfalváról írt Sebes Pál torockói iskolai igazgatóhoz. „Tisztelt Rektor Úri... Aminap közlöttem vala velem a Tudományos Gyűjtemény egy darabját — úgy akartam, hogy láthattam, — végig olvastam futva, de vágyódásom nem lön kielégítve. Ha tehetségem en-

gedné esztendőnként 50 aranyat elvesztegetnék könyvekre. — Hát az ezer egy éjszakát meg a Döbrentei Ábécés és olvasó könyveit látta-e? Szeretném megérni, ha valaki egy Ábécés könyvet írna, mint a' Németek a' Diák Nyelvre nézve — Basedow, Campe — hallhatatlanságra méltó Tudósok. — A Hervay Sírhalmai megvagy-on-e? Esmertem egy Embert, aki az esztendők folyását azzal mérte, hogy minden esztendőben eggyel szaporította pipája számát, — hát ha a mit ezekre adott volna, könyvekre adta volna, mely nagy boldogságot fundálhatott volna! Szívjunk a mennyit csak lehet a szép s jó könyvekből és fordítsuk a magunk s ember Társaink boldogítására — nem kell fel venni azok háládatlanságát — ebben van a valóságos Filozófusi élet. — Ha nékem módomban lett volna a miolta itt vagyok 300 aranyat elvesztegettem volna könyvekre, — melyeknek nevét a ki kívánná, mind pennájára elé mondanám/*

Becsültetes lelkesedése a könyvek iránt elragadó. És mi ragályosabb, mint a becületes lelkesedés?

Érdeklődésében époly sokoldalú volt, mint később fia. Olvassa a hírlapokat, pestieket, kolozsváriakat, bécsieket. Asztalán a Conversations Lexikon német kiadása, tizenkét darabban —

„ebben mindent egy csomóban fel fog találni.

— Ára kötve 25 forint ezüstben. — „ob mely jó szívvel megvenném, ha modom volna benne

— de tsak mástól kölcsönözök égy-égy darabot. Némileg lexikonember lett tudós fia is, kinek lexikonjai később kolozsvári lakásán a könyvek között feltűnő helyet foglaltak el.

Lelkesedéssel olvassa Széchenyi könyveit, a Hitelt, Taglatatot, a Világot. „Vigyázzon el ne maradjon a Sebes lépésekkel haladó világ Geniussától — vége minden régieknek bizonyos tekintetben.“ Ugyanez a korról való lépéstartás jellemző fiára is.

Idősebb korában legkedvesebb költője Kisfaludy Károly. „Ha módomban lett volna csak azért is lettem volna előfizető a Kisfaludyra, hogy a képe birtokomban légyen.“

Általában mindig a legmodernebbekért rajong és ez talán a bibliofileknek, a könyvek rajongóinak közös tulajdonsága. Midőn fia első könyve megjelenik, lelkesedéssel ajánlja Sebesnek „tanítsa tanítványainak. Az Úr a fiam Geográfáját még csak képzelni sem tudja. Nem kell elmaradni, hanem ha lehet másokat meg kell előzni. — Most a fiam ismét ír egy könyvetkét, — alig várom, hogy megérhessem s megláthatam kijövetelét, vagy bár ki hirdetésit.“ (Bizony

ezt már nem érte meg. A levél írása után két hónappal agyoncsapta a menykő.)

Az egyszerű falusi rektornak fiával közös vonása az is, hogy mindig élénken érdeklődött a külföldi pedagógiai irányok iránt. Midőn Kriza János 1836-ban kikészül Németországba, ellátja jó útbaigazításokkal „... addig oda ne hadja Németországot, míg a Salzmann institutumába bár egy hónapot ne töltsön. Nevit, emlékezetit ott hagyni mely ditsőséges lészen, hát még az Nevelőknek emlékezeteket utazó könyvében írva bírni, mely gyönyörködtető emlékezet —!“

E sok szellemben! közös vonásuk mellett nagyban hasonlítanak jellemükben. Apa is, fiú is nyílt, vallásos rendkívül józan gondolkodású. Szeretnek jól élni. „Az életet ha lehet Menyországga kell változtatni törekedni — ebben a valóságos Filozófusi élet.“ Ezt az epikúri elvet az apa írta, kinek jellemét híven tükrözi a következő írás is:

„Nékem a Morálra nézve 4 Regulám van:
 1. Féljétek az Istent, mint Montesquieu — cselekedj jót, igazságot, mint Lafajette, senkitől se tarts. 2. Ely becsületesen, igyál rendesen, egészséges leszesz. 3. Fiam Thimothé tartsd tisztán magadat. 4. Úgy tselekedjél, hogy ha a tsele-

kedeten valaki rajta kapna, magadat meg nem szégyenlenéd. 5-dik. A Gyanakodásra legkisebb alkalmatosságot se adj. Úgy hát Montesquieut megfogja-e szerezni — én ajánlom, nem tsak Önnek, hanem társainak is.“

Ennek a szenvedélyes könyvembernek volt fia Brassai Sámuel s ez a szenvedélyes könyvember oltotta beléje a hajlamot a polihisztor-ságra. Tizenhároméves koráig az apa nevelte, addig Torockón laktak. 1811-ben Koncz Gergely meghalt s utódja veje lett, Brassai W. Sámuel, s ekkor Torockószent-györgyön éltek. A kis Samú már régen megnőtt és kirepült a szülői házból, midőn apja 1826-ban a Torda közelében fekvő Alsó-szent-mihályfalvára ment papnak. Ott élt az öreg úr könyveinek és újságjainak. Evenként ötven aranyat akart könyvekre adni s egész évi jövedelme 60 váltóforint fizetés, néhány hold föld s a papi lak volt. Mellékjövedelme csak természetiekben állt: zsák búza, krumpli, néhány liba. Mégis szépen és gondtalanul éltek Erdély bércei között — a régi jó időkben majdnem ingyen élt az ember — s amit családi életükről tudunk valóban idillikus. Apa és egyetlen fiú közt nagyon bensőséges lehetett a viszony — hiszen hajlamaik és temperamentumuk egészen közös. Mikor Brassai Sámuel már túl volt a

hetven éven, atyja emlékének megsértése miatt megy törvénszékre,

Atyja 1837 április 24. halt meg, Nyílt ablak mellett megölte a menykő.

Brassainak első olvasmánya, mint sok más gyermeknek ma is, a Robinson Crusoe, Az első olvasmány gyakran előtű hatással van a fantáziára. Irányt szab neki, Defoe regénye a maga külön világával éppen különösen hat. Ez ébresztette Brassaiban az idegen világrészek iránt való érdeklődést. Ifjúkorában a földrajz és a növények szeretete volt érdeklődése központjaiban. A virágok iránt való hajlamot talán édes anyjától örökölte; édes anyja tudniillik szenvedélyes virágtenyésztő volt. Brassaiék házához kert is tartozott s úgy képzem, hogy a kis Samunak ez a kert olyan volt, mint Robinsonnak szigete. Külön világ, melynek titkait az ő gyermeklelke fedezett fel magának. Erre lehet következtetni édes anyja egyik leveléből, melyben feljegyzi, hogy a kis Samu egész nap a méheskertben tartózkodott s az ott levő lugasban szüntelenül olvasott, jegyezgetett vagy gitározott.

Aztán olvassa az Erdélyben divatos Kisdedek

Tárházát és a Hármas Históriát. Apja megtanítja írni s egyúttal megismerteti a grammatikával. Nem rendszeresen tanulja, — ez lelkét ölte volna és nem lett volna belőle Brassai, — hanem ha nyelvtani hibát ejtett, akkor apja kikerestette vele a könyvben a szabályt. Ép így tett később Brassai, mint tanár.

Aztán megismerteti vele Raff természet-tudományait, a természetrajzi képeket pedig Buffon és Bertuch képeskönyvéből nézi. A kertből hoztak virágot s elemezték: ez a kehely, ez a szirm, a porzó, és így tovább.

Brassai maga mondta tollba egy kolozsvári újságírónak megismerkedését a kultúrával. — „Nekem az apám hat éves koromban ideadott egy könyvet: az ábécét, nesze fiam, ebből tanulj meg olvasni. Később dehogy fogott az öreg grammatikára. Egy régi, kopott Robinsont adott, hadd lássam, hogy érdemes volt olvasni tanulni. Még most is emlékszem: sírtam az örömtől, mikor láttam, hogy ezekről az apró, feketepöttyös lapokból mennyi érdekeset tudok leolvasni. Olyan mohósággal gyermek még sohse olvasott, mint én. Természetesen, Robinson rákapatott a földrajzra. Latkóczy földismeretét lapoztam hetekig. — Egy kis földgömböt tett elém az apám s rászoktatott, hogy minden folyót, várost, országot,

amiről valamit olvasok, rögtön keressem fel a földgömbön. “

Ugyanígy járt el később ő maga is, mikor földrajzot tanított. Íme, mint nyúlnak vissza az egyéniség szálai az első benyomások körébe.

„Órákat töltöttem így, az asztalra könyökölve, a földgömböt forgatva, képzeletben bejárva az északi sarktól az Antillákig minden tájt. Mikor aztán este, hálás kis gyermekágyamba lefeküdtem, úgy éreztem magam, mint Michel Angelo a menybolt mintázása után: támolyogtam. — Bizony jó pedagógus volt az apám. Maguk már nem ismerik, kedves öcsém, a Maróthy kis számtanát. Régi könyv, ma mosolyogna rajta. Lássa, abból tanultam én mathézist és bizony mondom, ha gyereke lesz, adja azt a kezébe s majd a felső matematikánál is hálás lesz a gyerek az öreg Maróthynak. — Mikor érkezett az idő, hogy kollégiumba menjek, az apám még otthon tartott. Nem nagyon bízott az akkori rendszerben. Csak tizenkét éves koromban kerültem a kolozsvári magyar-utcai unitárius kollégiumba, ahol egy kicsit csodálkoztak is, hogy mennyit tudok. Pedig sohse tudtam valami sokat. — Miként az igazságot se érhetjük el soha s meg kell elégednünk az utánna való törekvéssel,

a mindentudást se éri el az ember, de ezért kárpótolja a tudományszeretete.“

Németül is már abban az időben tanult meg, Szebenben, hol néhány hónapig tartózkodott.

Ebben a korban fejlődik benne a polihisztorság első feltétele: a minden iránt való élénk érdeklődés. Ez egyúttal ismertető jele a szellemi kiválóságnak.

A polihisztorságnak egy másik föltételére is szoktatja az autodidaxis. Ez tudniillik mindenoldalú vizsgálódással és boncolással jár. Neki magának kellett mindennek igaz voltáról meggyőződni s ez visszavezette a tudás forrásaira, Tanultságának egyéb forrásai is voltak. A Thoroczkay grófok udvarában élt apjának egy kollégája, Schilling, református pap, aki Göttingában járt egyetemre s megsejtette a gyerek Samuval idegen kultúrák hatalmát és nagyságát. — Német könyvekkel Schilling látta el.

A zenében is még otthon szerzi első tájékozottságát. Volt a grófi családnak zongoramestere is, Weisz nevezetű, ez adja Samunak az első zongoraleckéket.

Tizenhárom éves korában Kolozsvárra kerül, az unitárius kollégiumba s itt — biztos adataink erről nincsenek, — elvégzi a négyéves tanfolyamot. 1816-ban országos éhínség van, a búza

mérője 16 váltóforint s ezt az ország jobban érzi meg, mint a néhány évvel azelőtti devalvációt. Ekkor apja hazahozza és Samu alapvető tanulása befejeződik.

* * *

Brassai életrajza világosan magyarázza fejlődését. Sok ember ifjú korában sokat tanul, aztán foglalkozás után lát és mindent elfelejt. Lehet, hogy Brassai is így járt volna, sőt bizonyosan így jár, — úgy hiszem, — ha élete nem ép úgy folytatódik, ahogy folytatódott.

A kollégiumból hazajövet, néhány évig még otthon marad s tanul, valószínűleg akkor tanult meg franciául és olaszul. Aztán 21 éves korában házitanító lesz a hunyadmegyei Makrai családnál. A Makrai lányoknak lesz nyelv- és zongoramestere. így alkalma volt tovább tanulni. Az arisztokrata-családok nagyon ráérnek arra, hogy széleskörű műveltséget szerezzenek s a házukban élők természetesen nyernek tőlük. Brassai bizonyára állandóan további művelődésre talált alkalmat. És az is valószínű, hogy ebben az időben szokott rá írói pályájának oly feltűnő s jellemző vonására, az állásfoglalásra. Nagyon önálló lett s minden kérdésben megalkotta a maga külön véleményét. Talán innenváló az a termé-

szetes merészsége is, mellyel a maga külön, önálló véleményét megalkotta.

Egyik életírója, Kőváry László, azt hiszi, hogy Brassai Makraiéknál a magyar nyelvet is tanította. Az első, ki főúri családokban magyar nyelvet tanított, Döbrönte Gábor volt. Gróf Gyulai házában tanította, Brassai előtt tíz évvel. Való, hogy Erdély főúri családainál a magyar nyelv nem ismerése az előkelő tónushoz tartozott. — Hiszen az uralkodó-család sem tudott magyarul s az uralkodó-család szokásai a főúri világban némiképp mértékadóak. A magyar nyelvet is Augusztá császárné tette divatossá, mikor 1818-ban Kolozsvárt egy előkelő dámát, aki nem tudott magyarul, megfedett: „idegen nyelveket tudni szép, de anyanyelvét nem tudni szégyen“.

Makraiéktól a Bethlen grófokhoz kerül. — Először gróf Bethlen Károly házába kerül — zongoramesternek. Elküldik Kolozsvárra, Bogdánffy postamesterhez, akit kitűnő zeneértőnek tartanak s előtte tart Brassai próbaelőadást. Bogdánffy melegen ajánlja és Brassai Bethlenék zongoramestere lesz.

Kitartó szorgalmára jellemző, hogyan tanult meg zongorázni. Thoroczkaék zenetanára Weisz, csak pár hónapig oktatta. A többit elmondta Brassai maga: „Úgy tanultam meg zongorázni,

hogy az asztalomra felrajzoltam a zongora klavirját s a kotta után kikopogtattam a zenedarabot. Ekként zenét tanultam zene nélkül. De mikor aztán egy zongora közelébe jutottam, igazi dühvei vettem magamat rá s játszottam rögtön a rég betanult darabokat, Istenem, hogy örültem ilyenkor, hogy hangzott fülemben a zene.“

Brassai igen jó benyomást tehetett Bethlenénél. Gróf Bethlen Károlytól átveszi gróf Bethlen János. Ottani sorsát megvilágítják azok a levelek, melyeket Bód Péterhez írt. Bód Péter jeles képzettségű egyén hírében volt, akit gróf Bethlen János óhajtott fiaival mellé mentorul nyerhetni s a tárgyalásokkal Brassait bízta meg. De Bód Péter sem ezt, sem az enyedi, sem a marosvásárhelyi kollégiumi tanárságot nem fogadta el — gróf Bethlen Ferencnek tett kötelezettsége miatt. Bethlen János ajánlata a következő volt: 12 évi kötelezést óhajtott s évenként 600 pengő forintot ajánl (óriási összeg!). „A gyermekek mellett mindig leendő egy francia ember, ki a gondviselést körültekintően annyira megossza, hogy On hivatalának rabja ne legyen.“ Mielőtt hivatalát elfoglalná, a gróf két évre kiküldetésre Berlinbe. Brassai Bethlen János jövedelméről is tudósítja. Jóságai után inkább nettó, mint bruttó, a gróf évi jövedelme negyvenötezer forint.

Az erdélyi arisztokrácia igen szép szellemi életet élt. Midőn Bethlen János Brassait 1833-ban Kolozsvárra hozta, sok tekintetben Kolozsvár irodalmi központ volt. A forradalom után a magyar irodalom egészen Budapestre centralizálódott, miként Franciaországban Párizsba, vagy Németországban most legutóbb Berlinbe. A forradalom után azt lehet mondani, minden valamire való magyar könyv, melynek az irodalomhoz köze van, Budapesten jelent meg. A forradalom előtt nem. A forradalom előtt az egész erdélyi irodalom Kolozsváron központosuk. Az irodalom vezérei gróf Telekiek, báró Kemény Zsigmond, báró Jósika Miklós, tehát csupa arisztokrata. Az ezekkel való folytonos társas érintkezés Brassait, ha nem is lett volna hajlama, kényszerítették volna a beható szellemi életre. Bód Péterhez írt levelei erre is vetnek némi fényt. „Figyeltetem egy új könyvre, melyben sok érdekes van befoglalva. Címe: Essai sur la conservation de la vie; par M. le vicomte de Lapasse. Páris, 1839. — A Schach könyveket illetőleg a Morphira vonatkozó két füzet vár fizetést, 3 frt 88 kr.-ban. A többi afféle ‚Probeheft‘.“

Ez az élet a minden iránt való érdeklődést tovább szította benne és így lett Brassai polihisztor.

A régebbi időkben minden tudós sok tekintetben egyúttal polihisztor is volt — s a régebbi tudósok rendszerint ezért voltak dilettánsok. Ne vezetes magyar polihisztor volt Apácai Csere János. Brassai azonban másfajta polihisztor. — Brassai olyanfajta polihisztor, mint Arisztoteles vagy Leibnitz: nagy tudását összefoglalta és vezette a filozófia. Brassai kritizált, vagyis: visszament a tudás forrásaihoz, a „végokokhoz“. — Apácai kritikátlan.

Azt szokták mondani, Brassai volt az utolsó magyar polihisztor. S valóban, manapság már úgyszólván lehetetlen polihisztornak lenni. Ennek egyik oka talán az, hogy a tudományok már nagyon specializálódtak. Ma a tudományok egyes ágait még a szakemberek sem tudhatják egészen, ők is csak egyes mellékágakban lehetnek teljesen otthonosak, mert mindinkább a részletekbe fűródnek s minél belyebb hatolnak a részletekbe, annál több, újabb és újabb megfejtendő részletekre bukkanak. Ez az oka a mi egyoldalúságunknak.

Régen, egész Auguste Comteig azt mondták: a filozófia a tudományok eredménye, összefoglalója. Brassai mást mond. Brassai szerint a filozófia nem összefoglalója, hanem vezetője a tudományoknak. Ez magyarázhatja, hogy Brassai legerősebb oldala a módszertan.

Brassai maga és az ő nyomán hívei, akik róla írtak, Concha, Gál, Kőváry és Farkas hevesen tiltakoztak az ellen, hogy Brassai polihisztor. Miért? Polihisztor az, aki minden tudományágban otthon van s ez Brassai esete.

A tudományok specializálódása a XIX. század eredménye. És a XIX. század eredménye az a másik tényező is, mely az embereket meggátolja, hogy polihisztorok legyenek, — ez a hírlapirodalom. Ma a tömegnek hírlapokból áll az irodalom. A hírlapok mindenről mondanak valamit, következésképpen semmiről alaposat. Felületesen és tévesen vannak megírva, mert gyorsan vannak írva. A névtelenség és a nyomtatott betű hipnotizáló hatalma ad nekik tekintélyt. A hírlapok az események árnyai. Nyomon követik az eseményeket és a megvilágítás szerint hol gigásziak, hol torzképek. Rendszerint nyomtatott hazugságok.

* * *

Brassai még nem költözött Kolozsvárra, de már jóval túl volt a harminc éven, midőn 1832-ben megírja első munkáját. *A gyönyörűségtől*, mely a Nemzeti Társalkodóban jelent meg. Később még sok tudós dolgot ír, szépirodalmit ezentúl sem. Nem lett alkotóművész, — vagy, mint egyik

életírója mondja, „nem ment át az írók gyermekbetegségén, a vers és novellaíráson.“ Kővárynak elmondja, egyetlen egy verset írt életében. Apja íratta anyja születése napjára. A második sorban már késő halált emlegetett s ezért apjától kikapott.

A polihisztorság lehetett oka annak, hogy alkotóművész nem lett. A tudomány részleteit kutatta, túlsókat tanult a világ szárnyalásából s talán ez szegte szárnyát fantáziájának. Aki csak néhány könyvet olvas, annak még egységes a látása és inkább lepheti meg a világot valami szép és új dologgal. De aki már egy-egy tárgyról is ezernyi könyvet olvasott, az már aligha fog alkotni. Az már a részletkérdések őserdejébe hatol és a részletek kutatásában már sehogyszem ér rá egységes nagy dolgokat alkotni. Brassai még tudományos működésében sem dolgozott ki egyetlen rendszert sem.

írói pályájának tudományos jellegéhez talán az is hozzájárult, hogy nagyon későn, harmincöt éves korában kezdett írni. A költői pályára többnyire egész fiatal emberek lépnek, kiknek képzeletét még nem kötötte le a tudás és a tapasztalat. Vörösmartjy huszonöt éves korában már megírta élete nagy művét, a Zalán futását. Katona József huszonhárom, amikor megvan a

Bánkbán. Petőfi huszonkétéves korában kiadja első verses kötetét. Arany János aránylag későn, 26—28 éves korában kezd komolyan írni. Eötvös József huszonkét éves, mikor megírja a Megfagyott gyermekeket és egy évvel utóbb a Búcsút. Kemény Zsigmond huszonöt-huszonhat éves korában fog regényeihez, huszonhat éves korában az Athenaeum már bemutatja a Martinuzzit. Jókai egész fiatal ember, huszonegy éves, mikor kiadta a Hétköznapokat. Goethe két első színdarabja húsz éves korából való és huszonhárom éves, mikor megírja a Götz von Berlichingent. Schiller meg éppen tizennyolc évével írja a „Ráuber“-eket és huszonhárom, mikor színre kerül ez az első darabja. Ilyen korán feltűnt magyar színdarabíró Szigligeti, kinek első vigjátéka, a „Megjátszott cselek“ húsz éves korából való s huszonkétéves kora óta minden évben írt 3—4 darabot. Egyetlen nevezetes író sem tudok, ki férfikora delén kezdte volna szépirodalmi pályáját. A legtöbb ebben a korban már elvesztette azt a fiatalos frissességet, mely a remekműveket vonzóvá teszi.

Brassaitól most már várni sem lehetett, hogy szépirodalmi pályára lépjen.

Brassai intimebb irataiban is föltűnő, hogy soha sehol nőkről való benyomásnak semmi jele.

Anyátlan férfiaknál, kiknek nőtestvérük sincs, gyakran lehet tapasztalni bizonyos nyersességet. Brassai ellenben elég sokat volt nőtársaságban. Édes anyja állítólag még akkor is, mikor Brassai már hatvan éves volt, anyáskodott fölötte. Valósággal idilli kapocs volt köztük, anyja később nála lakott Kolozsváron s ha vendégei jöttek, Samukája segítette őket kiszolgálni; vágta a cukrot, főzte a kávé. Midőn az öreg úrnő meghal, i csak az bántja, hogy mi lesz majd az ő árvájából? Árvája ekkor hatvanöt éves.

Mint ifjú, főúri családoknál lányok nevelője volt. Bizonyos, hogy modoráért nagyon megszerették. Midőn Rhédei Clodin grófnő férjhez megy a württembergi herceghez, 1834-ben az esketésnél az egyik tanú Brassai. Özvegy gróf Kendeffynéval ment Bécsbe az esketésre. (A férjhez adott grófnő szerencsétlen sorsra jutott: 1840-ben a rohanó lovasság halálra gázolta.)

Élete utolsó napjaiban még élénken visszaemlékezett Brassai, mint korcsolyázott a harmincas években kolozsvári főúri lányokkal. A nőkhöz ezután is mindig nagyon udvarias. Ha unokahúgához, Csegezynéhez rándult Tordára, előbb mindig ritka virágokat küldött neki: ez volt a bejelentő. Egyszer kolozsvári nők halászni akartak a botanikus kertben, mely Brassai személyes

felügyelete alatt állt. Brassainak a dolog kellemtelen volt, de azért udvariasan megengedte. Igaz, hogy a halastóból egyetlen halat sem lehetett fogni, mert Brassai a halakat a halászás idejére a rezervátorba rejtette.

Egyetlen egy szerelméről tudunk csak, az is szerencsétlen. Barra Gábor könyvkereskedő neje volt. Nagy szépség hírében állt. Brassai halálos ágyán elhaló hangon kérdezte valakitől:

— Nem ismert senkit a Barra családból?

Nem tudjuk, voltak-e mélyebb érzelmei? Nem házasodott soha, következésképpen mindig volt ideje tovább tanulni. A házasság időlopás. A házasságban minden akadály megvan arra, hogy a tudós ne lehessen tudós.

Brassai nagy tudós lett, de nem lett költő. Mindkettőhöz hozzájárulhatott, hogy a női nem nem ébresztett benne mélyebb érzelmeket. A szerelem bizonyára nem egyetlen tényezője az életnek és az irodalomnak. De a legfontosabb, leggyakoribb és döntő tényezője. Ő a mozgatója.

* * *

Az is föltűnő, hogy Brassai mennyi nyelvet tudott. Nemcsak magyarul írt, írt németül is (és itt is szakított a tradíciókkal, — a német főneveket kis betűvel írta. Falsche witterungen führen

auf falsche fahrten.) Latinul folyékonyan és klasszikusan beszélt. Latin nyelven is tanított s midőn a 82 éves Brassait a világ botanikusai ünnepük, az üdvözlő beszédre oly klasszikus latin nyelven rögtönzi választát, hogy az újságok külön és csodálkozással említik.

Káli Nagy Lázár 1836-ban agítál Brassainak tanárrá választásán és hangsúlyozza, hogy „Brassai tud több nyelveket, u. m. görögöt s deákot teljesen és classice, angolt, németet, franciát igen jól.“ Olaszul is tudott igen jól. A kollégiumban tanította a héber nyelvet is. Később az egyetemen a szanszkrit magántanára volt. Franciából fordítja Jules Sandean novelláját és vígjátékát; németből Lessinget; görögből élete utolsó éveiben Plutarchust; oroszról 1870 körül Sollogub és Gogol kisebb regényeit Gyulai Pál Olcsó könyvtárába. Angolul is jól beszélt s erről is van anekdota. „Midőn 1871-ben az unitáriusok világkongresszusán beszélt Londonban, természetesen angolul, angol hitsorsosai igen érdekesnek találták a magyar nyelvet.“

Sok nyelv tudása az írók közt gyakori dolog, sőt, mi több, azt lehet mondani, igen kevés író van, aki nem tanult volna könnyen idegen nyelveket.

Horatius például először görög nyelven írt

és görög költő akart lenni. Petrarca nagy eposzát, az Africanust latin nyelven írta és csak mint latin író akart hírnevet szerezni. A másik nagy olasz költő, Bocaccio, feltámasztotta halot-
taiból az ógörög nyelvet. Shakespeare életéről keveset tudunk, azt azonban tudjuk, hogy ifjúkorában szabadon olvasta Terentiust.

A német írók közt Herdernek volt szédületes nyelvtudása. Spanyol és angol népköltészetet tanulmányozott és evvel alapját vetette a Folklórénak. Az összehasonlító germán nyelvészet figyelmét ő fordította a szanszkrit nyelvre. — Goethe még mint gyermek, a szülői házban ötnyelvű földrajzi regényt írt. Gustav Freytag három nyelven ír. Ibsen, Björnson több nyelvet tud. Tolstoj öt nyugati és több keleti nyelven tud beszélni, azonkívül pompásan érti a latin, görög és héber nyelvet. Valóságos filológus. Oscar Wilde már híres angol író, mikor franciául megírja a Szalomét. A börtönben eredetiben olvasta Dante Poklát és Sophoklest. Anatole France alaposan ismeri a latin s a középkori olasz irodalmat. Georg Brandes és Max Nordau három-négy nyelven ír.

A régi magyar írók Temesvári Pelbárt óta többnyire pompásan tudnak latinul, görögül és héberül. Sylvester Erdősi, az első magyar gram-

matika szerzője, a bécsi egyetemen a héber nyelv tanára s tán ő az első, aki görög nyelvből fordította magyarra az Újtestamentum egyes részeit. Idegen nyelvekhez ritka tehetsége volt Balassi Bálintnak, aki németből fordította Bock Mihály Füveskertecskéjét. Jól tudott olaszul is, ismerte Petrarcát a mintaképei is olasz költők, Ange-rián és Marullus. Latinból átdolgozta Aeneas Sylvius drámáját. Azonkívül folyékonyan beszélt lengyelül és törökül.

Zrínyi Miklós nyelvismeretét már a hollandi tudós Tollius Jakab csodálta. Zrínyi második, — vagy tán első? — anyanyelve a horvát s horvátul is verselt. Vannak adataink, hogy jól tudott latinul, törökül és olaszul.

Több nyelvet beszélt Faludi és Mikes Kelemen is. Hosszú külföldi tartózkodások idején fordítottak is idegen nyelvekből.

A későbbi magyar írók közt meg éppen ritkán találni egyet is, aki ne tudna idegen nyelvet. Némileg ez az oka annak, hogy a magyar írók oly gyakran kerültek idegen irányok hatása alá. Ez Bessenyei és Kazinczy sorsa is.

Mások sokat barangoltak külföldön, mint például a két Kisfaludy és így jutnak nagy nyelvismeretre.

Petőfi csak Magyarországon kóborolt, mégis

csomó nyelvet tudott. Kedves költője volt Horatius; szerette citálni Heinét is. Kezdkorában Gödöllőn két angol regényt fordít, később fordítja Shakespeare Coriolanusát és franciából több Berangérd-verset.

Shakespeare fordítja Vörösmarthy is, Arany is. Arany különben Sophokles Philoktetesével kezdi és Aristophanes fordításával végzi pályáját. Tassót is sokáig tanulmányozta, írt róla tanulmányt is.

Csomó nyelvet tud Eötvös, — Jókai Brüsszelben franciául szónokol.

Így ötletszerűen még sok példát lehetne említeni és kevés író találnánk, aki csakis anyanyelvét ismerte volna.

Az írók lélektanában megvan ez a közös tulajdonság. Könnyen tanulnak idegen nyelveket és mintha ez megkülönböztetné őket a többi embertől. A nem író emberek közt ritka az, aki idegen nyelveket tanul, — valószínűleg mert nincs elég érzéke a nyelv szelleméhez. Úgy lát-szik az íróknak finomabb érzékük van más nyelvek rendszere és szelleme iránt. Az ő anyaguk, eszközük a nyelv, ők a nyelvbeli kifejezések és a nyelv szellemének mesterei s talán ez az érzékük viszi őket arra, hogy keressék az analógiákat idegen nyelvek rendszerében. S én azt hiszem,

ugyanaz a ható erő, mely Brassainak a tollat adta kezébe, készítette idegen nyelvek tanulására is.

Midőn gróf Bethlen János 1833-ban Kolozsvárra vitte Brassait, az ott nagy feltűnést keltett. Kissé bohémképű volt, magas alakja, hosszú borzas haja a művészek szertelenségének benyomását tette. Először a piarista rektorral, Korossal és a kolozsvári szenátor Gyergyai Ferencsel köt szorosabb barátságot. Koros vezeti be a filozófia útvesztő rengetegeibe és Gyergyai Ferencsel nyelvészetről vitatkozik. A törpe kis Gyergyai Ferenc és a góliáth Brassai barátságáról jóízű adomákat ismerünk. Kettejüknek közösen egy frakkjuk volt, ezt mindannyiszor szükség szerint átalakították.

Brassai különben a következő évben elhagyta nevelői állását. Bethlenékkal ezután is jó viszonyban volt, 1844-ben őt kérték meg, szerződtesse hozzájuk Bőd Pétert, ami nem sikerült. Bőd helyett Gyulai Pál, a későbbi híres kritikus lett Bethlenék nevelője.

Brassai, nevelői állását elhagyván, szerkesztő lesz. Erdélyben akkor már nagyon hatnak Széchényi eszméi s az ő hatásuk alatt alakul meg a gróf

Kendeffy-házban az úri kaszinó. Itt határozzák el, hogy Széchényi eszméinek propagálására gazdasági lapot alapítanak. Ezer forint alaptőkét tettek össze, felét a lap kiadása, másik felét a szerkesztő javára. A szerkesztő Brassai Sámuel lett.

Ez is annak volt következménye, hogy Brassai eddig főúri házaknál fordult meg. Brassai egész eddigi és majd későbbi élete is oly logikusan folyik, akár a sakkjáték, hol minden tervszerű és minden lépés következménye az őt megelőzőnek és oka az őt követőnek. Ha eddigi életében más fordulat állt volna be, talán nem lesz az, aki lett. Mert minden természetes előidézője volt további életének. Néha úgy tűnik, mintha Brassai életét valamelyik jónévű regényíró komponálta volna.

Tehát miután Brassai elhagyta gróf Bethlen János házát, 1834-ben szerkesztő lett. De még ugyanazon év őszén özv. gróf Kendeffyné leányai mellé nevelőnek kéri s Brassai egy évig utazgat velük. Bécsben és Velencében tartózkodnak s Brassai itt írja cikkeit lapjának. A lap technikai részét addig Kriza János vezette.

Egy esztendő múlva visszatér és egy évig csak szerkesztői teendőinek él. Aztán a kolozsvári főgimnázium megválasztja tanárnak. Most

megkezdődik tudós pályája, mert a tanári pálya, különösen abban az időben, szinte rákényszerítette, hogy állandóan a tudományoknak éljen. A legtöbb tudósnak ez a pályája, ez volna a legalkalmasabb is tudományok művelésére és szokásos is, amint ez Brassai esete is volt, hogy a tudományok matadorjait, ha még nem tanárok, hivatalosan meghívják a katedrára.

Most már Brassaiból igazán és menthetetlenül nem lehetett más, csak tudós.

Brassai újságírása.

A Bessenyei mozgalmával megindult fellendülés Erdélyben talán még egységesebben és erélyesebben hajtotta az energiákat a kultúra szolgálatába. Az élet patriarchálisabb, familiárisabb volt, mint az anyaországban. Különösen amióta az erdélyi főkormány széket Szebenből Kolozsvárra helyezték s ekként az egész politikai, vallási, társadalmi és irodalmi élet ott központosuk.

Különösen két ember tett sokat Erdély szellemi életében. Az egyik Kazinczy, kinek lapja, a Magyar Museum egyedül Erdélyben is száz példányban kelt — az 1790-es analfabéta időben — a másik Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője, aki lapját 1816-ban már ezer példányban nyomatta. Első száma második kiadást is ért.

Kazinczy erdélyi útjai és rengeteg levelezése mellett művei is nagy hatást tettek Erdélyre. Kriza János sokszor mondta, mondogatta, reá Kazinczy gyakorolta a legnagyobb hatást, s ha van valami értéke költői működésének, az egyenesen Kazinczynak tulajdonítandó. Az idegen irodalmakat is csak Kazinczy fordításai következtében ismerték. Ez amúgy is az érzelgősség kora volt, mikor mindenki sietett érzelmeit hosszú levelekben feloldani. Ez az idő a levélírás kora. Goethe egyik straszburgi barátja, Jung Stilling, több pénzt költött levélbélyegre, mint minden más szükségletére. Klopstock valamikor levelét nem akarta postára adni, mert nem volt elég vastag. Tíz oldallal sem az író, sem az olvasó nem volt megelégedve. Ezt a német szellemet Kazinczy hozta közénk s még ma is hatása alatt állunk. A német nyelven keresztül érintkezünk az idegen irodalmakkal, nevezetesen a skandináv és szláv írók könyveivel. Kazinczy után íróink félszázadig németül gondolkodtak, mikor magyarul írtak. Shakespeare kultuszát is másodkézből — hála Kazinczynak — a németektől kaptuk és Shakespeare kultusza tán éppen Magyarországon lett a legnagyobb és legmélyebb.

Egészen stílszerű volt, hogy Kazinczy lefor-

dította Gessner idilljeit, melyek abban az időben a szezon könyvét tették. Kriza János diákkorában egyszer hangosan olvasta Gessner idilljeit s ekkor egy különben olvasni nem igen szerető székely diák annyira fellelkesült hallatára, hogy örömeiben táncolni kezdett.

Ellenben sokban Kazinczy érdeme, hogy a magyar nyelv terjedni kezdett. Erdély főúri köreiből sokáig, — az udvar hatása alatt, — a német nyelv volt a társalgás nyelve. Concha idézi, amit Brassai neki a huszas évekbeli erdélyi világ alaphangjáról elmondott: „Kolozsvárt télen, igaz, németül beszéltek, de a falún letették *a módit* és kényelmüket sem hagyták idegen nyelvvél zavarni“

Így állt Erdély kultúra dolgában, midőn oda hatott Széchenyi szava. Először különösen a mágnások körében viszhangozott. Első apostolai Erdélyben a Wesselényiek, Kemények, Telekiek. Széchenyi eszméinek szócsöve lesz a magyar hírlapírás, mely akkor még csecsszóporát éli. 1828 óta Kisszánthói Pethe Ferenc kiadja az első erdélyi politikai magyar hírlapot a Hazai Híradót, mely a második félévben már Erdélyi Híradóvá változik. Apró híreket tartalmazott Spanyolországból, Angliából, Francia- és Törökországból, Ausztriából és utolsó helyen hazánkból. Mikor

Méhes Sámuel átveszi a szerkesztést, színvonala még emelkedik s 1848-ig fenáll. Főmunkatársai: Szilágyi Ferenc, Brassai Sámuel és nagyajtai Kovács István.

Irodalmi melléklapja, mely minden kedden jelent meg, a Nemzeti Társalkodó, — „írják az olvasók“, akik cikkekért nem kapnak tiszteletdíjat, ellenben a kiadó kijelenti, hogy nem szed tőlük nyomtatási költséget. Ebben a lapban jelentek meg Brassai első cikkei s ezek közt vannak a legfontosabbak is. Itt jelent meg kis esztétikája, „A gyönyörűségről,“ itt a nyelvtanulásról írt fontos cikke, melyben Kaiblinger Fülöp szerint megvannak a mai direkt módszer alapelvei, itt jelent meg történetbölcseleti előadása, melyben viszont filozófiájának csirái látszanak, és itt vívta első nevezetes polémiáját, Szilágyi Ferencsel aki nagyon megharagudott Brassaira, hogy az oly szigorúan ítélte meg C/zo-ját. Professzor Szilágyi igen nevezetes ember volt, a konzervatív Múlt és Jelen szerkesztője. Amit Brassai vágott Szilágyi fejéhez, azt hamar elfelejtették, Szilágyi azonban maradandóbb dolgokat jelentett ki Brassairól, ami aztán szájról-szájra ment. Klavier-mesternek titulálta, és ez a csúfnév Brassain rajtaszáradt. Mikor Káli Nagy Lázár Brassait tanárnak ajánlja, mentetegeti, hogy

igaz, azelőtt klaviert is tanított, de azért mégis igen tudós férfiú.

Szilágyi költötte Brassairól azt a nevezetes anekdotát is, hogy mikor Brassai egyszer a mezőségi tónál botanizált, az oláhok a magas, hosszú szakállú poros embert ördögnek nézték s „jakata prikulics!“ kiáltással vasvillákkal űzőbe vették, hogy agyonverjék. A prikulics csúfnév is Brassain száradt s ezért mindig nagyon megharagudott az öreg úr. Bartalus Istvánt például meg sem nézte érte. Vagy amikor Brassai egyszer valamelyik tóparton békát lelt, felvette és tudományosan megvizsgálta s közben megnézte az óráját, mert előadásra kellett mennie. Aztán az órát bedobta a vízbe s a békát mellényzsebébe tette s szórakozottan sietett az előadásra. Ennek végén rájött a tévedésre. (Pedig állítólag nem is használt zsebórát.) Ez az adoma is a gonosz Szilágyitól való.

Báró Jósika Miklóst is hevesen támadta Brassai a Nemzeti Társalkodóban. Nem vette le kalapját Abafi előtt. Jósika csak később áll rajta bosszút (Emléktöredékek 1866.) s vitorlavásznas feltűnő görbe alaknak nevezi. Azt mondja, hogy Brassai a magyar irodalom enfant terribleje. (Szemere Miklós a magyar irodalom kózákjának nevezte.)

A Nemzeti Társalkodónak most már elfakult lapjairól egész más, a miénktől eltérő, régi, levendulaillatos gondolkodásmód szól, különös, kedves, régi pletykák, melyekben benne van a kor színezete. Itt fekszik eltemetve Brassai első publicisztikai működése, innen került szerkesztőnek a Vasárnapi Újsághoz. De mint szerkesztő is hű maradt a Nemzeti Társalkodóhoz, ezentúl is ott nyilatkozik, ha fontosabb mondanivalója van, egész a lap kimultáig, 1841-ig.

* * *

A Vasárnapi Újság Bölöni Farkas Sándor eszméje volt. Ő készítette tervezetét is s az ő előterjesztésére határozta el a kolozsvári kaszinó a lap megindítását. A kiadást Méhes Sámuel tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője vállalta el 500 forintért, a szerkesztést szintén 500 forintért Brassai Sámuel vette át.

Közhasznú ismeretek terjesztésére szánták s minden lapban rendszeren két ártatlan hosszabb cikk jelent meg s néhány érdekesebb hír külföldről. Nem is lehetett másról írni, ott volt a cenzúra, mely már előbb létezett, mint az újságok, — 1477-ben — mely oka, hogy az újság-irodalom csak a legutóbbi ötven évben lendült fel és melynek feje gyakran maga az uralkodó.

I. Frigyes Vilmos porosz király egészen betiltotta az újságokat, „mert az emberek ne rezonáljanak,” fia II. Frigyes ép oly zsarnokian korlátozta a hírlapírókat. A magyar Helytartótanács 1789-ben a pozsonyi növendékpapságnak tudtára adta, hogy őfelsége nem látja szükségesnek, hogy a növendékpapság a Magyar Múzeumot járassa. Az orosz cár pedig tiltakozott a Pesti Napló megindítása ellen.

Midőn gróf Bethlen Imre 1829-ben Nagyenyeden tudományos folyóiratot akart megindítani, a *Kliót*, az udvari rendőrség oly figyelemmel és annyi gyanúsítással kísérte szándékát, hogy a gróf mélyen megsértődött és elállt a lap kiadásától.

Ilyen körülmények közt lett Brassai szerkesztő. A Vasárnapi Újsághoz hasonlót külföldön nem ismerünk. Olyan források bugyognak benne, olyan hangok, kiszólások, gondolkodásmódok, nüanceok szólnak meg, melyek tipikusan erdélyiek.

Brassai még a megindítás évében, az 1834. év őszén hosszabb időre Bécsbe megy s onnan küldi a cikkeket. A lapot ezalatt Kriza János állítja össze. Kriza, — a Vadrózsák kiadója, a későbbi unitárius püspök, — ekkor 23 éves volt. Kilencről tizenöt éves koráig Torockó bányává-

rosban, nagyszüleinél tanul s innen van a Brassaiékkal való jó viszonya. Az öreg W. Brassai ekkor torockószentgyörgyi pap. Krizát 1835-ben unitárius pappá választják s két évre kimegy a berlini egyetemre. Az öreg Brassai az útrakészülöt jótanácsokkal látja el.

1835-ben Brassai Sámuel végleg átveszi a Vasárnapi Újságot. „írja Brassai Samu, szerkeszti Brassai Samu, corrigálja Brassai Samu, levelező Réz Samu.“ A lap fenáll 1848-ig. Ekkor az utolsó számot lefoglalja Urbán.

Ezek az öreg lapok a legmulatságosabb olvasmányok közül valók. Legtöbb cikke, mingyárt a lap élén: Az időjárásról! elmélkedés. Egész kis fizika, melyben ötletesen, naivul és népszerűen benne van Brassai rengeteg tudása. Azután sok, sok cikk a különféle országokat tárgyalja. Törökország, Burkusország és Muszkaország legkedvesebb témái. Mindenütt elmeséli a nép szokásait, hajdan és most, babonáit, életmódjukat. Gazdasági cikkek majd minden számban vannak. Például: „Mit kell tenni, mikor a nyulak elrágják a gyümölcsfákat.“ Avagy: „Méh-tenyésztés új módja.“ Avagy: „A rüh.“ Végre pedig majdnem minden számban morális cikkeket ad. „Mértékletességi társaságok“: statisztikai antialkoholista propaganda. Többnyire mu-

latságos adomák formájában: „Boros úr nevezetes és fontos hivatalt viselt s ennél fogva sok eszet várhatott volna tőle az ember; de e mellett oly gyenge volt, hogy szerfeletti ivásra való hajlandóságát nem bírta meggyőzni. Egykor késő éjszaka elázottan dőlingezett hazafelé. Bébotor-kázott a disznóólba. Az ólban levő vén sertés morogni kezdett, nem tetszván neki az éjjeli látogatás. A részeg azt gondolta, hogy felesége, — szépen szollá tehát néki s monda: „No ne légy olyan rossz édes Katicám. “ Nyájaskodni akart vele, de végre a sertés sok ide s tova lótás után a jobb lábába harapott s Boros úr ekkor vette észre, hogy nem galambjánál van.“ Végre felesége kiment.

Ilyesféle ez is: „Egy vén mesterember levele egy ifjú mesteremberhez.“ A lappokról írt cikkben megrovólag megjegyzi: Csak két dolog tudja felébreszteni tunyaságából: a pálinka és a dohány.

Brassai hihetetlen sokoldalú tudása, részletekről s különlegességekről, melyeket kivüle senki se ismer, kiszólásai s furcsaságok, melyek kiegészítik egyéniségének képét, — minden lapján találhatók.

Valahol felkelti érdeklődésünket egy hosszú cikk Flöri Ferencről. A cikk közepén csillag alatt

egyszer csak ezt találjuk: Flöri nevét így írják franciáson: Fleury. Valahol meg ezt: szent-Endrjuszi — Saint Andrews. Egy helyt, — 1835-ben — a léghajózásról ír s azt mondja, hogy „Sári és Róbert nevű tudósok vetették legelsőben ezen próbára a fejeket“ — és csillag alatt: Charles és Robert.

Mikor 1835 októberében a Halley üstökös megjelenik, ép oly izgalmat keltve, mint 1910-ben, Brassai hosszabb cikket ír róla, melyben bemutatja Halley számításait s körülbelül épúgy jellemzi az üstökösöt, mint a modern tudósok. A babonásokat pedig statisztice nyugtatja meg: 1748-ban három üstökös jelent meg, mégis óhajtott békesség végezett bé egy hosszas háborút. Az emberek attól féltek, hogy az üstökös magával hozza a kolerát — és valóban magával is hozta s 1836-ban kolerában halt meg Molnos Dávid is, kinek utóda a tanári székben éppen Brassai lett, — mondom, a kolerától féltek s ezeket ekként vigasztalja Brassai: Ha az üstökös szerencsétlenség postája volna is, ki tudja melyik országra száll az, és minő balgaság volna p. o. Erdélyt oly csapástól féltetni, mely talán Indiát fogja illetni. De az igazság az, hogy az üstökös szint oly ártatlan az a földet érhető esetekben, mint a Tatár Kán abban, hogy az európai csá-

szárok és királyok ebédelnek, ámbár ő ezt nekik minden nap saját ebédje végzése után megengedi és sátora előtt ki is kiáltatja.“

A Vasárnapi Újság rendkívül gondosan volt korigálva. Abban az időben a könyvekben és például a Nemzeti Társalkodóban is csak úgy hemzsegnek a nyomdahibák. Brassai első könyvének még a címe is hibásan van szedve: „Bevezetsé“ — bevezetés helyett. Előjegyzetében mondja is: „A könyv használása előtt a’ hibák megjobbítása kéretik. Errare humánus est.“ A Vasárnapi Újságban rendkívül ritka a nyomdahiba.

A Vasárnapi Újság Brassai legterjedelmesebb írása.

* * *

Azontúl még több lapot indított meg (még szó lesz róluk), de mindig a maga költségén és mindegyik akkor szűnt meg, — rövid ideig éltek, — mikor Brassai már nem győzte a nyomtatási költséget.

* * *

A Vasárnapi Újságban benne van Brassai egész sokoldalúsága és korszerűsége. Formája népszerűsítő. Közhasznú ismeretek népszerű terjesztése. Szerkesztői állása összehozta a a köz-

élet embereivel és olyan tanulmányokkal járt, melyek eredménye komolyabb és tudományosabb könyv lett — a Bankismeret.

Ki lehetne mutatni, hogyan haladt Brassai azon az úton, melynek végállomása ez a könyv. A Vasárnapi Újságban kezdettől fogva jelentek meg cikkek pénzügyi műveletekről, jótanácsok, statisztikai adatok, tehát hosszasan folalkozott könyve tárgyával.

Az előszóban azt mondja: „Születék a kezdedbe vett könyv eszméje 1841 szeptemberében, midőn egy író, ki a fiatal kor tüzét érett okoskodással párosítja, kinek első sorait, mint a lángész bélyegét viselőket, a két Magyarhon olvasói újongva fogadák, szerzőt sok ízbeli együtti beszélgetéseik következtében felszólító, hogy a bankokról azon időtájban sereglő röpiratok és hírlapi cikkek tömkelegében egy áttekintő bírálattal nyújtana vezérfonalat. A felelet a lön: hogy a mondani való csak könyvbe, nem egy politikai vagy irodalmi folyólap szűk hasábjába férendene bé. — írjon hát könyvet, vizonzá; és a biztatás eredménye kedves olvasó, kezdedben van.“

Ez a férfit, ki erre biztatta — ebben semmi kétségem, — gróf Széchenyi István volt. Neki szól az ajánlat: „A Hitel halhatatlan írójának, a nemzeti jólét útmutatójának és buzgó munká-

sának— és tudjuk, hogy Széchenyi örömmel fogadta a könyvet és megdicsérte.

A munka két részből áll. Az első „az elméleti rész,” a bank értelmezése. A másik, a hosszabbik a „szemléleti rész,” vagyis Bankok története (Verba docent, exempla movent). Az első rész csak 65 oldal, a másik 300. Az első rész tehát csak bevezetés. „Ne várjon senki tőle banktervet, azon egyszerű okból, hogy könyvünk bankismeret és nem bankársági útmutatás/ Az előszó is sejteti, hogy mégis nemzeti tendenciával írta könyvét, épúgy mint Széchenyi, kire hivatkozik is. (. . . „A Hitel halhatatlan írója azon polczon áll, melyen több dicsőség Széchenyinek, mint gróf Széchenyi Istvánnak nevezetnie.“) Kérik belőle bizonyos moralizálás is, épúgy mint Ricardonál.

Egy helyt azt mondja: „A szerencsén nem ama példabeszédes *magyar szerencsét* kell értenünk, hanem az óvakodó gondosságot. — Sajnáltni lehet, hogy még egyébiránt jóakarató s józang gondolkodású némely íróink is ez iparölő és hatály folytató fonák eszmét: „Amihez az embernek nincs szerencséje, ne űzze“ — ottan-ottan dédelgetik.“

Concha Brassai legérdekesebb könyvének tartja, épúgy mint a botanikusok azt mondják,

Brassai legpoétikusabb írása a Fűvészet örömei, a filozófus Gál szerint Logikája, a pedagógusok szerint az Okszerű vezér és írása a nyelvtanítás reformjáról, vagy a nyelvészek szerint a Mondat dualizmusa.

Mindenesetre érdekes megfigyelni, milyen ember áll a könyv mögött, látni, hogy előadása milyen szemléletes, szellemes, tele találó citátumokkal és milyen lelkiismeretes páratlan tudásában.

Tanári pályája.

Brassai még grófi nevelő, mikor megírja első tankönyvét, egy kis orbis pictust, pictus nélkül. Matematikai és politikai földrajz, a szakirodalom rövid történetével. (Bevezetés a világ, föld és statusok esmeretébe, Brassai Sámuel által, Kolozsvárott, Tilsch és fia tulajdona 1834. Az evangélikus reform, kollégyom betűivel.) A könyv, — mely akkori szokás szerint hemzseg a nyomdahibáktól — első részében világleírást vagy cosmographiát ad. Második része több szakaszra oszlik: mathematica geographia, — physica geographia és természethistória (ásványtudat, növénytudat állattudat), — Tulajdon geographia (A 'Föld részek') — és politica geographia (melyben Magyarország is, Erdély is mint az ausztriai császárság tartománya szerepel.) Végül a toldalékban adja a tizenhatos szélrózsát, az idegen

helyesírással írott szók kimondását és intéseket a tanítóhoz. A könyv „egyenesen és kirekesztőleg tanítványok kezébe van szánva.“ A tanításnál ezek az elvek: főelv a folytonos szemléltetés; a második: „a magyarázat addig tartson, míg a tanítvány több oldali kikérdeztetésére téjendő helyes feleletei által a tárgy helyes felfogását bé nem bizonyítja/”

Forrásait maga a szerző nevezi meg: az első részre Katzma mathematical és physikai geographiájának és Raff természeti históriájának magyar kiadásai. A többire német könyvek: K. F. V. Hoffmann, A. Berghaus, A. von Roosz és Schacht geographiája. A politikai földrajzban Cannabich, Lassú és Dóczi „munkájikat magyar nyelven“ használta.

Ennek a könyvnek köszönhette tanárrá való választását. Brassai Kolozsvárit hamar feltűnt, nemcsak feltűnő alakja, hanem mint self-made-man is, aki mindenhez ért, aki főúri családokban sajátította el finom tapintatosságát. Azonkívül már szerkesztette a Vasárnapi Újságot, sokoldalú csillogó tudással és írt szellemtől szikrázó cikkeket a Nemzeti Társalkodóba. Már híres ember volt. A Honművész, Mátray Gábor lapja 1836-ban (91. szám) már egy kis cikkben ír róla.

1836 augusztus 16-án Molnos Dávid hirte-

lenül meghalt kolerában. Molnos az unitárius kollégiumban a földrajz és történelem tanára volt s utódjául Brassait szemelték ki. Először Káli Nagy Lázár, kolozsmegyei főbíró, a kolozsvári kollégium felügyelő gondnoka ajánlotta Vargyasi Dániel Elek, felsőfehérmegyei főispán, az erdélyi unitárius status főkurátorának s ennek ajánlatára a főtanács 1837 február 8-án egyhangúlag meg is választotta Brassait. Nagy Lázár ajánló levelében (közli a Keresztény Magvető 1880. VI.) azt írja, hogy Brassainak „közönségesen ösmeretes azon előadási könnyűsége is, mely által a legbajosabb tárgyakat is értelmesen s akárkinek megfogásához képest gyönyörködtetve tudja előadni. — Még azon kedvező kinézésünk is lehetne, hogy valamelyik Professorság ürülvén, például a mathesisi s physical, azonnal általa a legsikeresebben lehetne betölteni. “ S valóban Brassai kezdetben történelmet és földrajzot, majd (midőn a mathesis tanára püspök lesz), mennyiségtant és fizikát s 1844-től filozófiát is tanított.

Választásának volt egy nagy nehézsége, melyet Nagy Lázár is enyhíteni akar s melyet Kőváry is kiemel. „Brassai akkor szinte negyvenéves. Mint író bizonyos hírnek örvendett. De hátrányára volt, hogy csak klavirmester. Zongorát

és nyelveket tanított volt Bethlenben a Bethlen grófoknál. “

Március 2-án megkezdi előadását az akkori szokástól eltérőleg nem latin, hanem magyar nyelvű beköszöntővel. „Az idő s a nemzeti karakterek befolyása a törtéíráásra.“ A történetírás történetét adja elő filozófiai megvilágításban és egészen a sokkal későbbi mileuelmélet szerint. Azért a maga nemében ez Brassai legérdekesebb dolgozata.

Aztán megkezdte a tanítás s a világeografiát, physicát, chémiát és mathesist latinul tanította, a történelmet pedig magyarul. Ebben Brassai úttörő. A kívánalmak szerint ezt is latinul kellett volna tanítania. S ugyanő, miután a kollégiumnak két évig rektora s utána 1841-ben pedagorkája — a nevelésügy vezetője — lesz, készíti azt a tervezetet, mely keresztülvitte az anyanyelven való tanítást.

Külsőleg is némileg excentricus volt. Ő az első tanár, ki bajúsztt és szakállt visel. Ruházatában is eltért az akkori öltözködéstől. A tanárok „magas kalappal, fekete quekkerrel, stiblibe húzott bugyogóval jelentek meg — írja Kőváry (Brassai mint collégiumunk tanára) — Székely Mózes kezdte meg a szalonkabátban való megjelenést.“ Brassai úgy jött ahogy a véletlen hozta. „Az

előadások megtartásában maga volt a pontosság. Akkoriban a gazda minden tanárnál megjelent, jelentette az órát. Brassai rohant ahogy volt, mint íróasztalától felszökött. Néha frakkban, fejr nadrággal, néha vászonkirliben, mit mikor belépésénél észrevett, tréfás megjegyzéssel ütött el.“ Azt is mesélik volt tanítványai, hogy télen télikabát helyett néha hálókabátban jött el. Az előadás, a viszony tanár és tanítvány közt igen familiáris volt.

Tanítványaival ritka humanitással bánt. Atyai ékesszólással kérte őket rendre, maga volt a jóság. Midőn igazgató lett s néha ribilliók estek, kurtán vett, de sohasem kerestette ki a vezetőt, hogy áldozatul essék.

Előadásaiban, mint a jó tanár többet tanított egyéniségével, mint tudásával. Rousseau kívánsága szerint úgy tanított, hogy nem oktatott. Forma dat esse rei. Azért volt hatása oly rendkívül nagy.

Személyiségén kívül még két dolog hatott a tanítványra, — amint ez régi emberek emlékezéseiből kitűnik. Mindenekelőtt lelkesedése a tudományok iránt. Semmitsem könnyebb átruházni mint a lelkesedést. S végül: előadásának gondolatkeltő hatása. Ez induktív módszerében rejlik, abban, hogy ismert dolgokról következtet

ismeretlenekre, hogy ismert dolgokban hangsúlyozza a közös vonásokat s ezeknek összehasonlításából következtet szabályokra. Tanítványai ezen észrevétlenül suhantak át. Valamelyik volt tanítványa mesélte nekem, hogy Brassai például a számtan és természetrajz tanításánál sohasem magyarázott, csak kérdezett. Egy-egy órán felelt az egész osztály, nem is egyszer, hanem egyik-másik egy-egy órán háromszor-négyszer. Se magyarázat, se tankönyv nem volt. Az év vége felé közeledett a vizsga s a tanítványok nyugtalanokdtak. Vájjon mi lesz, hisz egyáltalán nem tanultak semmit? — aggódtak ők. Brassai erre felírta a kérdéseket. Ekkor látták, hogy már valamennyit ismerik.

Módszere teljesen szemléltető, különösen a természethistóriában és a földrajzban, melyre nagy súlyt helyezett. Híven tükrözik ezt tankönyvei.

A *Számító Szókratész*, mely 1842-ben jelent meg először s azóta sok kiadást ért, csak kérdésekből áll, először könnyűekből, később komplikáltabbakból. Sehol semmi elmélet. Az előszó mély bepillantást enged a tanár Brassai leikébe. A gyermekléleknek nagyszerű ismerője volt, (mert szerette a gyermeket), aki a tudat ébredésénél kezdi a tudat további lassú és termé-

szetes nevelését. Nem is szabad a tanító eszejárása, módszere szerint tanítani, hanem a gyermek öntudatlan módszerével. Mert „a gyerekektől választott módszer mindig helyes, ha nem is mindig a legrövidebb és kényelmesebb.“

„A visszás tanítással el nem untatott gyermeknek csak okkal-móddal és illő hatások közt kell lelki eledelt adnunk. Inkább saját ügyességüket tegyük próbára a kérdések megfejtésében, mintsem szabályokkal kínozzuk őket. El kell hagyni, hogy kövessék előbb saját módszerüket, aztán figyeltessük reá mi a legjobb, javítsunk rajta s inkább tanácsadás mint parancskép.“

Panaszkodik s erről ma is panaszkodhatna, hogy „azt kívánják, hogy a tanuló előbb általános elveket tanuljon meg, mielőtt bírna a külön eszmékkal, melyekből amazok folynak. (— Az emberi elme szintúgy mint a test tagjai ficamodható s a különbség az, hogy ficamodása bajosabban gyógyítható, mint emezekéi.) Nem felettébb merész állítmány azt kimondani, hogy soha senki a mértant valóban másképp meg nem tanulta, hanem induktio útján: azaz elveket a kidolgozott példákról tanulta el, nem pedig úgy, hogy előbb elveket tanult s aztán ezekből kutatta volna ki, miképp kell a példákat kidolgozni.“

Ugyanebből az időből való egy másik kitévő tankönyve: az „Okszerű vezér a német nyelv tanulásában (I. rész 1845. — II. rész 1847.) Itt is a lehető legegyszerűbb mondatból indul ki („Der Mensch geht“) s inductive tovább halad. A szavakat nem veszi mint külön beszédrészeket, hanem a mondatban való viszonyukban tárgyalja őket.

Midőn Kőváry franciául szeretett volna tanulni, elment Brassaihoz. Brassai: „Menjen vegyen egy francia anekdotás könyvet, reggel öt óraker hozza le.“ Kőváry így tett. „Na olvassa. — Ezt így, azt úgy olvassák. Egy óra múlva azt mondja: „Ezt a két anekdotát holnap felmondja nekem.“ Másnap azon kezdi, olvasni már tud, ma megtanul declinálni (természetesen egészen inductive), holnapután megtanul comparálni. Egy hét múlva: „Vegyen elő papirozt, jegyezzen, mert megtanul conjugálni.“ (Hogy mondják franciául: írjon?) Két hónap múlva: „Tud annyit, hogy a többit magára is megtanulhatja.“ S Kőváry megtanult franciául.

Ismerek többet Brassai tanítványai közül, kik ugyanígy tanultak meg franciául s mesésen tudtak.

Brassai definíciója ez: tanár. Tanítványa akkor már egész Erdély.

A forradalom véget vetett Brassai tanárságának is. Március tizenötödikét és az Uniót még lelkesedéssel fogadja. De midőn proklamálják a forradalmat, az ötvenegyéves tudós beáll egyszerű katonának, a belmagyarutcai század hadnagya lett. Bajusza, hosszú szakálla akkor már fehér mint a hó.

Aztán menekül Kolozsvárról, mert Urbán seregei bevonulnak s Brassai a kompromittáltak listáján van. Kossuth Pestre küldi, hadd legyen tanár a Ludovikában, de ide meg osztrák seregek törnek s a Ludovikából nem lesz semmi, következésképpen Brassai tanárságából sem. Tehát visszabarangol Erdélybe, Bem hadseregéhez s résztvesz a szamosfalvi csatában. Bem kiküldi, hogy a futó ellenség elhagyott térképeit gyűjtse össze, Brassai gyűjt, gyűjtőget is, már sok van együtt, de Nagyszebenbe szorul s mikor a város kapitulál, megsemmisíti térképeit. Nem is igen volt már rájuk szükség.

Közben kikiáltják a köztársaságot s Brassai látja közeledni a vég végét. Azóta haragszik Kossuthra. Híve marad a negyvennyolcas eszméknek utolsó órájáig, de 1893 karácsonykor erélyesen megtagadja, hogy az akkor már agg Kossuthnak küldendő újévi üdvözetét megfogalmazza.

A világosi gyásznapi után Brassai is, mint sok jelesünk, például Jókai, elbujdos. Szatmár-megye pusztáin s erdőin rejtőzik el s állítólag — amit hiszek — beáll juhásznak. Ugyanakkor mikor már híres a külföldön is. (Magazin für Literatur des Auslandes 1850. — 102. szám.)

Ebben a zavaros időben minden összezavarodik s a nagy chaosból ködösen, borúsán új szomorú korszak szürkül. Brassait hirtelenül Pesten látjuk. Életét, melyet eddig úgyszólván minden napjában követhettünk, most nem tudjuk kísérni. Egyszer csak meghívják tanárnak Kecskemétre. Nem fogadja el, mert purifikációt kívánnak.

Aztán Gönczy Pál magángimnáziumában tanár. Gönczy Pál nevezetes ember volt. Az 1872-iki bécsi világkiállításon a kiállítási jury tagja s itt, az ő eszméje folytán felszínre kerül az országos magyar tanszermúzeum gondolata. Sok kiváló tanfőúval ismerkedett meg s megegyezett velük, hogy kormányaikat felkéri az általuk kiadott tankönyvek és taneszközök kölcsönös kicserélésére. A magyar kultuszminisztérium gyámolításával így létesült a budapesti tanszermúzeum. Ennek a Gönczy Pálnak a gimnáziumában tanított Brassai.

Ekkor alakul át a közoktatásügy s nyeri

mai alapformáit. Az egész vonalon érvénybe lép a Ratio Educationis, melyet másodízben ugyan már 1806-ban hirdettek ki s lényege az, hogy a középiskolák állami felügyelet alá kerülnek. 1848 előtt azonban csak néhány katolikus iskolában fogadták el.

A másik az Entwurf, mely kettéosztja a középiskolát, — gimnáziumokra és reáliskolákra, divatba hozza az érettségi vizsgálatokat s a tanárokat szaktárgyak szerint különbözteti meg. Nincs biztos forrásom arra, hogy Brassainak mik voltak a szaktárgyai.

Szeretném hinni, hogy nagyon visszavágyott Kolozsvárra. Tíz évig tanított Budapesten, hol kritikai lapot is alapított, zenekritikus, tevékeny az akadémián, írja Logikáját. Aztán vissza-kerül Kolozsvárra.

Az 1859-i Kazinczy-ünnep alkalmával egyháza Kolozsvártt ismét tanárnak választja, 400 forint fizetéssel és 120 forint lakbérrel. Amint első ízben földrajzáért választották a földrajz tanárává, így most nagy sikert ért Logikája alapján a filozófiai és matematikai tanszékre hívják meg. Örömmel visszasiet s viszontlátja régi híveit.

Talán ebből a korból datálódik barátsága Gyulai Pállal. Gyulai ugyanabban az időben

1858—62. a kolozsvári reformált kollégium tanára, s itt írja Katona József Bánkbánjáról való tanulmányát.

Brassai az unitárius főgimnáziumban nem sokáig tanárkodik. Pár hó múlva múzeumőr lesz s volt tanári fizetéséből ezer forintos ösztöndíj-alapítványt tesz.

A múzeumban a természetiek őre s egyúttal a múzeum igazgatója. Titkára s a régiségtár őre Finálj Henrik, könyvtárnoka Szabó Károly. 1864-ben Brassai gróf Mikóval összetűz s ezért lemond, de a viharos közgyűlés a lemondást nem fogadta el.

A gimnáziumi katedrára később ideiglenesen még visszatér, midőn Székely Mózes halálával a filozófia tanszéke megüresedett. Egyébként mint múzeumőr él, csak a tudománynak. A XIX. század jó volt a tudósokhoz, mert a tudományt és kutatását kapcsolatba hozta életpályáikkal. Az előbbi századok legtöbb tudósa e kapcsolat híján csak dilettáns volt.

Közben Brassai utazgatott, Münchenbe, Berlinbe, Londonba.

1872-ben Erdély az Unió miatt megszüntetett főkormányzószékért kárpótlásul kapta a kolozsvári egyetemet.

Ekkor Eötvös báró kultuszminisztertől állí-

tólag felszólítást kapott Brassai: „Felkérem Nagyságodat válasszon a kolozsvári egyetemenél tantárgyat. “ Anyi tény, hogy Brassai a Pauler minisztertől kiírt pályázaton résztvett s ekkor több tantárgyra pályázott. Ennek a sokoldalúságának köszönhető, hogy kinevezése a többinél egy héttel később történt.

Kinevezték pedig az elemi mathézis katedrájára. Ez azonban nem elégítette ki. Brassai ekkor főként nyelvészettel foglalkozott és tanulmányozta a buddhizmus bölcsességét, azért magántanári képesítésért folyamodott a szanszkrit nyelvészetből és irodalomból. Ezt is megkapta. Az első tanévben egyébként honoris causa Kolozsvárit doktorrá avatták.

Tanítványai el voltak ragadtatva szellemes előadásától és megint sok új adoma kelt szárnyra.

Tizenkét évig volt az egyetem tanára, aztán nyugalomba vonult. Ennek körülményei még zavarosak, nincsenek tisztázva, csak annyit tudunk, hogy a nyolcvanhétéves Brassait bántotta a nyugdíjazás, el-eltöprenkedett rajta s vígasztaláskép néhány hónapra Olaszországba utazott.

Ez a tudópálya külső kerete. Behatóbban és szeretettel ismertette Kövály László (A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái,

Kolozsvár. 1897.) ki az öreg úrnak kedves tanítványa volt és aki indítványozta és rendezte százéves jubileumát, melyen Brassait legelsőnek a király üdvözölte.

* * *

Brassai pedagógiai elveit mindenekelőtt híven tökrözik tankönyvei. Elméletüket is adta a tankönyvek előszavaiban, számos cikkben és rendszeresen három értekezésében a módszerről, mely, miután benne van az egész Brassai, egész leikével s minden törekvésével, bizonyára legfontosabb és legnevezetesebb munkája.

Sok felünést nem keltettek s ez Brassainak fájt. Valamelyik tankönyve (Hogy kelljen a latin hajtogatást tanítani) előszavában keserűen gúnyolódik. „Munkácskában ugyanis némi szokatlanságokat, hogy ne mondjam újságokat fog látni tanító barátom, melyeket ha németből fordítottam volna, térdet hajtva hódolna neki a nyelvészek tábora; de minthogy szerencsétlenségökre magyar találmányok, engedélyt kell maguknak kunnorálni az életre.“

Másik oka, hogy nem érvényesülhet az, hogy módszere megelőzte a korát, nem volt akkor divatos. Abban a korban a boldog bor-nirtsággal megírt Ollendorf-féle nyelvtanok voltak divatban. Brassai elvei csak legutóbb érvénye-

sültek az induktív irányokban, mint például a Berlitz iskola. Brassai elméletével úgy állt, mint Ibsen Dr. Stokmannja: az erős és eredeti gondolkodású férfiú egyedül marad, önmagára.

Végül az is oka nem érvényesülésének, hogy megnyilatkozásai nem voltak elég nyilvánosak. Könyveit oly kevés példányban nyomatta, hogy már akkor is ritkaságszámba mentek. A Fonteskiadásban megjelentek például összesen csak száz példányban nyomattak. Cikkei, melyek az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokban (egyetemi tanársága idején szerkesztette Meltzl Húgó társaságában) szintén alkalmatlan helyen jelentek meg, nehezen voltak hozzáférhetőek és csak kevés szakember kezébe juthattak, tehát már a saját módszerében megállapodott férfi kezébe.

Azonban Viétor, aki a direkt módszert diadalra vitte s a francia Gouin módszere után indult, azt mondja, hogy a német tudósokat először Brassai ismertette meg Gouin módszerével. (Gouin forrása Brassainak is. — Az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokat magyarok csak szerkesztették, munkatársai túlnyomó részben külföldi tudósok. A címlap például felsorol 25 németországi tudóst, 10 magyarral szemben.)

Az akadémiában felolvasott tanulmánya a módszerről két kérdésre felel. Az első ez: *mit tanítsunk?*

„A középiskolai tanulmányok közt egyetlen egy sincs, — mondja, — melynek a jövőben bárminemű pályáján egyenes hasznát venné a tanuló s minélfogva valamelyikök valóban szükséges volna.“

Tehát a tantárgyakat a célnak megfelelően kell választani. A tanítás célja: „a tanítvány szellemi tehetségeinek felébresztése s — mívelt elmék formálása.“ A tanítványnak csak alapot kell adni, melyen az életben később a maga lábán tovább indulhat. „Az igazi míveltséget nem az ismeretek sokasága, hanem — szaporító, érlelő tehetség jellemzi.

Erre legcélszerűbbnek tartja elsősorban a nyelv és irodalmak tanítását. Ez fejti és gyakorolja az emberi elmét, a képzelődést, az indulatok katharizását, a benső érzelmeket, a finom ízlést. Ez a humanista felfogása és itt ellenkezésbe jut vele a mai pedagógia hőse, Wilhelm Ostwald (kinek világos és józan elvei ezt az egyet kivéve feltűnően rokonok a Brassaiéval), aki szerint „valamely nyelv megtanulása sem az ítélőképességet, sem a teremtő tevékenységet nem segíti elő. Sőt — kitűnő eszköz az önállóság

első csiráinak elfolyására.“ (Erre viszont azt mondhatnák: a nyelvnek már tudása megint nagyon fejleszti az önállóságot.)

Az induktív nyelv- és irodalomtanítás után legfontosabb a szoros következtetések tudománya, a matematika, mert ez „a nyelvtanításban legkevésbé gyakorlott tehetséget fejti.“

Végül tanítandó a történelem, mert ez a memóriát és a fantáziát foglalkoztatja.

A természetrajz és természettan oktatását a középiskolában nem ajánlja. A fizika csak iskolázott elméknek való. „Legyenek ezek csak fakultatív tanulmányok/*

A második kérdés: *hogy* tanítsunk? Keveset, jól és lassan. A gyermek esze nem struccgyomor, se nem marhabendő. A mai, „kóstoltató rendszer“ lélektani képtelenség.

A *hogyan* tanítunk? kérdésében Brassai többet tett gyakorlatilag, mint elméletben. Híve mindenekelőtt a szemléltető rendszernek. Édesatyja is így tanította, ez vitte talán a tanári pályára, ezt tudja, ebben hisz. Midőn 1846 január 16. a kolozsvári tanárok megünneplik Pestalozzi születésének századik évfordulóját, megalakítják az első erdélyi tanári kört és Brassai mingyárt az első ülésen indítványt tesz, hogy minden tantárgyat lehetőleg jobban érzékítve kell

a növendék elébe adni. A földrajzot térképeken kell tanítani s mivel akkor az iskolában még nem volt elegendő térkép, megbízzák Brassait, hogy készíttessen Sydownnál térképeket.

A szemléltető módszernél mélyebb a lélektani módszer. „A nyelvtanítás módszerét a gyermek beszédtanulásának megfigyeléséből kell levonnunk“ — írja a nyelvtanítás reformjáról írt cikkében. Vagyis a tanító ne úgy tanítson ahogy ő gondolja, hanem úgy ahogy a gyerek gondolja. Továbbá: „a mondatban minden más előtt a legfontosabb elemet hallja a tanuló és beszédében is azt hangsúlyoz legjobban.“ Tehát: „a szóalakok (ige, névszó, névmás, stb.) ne elvontan, önmagukból taníttassanak, hanem konkrété, a mondatból.“ Azért a mondat minden alkotórészét a hangsúlyozott legfontosabb elemmel vonatkozásban, minden szót csupán csak mondatba foglalva szabad és kell tanítani. A grammatika utálatos és' lélekölő, grammatikából ma nyolc évig tanítanak latint és aztán nem tudnak latinul. Brassai idejében csevegvé tanulták és a régi emberek fényesen tudtak. Brassai mint humanista ajánlja a grammatikát, — „melyet a nagy Goethe utált, mivel kivételek vannak benne,“ — de nem tűri a modern grammatikákat, mert azok kihozzák a sodrából.

Brassai írt mindenféle tankönyvet, egynémelyik kéziratban maradt (— a kolozsvári unit, főgimnázium könyvtárában van egy latin nyelvtan töredéke: „A szók alakításáról“ —) sokat mérésékelt sikerrel iskolában használtak s ő maga munkái közt legfontosabbnak tartja a tankönyveit. „Sok mindent összeírtak már rólam, — mondta egy hírlapírónak, — de azt nem írta meg senki, hogy mit csináltam. Hát írtam egy francia nyelvtant és egy német nyelvtant. És két egyforma talentumú ifjúnak adják a kezébe az én könyvemet és akárkiét másét, fogadok rá, hogy az enyémből tanulja meg hamarább a nyelvet. És írtam egy magyar grammatikát, amiben új dolgokat mondtam. Senki meg nem cáfolta, írtam a számtan elemeiről egy könyvet, amiből aki tanul eredményét látja. Azonfelül még kisebb dolgokhoz szóltam.“

Tanár, — ez a lényege. Midőn francia nyelvtanát 1863-ban Schwiedland Frigyes, — szintén francia nyelvtanok szerzője — szigorúan megbíráltta, felel Brassai neki Jókai lapjában, a Honban, ahol többek közt vallja:

„Állítatott encyclopaedismusom kulcsa az, hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban.“

Brassai bácsi.

Brassai reggel öt órakor kelt, felvette a pantoflit s a hálókabátot és leült a zongorához. Miként az ember reggel mosakodással kidörzsöli testéből az éjszaka lomhaságát, úgy fürdött meg lelke reggelenként Beethoven, Chopin és Schumann zenéjében. Akik a zenét nagyon szeretik, azok szívemberek.

Csakis klasszikus darabokat játszott s valamennyit emlékezetből, kotta nélkül. „A mi szegény agyvelőnk kifárad — mondta egy újságírónak — s akkor aztán egy kis Chopin vagy Mayerbeer rendbe igazítja az összegabalyodott agymolekulákat. A zenének köszönhetem, hogy nem lettem rideg szobatudós.“ Zenerajongó volt, a zongora volt életének első és legnagyobb, sírig tartó szerelme, ide menekült a fárasztó könyvektől. Az ilyen emberek rendszerint nagyon jó

emberek, emberek, kiknek szíve felmelegszik, kik gyönyörködni tudnak fizikai érzésektől elvonatkozottan. Az ilyen embereknek kedélyük van, — de önzetlen, — s ezek Maeterlinck szép szavai szerint nem tekintenek az életben a vaksötétségbe.

A korabeli zenészek között Erkel Ferencet szerette legjobban. Bizalmas barátság volt közöttük s Brassai zenekritikái akkor sokban hozzájárultak Erkel közkedveltségéhez. Méltányolta Székely Imre magyar ábrándjait és idilljeit is. Azonkívül Bülow, Dreyschok és Rubinstein mellett szól s kérelhetetlenül támadta Wagnert. Az ötvenes években az antiwagneristák nagy táborában övé volt a vezérszerep.

Brassai kritikáinak is az volt a hibája, hogy a műveken kívül álló tekintélyektől megkívánt esztétikai elvek szerint mért. A jó kritikus — úgy sejttem — csak azt nézheti, mit akart a szerző művével kifejezni s mennyiben látja érvényesülni a szerzőnek ezt a szándékát. Ha a szerző célját elérte, akkor talán nem is szükséges azt más remekművekről levont esztétika alapján értékelni. Anatole France szerint, ha a kritikus Horatiusról vagy Shakespeareról beszél, az csak annyit jelent, hogy Horatiusszal vagy Shakespeare-rel kapcsolatban önnönmagáról beszél.

„És ha én önnönmagamról beszélek, akkor a többi ember mind magamagára gondol.“ Ne beszéljen tehát az esztétika nevében.

Brassai első zenekritikáit Bécsen írja, 1834-ben s később 1841-ben Lipcséből küld zenetudósításokat. A klasszikus zenének rajongásig híve. A moderneket szkepszissel fogadta. Berlioz, Liszt, Wagner muzsikájával örökös hadilábon állott. Id. Ábrányi Kornél írja, gyakran jött hozzá Brassai s megmagyaráztatta magának az új zeneműveket. Szerette az eszmecserét, mint a jobban megérthetés kulcsát. De meggyőzni nem lehetett Brassait. Polemizáló természet volt s ha valaki ellentmondott, csak annál kevésbé hitt neki. Liszt Ferenc kiadott a maga neve alatt egy könyvecskét melyet különben nem ő írt, hanem egy hercegnő, aki a hosszúhajú zenezseni szeretője volt: „Des ^jhémiens et de leur musique en Hongrie,“ melynek lényege az, hogy a magyar zene nem magyar, hanem cigányzene. Mit, Liszttól való? Brassai rögtön tollat ragad s ismét világosan bebizonyítja, hogy Lisztnek nincs igaza. Meltzl Hugó Brassainak ezt a röpiratát az öreg úr legnagyobb érdeként dicsőíti. Egyébként Brassai nem tartott sokat a magyar népzeneről.

Opera bírálataiban sok furcsa és érdekes kiszólása van. Tőle való ez a kifejezés: „ének-

díszítmények“. Különben már 1839-ben kívánja, hogy a Nemzeti Színháztól válasszák el az operai előadásokat s építsék meg az operaházat. Olasz énekesekkel és bérleti rendszerrel ez kivihető volna.

A zenész Brassaiiban is észrevehető főjellemonása: az állásfoglalás. Ez szenvedélyes vitaköztermészetében rejlik. Fontosnak tartotta, hogy állástfoglaljon Chopin és Schumann művészetével szemben. Ábrányi elmondja, hogy „barátságos érzülettel tüntette ki őket, minden legújabb szerzeményeiket beszerezte magának, de valósággal küzdött magával s nem tudott tisztába jönni, mit érezzen a két új világpoétával szemben.“

A zene révén sokat utazgatott Brassai. Nyolcvanötéves korában — mi az neki? — egy huzamban utazott Berlinbe, csak azért, hogy Pattit hallgassa. Másszor pórult járt, lóhalálába Münchenbe sietett valami híres énekesnő hangversenyére s mire megérkezett az énekesnő berakedt és a hangverseny elmaradt. Ekkor Brassai leült s mérges levelet írt az impreszárionak; az impresszárion még gorombábban felelt s a feleltre Brassai valakinek üzenetet írt, így derült ki, hogy hol járt. Mert útjai titkosak voltak. Ha Brassai nyomtalanul eltűnt, akkor már tudták, ahá Brassai bácsi már megint hangversenyre utazott.

Egy újságíró megkérdezte, igaz-e az a sokat emlegetett anekdota, hogy egyszer gyalog ment el Budapestre, csak hogy egy hangversenyt meghallgathasson?

— Si non e vero, e ben trovato — felelte, — mert bizony ha arra került volna a sor, én még azt is megtettem volna. Nagyon szeretem a zenét, ez volt egyetlen mulatságom, vigasztalásom.

Ez nagyon melankolikusan hangzik s mély perspektívát nyit Brassai leikébe. Sejthetjük, mennyire bántotta könyveinek, nagy gondolatainak félreismerése, vagy egyáltalán meg nem ismerése.

„Vigasztalásom . . .“ Pedig élete nyugodt felületét viharok nem szánták.

A Pesti Napló Brassai halála idején egy másik mulatságos adomát mond el. A hetvenes években Liszt, Reményi és Bülow együttes hangversenyt adtak Budapesten. Brassai ez időben beteg volt s orvosa nem engedte Kolozsvárról elutazni, mert útközben meghalhat. Brassai tehát reggeli köntösét kitömte szalmával, lefektette a dívánra s takaróval betakarta. Kitanított inasa, valahányszor az orvos az öreg úr látogatására jött, azt mondta, hogy ura alszik. A szoba félhomályában aludt is a szalmabáb, majdnem

horkolt s mikor a hetvenéves Brassai egészségesen visszajött a hangversenyéről, megköszönte az orvosnak, hogy köntösét gyógyította.

Brassait halálos ágyán meglátogatta Hubay Jenő, eljött hozzá a hegedűjével s a haldokló százéves bölcs kérte, játsza neki Corellit, a hegedűirodalom megalapítóját. Hubay játszotta Bachot, Hándelt és Beethovent, de az öreg úrnak addig nem volt nyugta, míg Corellit játszotta. Akkor felderült arca, melyre a halál már előre vetette melankolikus árnyékát.

A zeneértéshez nemcsak jó zenei hallás kell, az talán, — úgy sejtem — nem is kell hozzá, — Beethoven süket volt, — ez bizonyára csak következmény és nem ok, — de szükséges a zeneértéshez fantázia, zenei képzelőerő, hallanunk a zene novelláját, amit elmesél, elmond. Ha egy remekművet érteni akarunk, tudnunk kell, mit akart benne szerzője kifejezni.

„Wer den Dichter will verstehen
Musz in Dichters Lande gehen.“

Fontosabb a melódiát követni s átérezni, mint a harmóniát meghallani. Azért van talán a zenészek jellemében oly lágy és szívélyes vonás.

Brassai különben jól bánt a zongorával is. Ezt az első szerelmét, amint tudjuk, nehéz és kitaró udvarlással hódította meg. Csak 85 éves

korában hagyott fel vele, mert keze reszketni kezdett. Nyilvánosan is játszott. Ernst-et Elégiája előadásában Berlinben Brassai kísérte zongorán.

Azonkívül jól kezelte a brácsát és a gordonkát.

Egyszóval Brassai hajnalban leült a zongorához s hangokban fürdette a lelkét. Aztán reggelijét csinálta. Mindent ő maga személyesen csinált. Nagy gourmet volt. Reggeli teáját egyenesen Angliából hozatta; a hozzávaló pástétomot külön Straszburgból. A reggelit kiegészítette tojás, pirított kenyér, vaj, sonka.

Ezeket a lényegtelen dolgokat azért mondom el, mert személyes benyomásokban ezek a leglényegesebbek. Nem a nagy eredmények a jellemzők az ember életében; a nagy eredmények a csúcspontok; az odavivő utak s körülményeik, a mindennapi szokások mutatják be az embert.

Jókai tréfásan elmondja, hogy: „Brassaibácsi sűrű érdemei mellett még kitűnő szakács is“. Egyszer jókedvében kilenc összemaragodott kritikust és antikritikust meghitt magához, azon olympi élvezet reményében, hogy mint fogják egymást megenni; ami azonban nem történt

meg; egymás húsára nem került a sor, miután túljó volt a haricskapuliszka. Az akadémiában már csak azért is meg kell választani rendes tagnak, hogy együtt élhessük meg azt a tort, melyet megválasztásakor ő fog készíteni.

Az ebéd idejét mindig délután öt órára tette s nagy szerepet játszott benne a zöldség. Kőváry meséli, hogy egyszer együtt ebéltek az Angol királynőben s ott Brassai olyan salátát evett, mely drágább volt mint minden más étel együttvéve. Ilyen volt ízlése.

Ebéd után kémiaiilag tisztafőzésű fekete kávé t ivott és rágyújtott a csibukjára, többnyire a napon üveggel. Egész csibukgyűjteménye volt s épúgy szerette a pipatóriumot, mint Mikszáth Kálmán s általában az írás sok embere, kik úgy érzik, hogy a dohányzás a gondolkodás élénkségét éleszti. (Talán azért gondolkodnak a nők aránylag oly keveset.)

Brassainak ez a vonása, hogy mindent maga csinált, amit csak csinálhatott, — úgy amint ezt Tolstoj gondolta, csakhogy kissé elegánsabban, — már ifjúkorában is szokása volt. Bód Péternek levelével elküldi az alizarintinta patentált készítési módjainak receptjét. Ez a tintakészítés, amint a receptből kitűnik, igen komplikált ügy. A recepthez hozzáfűzi: a tinta előnyei a fekete-

ségen kívül (— először, másodsor, harmadszor, —)“ — „ezen előnyök okai (— először, másodsor, harmadszor. —) Az acélpennákra nézve fennmarad az a baj, hogy a szabad kény-savany nagyon rozsdásítja; de hisz az a régi közmondás vigasztalja az embert, hogy a kecskét is, káposztát is nem lehet együtt tartani.“ — S hosszas elmélet következik, hogyan lehet a pennákat tisztán tartani.

Ez a kicsinyesnek látszó körültekintés logikusan jellemző Brassai tudományos működésében is. Addig vizsgált meg minden dolgot minden oldalról, amíg mindentudó polihisztor lett belőle.

Brassai minden ebéd utáni pihentében olvasta kedves francia és angol folyóiratait. Különösen a *Revue des deux mondes*-ot szerette. Evvel haladt együtt a korrallal, innen ismert meg minden legújabb szellemi mozgalmat, melyhez röktön hozzá is szólt.

Estére maradt a trio vagy a quartett. Rendszeresen jóbarátai házában tartották őket s Brassai játszotta a gordonkát, vagy a brácsát. Intim baráti körökben való szívélyességéről igen kedves dolgokat jegyeztek fel. Ő maga mindenkit „nagysád“-nak szólított — (leveleiben a különben szigorúan etimológikus Brassai ezt fonetice

„nattsád“-nak írta), — őt pedig mindenki Brassai bácsinak titulálta, nem csak ismerősi körében, hanem az egész országban s mint Brassai bácsi szerepel az irodalmi ismertetésekben is.

Azt mondják, hogy ugyanaz a Brassai, ki vitában egyszerűen megijesztette az embert erélyességével és szókimondásával, magánéletében maga volt a szívélyesség és a jóság. Midőn valamelyik jubileumakor az akadémia elnöke üdvözölte, azt mondta, hogy sok ember van, ki Brassainak köszönheti boldogulását. Ez ez igaz. Arra is van adat, hogy valamelyik tanítványáért postamesteri biztosítékot tett le. Azt is tudjuk, hogy megtakarított pénzéből ösztöndíjakat alapított. Végrendeletében összes vagyonát, körülbelül ötvenezer koronát, jótékony célra hagyta, a tordai és kolozsvári unitárius kollégiumnak. Ebben vallása is vezette, mert az egykori unitárius pap fia őszinte híve volt az egyháznak, melynek fiai közé tartozott a nagy Newton és Locke is.

Ebből látjuk, hogy a kitűnő tudós kitűnő ember is volt. A jellem az emberekben ugyanaz, ami könyvekben a tartalom.

Brassai mintaképe Franklin Benjámín. Innen valók állandó szokásai, bölcs mértékletessége,

egyszerű élete, melyet az esztéta jóízlésével szépített.

Egész életében földszinti lakásban lakott, melyet gyönyörű ritka virágokkal rakott tele. Innen rándult ki titkos útjaira, turisztikai kirándulásokra, vagy a nagyvárosok koncerttermeibe. Ha valamelyik koncerten feltűnt, általános feltűnést keltett hórihorgas, szikár alakja, hófehér borzas szakálla, mely már a harmincas évek óta ősz, mert Brassait senkisé ismerte ifjúnak.

Roppant edzett természetű ember volt. Lelkes turista, lelkes híve a sportoknak, életét higiénikus szempontból rendezte be. Követte a Brehm Alfréd elvét:

„Nach dem Essen sollst du stehen
Oder tausend Schritte gehen.“

Követte még utolsó napjaiban is, százéves korában, midőn a kolozsvári vöröskereszt-kórházban naponkint megtette szobájában az ezerkétszáz lépést.

Tudományos foglalkozása tudományossá alakította át összes szokásait. Minden tettének, minden lépésének meg volt a tudományos magyarázata. Az időt is úgy határozta meg: nem bízott az órában, hanem megfigyelte a napállást, ez pontosabban járt, mint minden óra.

A tudomány gyakran morózussá és rideggé

teszi az embert. Brassai megőrizte természetességét, friss érzékét a humor iránt. A „Fliegende Blätter“ állandó olvasmányai közé tartozott. Írásaiban is mindig kéznél van valami hun-cut tréfa, egy-egy szellemes, szemléltető adoma, mellyel a legelvontabb dolgoknak is reliefet tud adni.

Erkölcsei világnézetét nagyon befolyásolta a védák bölcsesége, a buddhizmus, az a legmagasabb bölcsesség, hogy az embernek ne legyenek kívánságai, se ambíciói, se óhajai, se személyi érzései, se semminemű önzése. Utolsó nagy munkája, az „Igazi positiv philosophia“ is a nirvána tanával fejeződik be.

Így is merült el a nemlétbe, százéves korában, szinte észrevétlenül. Utolsó napján, midőn Viktória angol királyné hatvanéves jubileumát ünnepli, a királyné tiszteletére még hangjegyeket diktál. Aztán elalszik és nem ébred fel többé; egyedül élt már akkor, rokonai közt csak Csegezy Mihály tordai táblabíró családja él, a többi két nemzedék elhalt mellette. Sőt úgy látszott, hogy munkáit is túlélte. Mindent túlélte.

Utolsó szavai: „Hagyjatok pihenni!“ Most ott nyugszik Apácai Csere János mellett.

Az esztétikus.

„A gyönyörűségről, melyet szép művek szemlélése, vagy hallása okoz bennünk.“ (Nemzeti Társalkodó 1832.)

Első értekezéséről maga Brassai azt mondja (Halljunk szót! A Hon 1863.), hogy ez aesthetikai alapító értekezése, tizenkét évi indukció gyümölcse, vagyis tizenkét évig fűzte észrevételeit irodalmi olvasmányaihoz és művészeti szemléletéhez, míg elméletbe foglalta össze.

Szomorúan állapítja meg, hogy az Erdélyi Társalkodóban van eltemetve. 1832-ben jelent meg négy folytatásban. Aztán újból kiadta 1859-ben a Szépirodalmi Közlönyben s miután itt sem keltett feltűnést, végre lefordította Meltzl Hugó Németre s felszólította olvasóit, hogy szólnak hozzá, mert új dolgok vannak benne. Tudomásunk szerint senkisé sem szólt hozzá.

Az értekezés egy helyén Brassai azt mondja, hogy ez írásban előítéletek ellen harcol. Jánosi az esztétika történetéről írt könyvében nem említi Brassait. Pedig Brassai az első magyar modern esztétikus. Meltzl a nyolcvanéves Brassait üdvözölvén, munkásságának csúcspontját abban látja, hogy Brassai indította meg a modern esztétikát Európában.

Brassait, mint esztétikust, megelőzte Szerdahelyi György, Greggus Mihály, Schédius Lajos és Nyíri István, de valamennyi a „szép, jó és igaz“ elmélete körül forog. Ez tudniillik nem tudomány. Erről lehet beszélni, lehet vitatkozni, minden attól függ, hogy milyen álláspontból szólunk hozzá, de mindez nem tudomány, mert a tudomány csak kézzelfogható, pozitív vagy biztos alapokon alapuló tételekkel dolgozhatik.

Brassai úgy igyekszik biztos adatokhoz jutni, hogy egyre összehasonlít s összehasonlításait rendszerezi. Kiindulása alapjául felveszi az öntudatot. Ki akar térni az esztétikai nézetek Sokféleségének. (Mert nézethez csak alap kell s erre minden bizonyítékkal építeni lehet.) Azért tehát nem akar az ízlés vagy a szép fogalmáról beszélni. Azt elfogadja, hogy van természeti szép és művészi szép. De ami természeti rútt az lehet

művészi szép. Például a fájdalom, mondjuk a Laokoon csoportban vagy Dante Ugoinojában. 300 forint értékű ökrök Potter képén megérnek három ezer forintot. Tehát bármilyen természeti jelenséget lehet művészileg feldolgozni.

Azt mondják: művészet az, ami a feldolgozandó tárgyat idealizálja. Hogy a művészet minden véletlen vonástól megtisztítja tárgyát, s csak a genust jelző vonásokat tartja meg. De tegyük fel: szomszédom le akarja magát festetni. Arca megjárná, de orrán csúnya bibircsók van. Tehát az idealizáló művész jön és elsikkasztja a bibircsókot. Sőt, mivel az orr kissé hosszú, rendes lesz és hasonlatos Antinouséhoz. A kerekded arcot tojásdad alakúvá formálja. S így a festő szomszédom minden karakterizáló és egyéni vonását ledisputálja. Végül megalkot holmi jóképű arcképet, de ez nem a szomszédomé. Pedig még nem akadt esztétikus, aki Van Dyck vagy Rembrandt természetű és a legapróbb és legcsúnyább részleteket visszaadó arcképeit a művészetből merte volna kizárni.

Tehát nem az idealizálás, hanem az érzékelés célja a művészetnek.

Ebből az következik, hogy a művészet forrása az egyén szemében van és nem az esztétikai szabályokban. (Hogy is mondta Zola? „A

művészet egy darab természet, mely a művész temperamentumában tükröződik“.)

Az előbbi tételből az következik, hogy minél hűbben adja vissza a művészi alkotás az eredeti model képét, annál tökéletesebb. (Ezt egész a legutóbbi időig azzal szokták cáfolni, hogy ha ez volna a lényege, akkor a művészet nem volna egyéb, mint fotografálás — a fotografálás pedig nem művészet. Ezt nem látom be; vannak művészi fotográfiák, melyekről szerzőjük művészi egyéniségére lehet következtetni. A fotografálás is lehet művészet.)

Tegyük fel, hogy ritka szép fa tűnik szemünkbe s szemléletével kapcsolatban előttünk van a fa hűen festett képe is. Ekkor két benyomás hat ránk s a festett kép, bár lehetetlen, hogy pontos egészében hűen ábrázolja a fát, jobban érdekel mint az eredeti. Ennek oka az emberi fantáziában rejlik.

Így Brassai ahhoz a tételhez jut, hogy a hallás vagy szemlélet okozta gyönyörűség lelkünknek ama szabad tevékenységében rejlik, mely a szép művet természetes hiányaiban kiegészíti és a rajta még hiányzó vonásokat hozzáképzeli.

Ez Brassai alapvető esztétikai dolgozatának első része. A második részben bővebben elemzi ezt a tételt. Az eddigi elméletek hibája az,

hogy magában a tárgyban keresték a szépmesterség sajátját tevő tulajdonságokat. De „mint-hogy a szépmívektől okoztatott gyönyörűséget egészen csak magunkban tapasztaljuk, ezt a benyomást kell közelebbről megvizsgálnunk“.

Kiindul Adámnál és Évánál; lelkierők a munkásság, az öntudat és a szabad akarat. A lélek tevékenységei: a fantázia, az ideák együtt-hatása, az összehasonlítás, az ítélőképesség, az alkotóerő. A fantázia a lélek utántermelő ereje. Ez belső tevékenységünk egyik főrésze; másik főrésze — a *célra* vezető rész — az ész.

Ezután felmerül ez a kérdés: okozhat-e ezeknek gyakorlása magában gyönyörűséget? Felelet: igenis okozhat, mert önértés és tudat járul hozzá. De a gyönyörűség főforrása a meggyőzött nehézség érzése.

Az értekezés befejező részében az egyes művészetekkel foglalkozik. Legtöbbre becsüli a poézist.

Brassai az első modern esztétikus. Némileg rokon kijelentéseket kartársai közül csak egy ember merészelt: Hensztmann Imre (1813—1888), a híres műtörténetíró, aki azt mondta, hogy a „szép“ nincs is, csak az „eleven, — a jellemző és a célszerű“ van. Ez sokkal szemléletesebb fogalomkör. — Hensztmann aztán megtámadta

Szontagh Gusztáv, ki a filozófus Brassainak is ellensége volt. Ez az akkori esztétika, — Németországban „udvari tanácsos-esztétikának“ csúfolták, Franciaországban pedig a théátrális III. Napoleon udvara diktálta, — a szép fogalmának meghatározásában csúcsosodott. — Az esztétikusok fontosnak tartották, hogy szavakkal korlátozzák körül a szépet. Szép az, ami először, másodszor, harmadszor ilyen meg ilyen. A szép körébe tartoznak: először, másodszor, harmadszor, satöbbi. A szép követelményei: először, másodszor, harmadszor. Avagy: a szép nagy geometriai körhöz hasonlítható. Végül pedig bebizonyították, hogy a remekmű szép. Feltalálták az objektív kritikát, mely nem az emberi megértés szempontjából indul ki, hanem kategorice bebizonyítja, hogy mennyiben szép, vagy nem szép valami?

Mi már nagyon eltávolodtunk ettől az iránytól, melyet önkényesnek tartunk. Azt mondjuk, hogy a remekműre nem kell rábizonyítani, hogy szép. Ezt ki-ki érzi. Hanem azt vizsgáljuk, mennyiben képes az ember ezt érezni, melyek az Ízlés lélektani forrásai, vagy pedig azt vizsgáljuk: hogyan keletkezik a remekmű, kutatjuk a művészi alkotás lélektanát. Az első irány bajnoka Brassai, de csak később juttatja diadalra Fechner

(Vorschule der Aesthetik, 1876.). A másik irány Napóleonja Hippolyt Taine (1858—1893.). A „széptant“ terméketlen, meddő tannak tartjuk.

Módszerünk sem metafizikai, hanem összehasonlító. Kikutatjuk a közös vonásokat, melyek a művészi karakterekben feltűnőek s összehasonlításuk által következtetünk tételeinkre. Ennyiben a modern esztétika az összehasonlító irodalomtörténet gyermeke. Ennek módszerét vette át az esztétika.

A szépfogalom meghatározásának hasznalatanságáról hosszabban beszél Brassai is. Azt mondja, hogy a „szép“ oly összetett, egymástól különböző és gyakran ellentétes elemekből szövődik össze, vagyis jobban szólva: a szép elmélete oly különböző dolgokra fogható, hogy éppenséggel nem művészi tárgyra is vonatkozhatik. Például Pythagoras tételeire. Aztán a filozófusok egyáltalán nem értenek egyet, ha arról van szó, hogy a szép fogalmát adják. Az a tudomány, mely a szép fogalmából indulna ki, csak gátolja a haladást. Ha Newton csak akkor mert volna foglalkozni a gravitáció törvényével, ha már ismeri a tér metafizikai meghatározását, akkor sohasem ért volna rá a maga felfedezésére. Vagy ha Napoleon a code civillel addig várt volna, míg a jogbölcselek megadják

a summum bonum, vagy az állam eszméjének végérvényes definícióját, akkor Franciaország törvénykönyve még ugyanazon a színvonalon állana, mint Metterniché.

Ezt mondja Brassai 1832-ben.

A két irány közt az ellentét módszertani is. Brassai szerint „az aesthetika világosan induktív természetű“. (Critikai Lapok. 1855.) Ugyanezt vallja Fechner is, ki a deduktív „széptant“ *Aesthetik von Oben-nek* nevezi, melynek agyaglába van. Ilyen deduktív esztétikusunk Greggus Ágost. O is a német spekulatív filozófia nyomán a szépnek a priori metafizikai értelmezésével bíbelődik. Ennek az iránynak főhibája az, hogy a művészi alkotást nem az alkotó művész szempontjából ítéli meg. Holott a művészet elsősorban technikai dolog.

Brassai értekezése az Ízlés lélektana s lelke az, hogy a művészetet a lélek szenvedőleg felfogja, vagyis a lélek az alany s a művészet a tárgy, melyet a lélek felfog. S azt vizsgálja meg, hogy a lélek *hogyan foghatja fel* ezt a tárgyat?

* * *

Tizenkétévig fűzte észrevételeit irodalmi olvasmányaihoz és művészeti szemléletéhez, míg elméletbe foglalta össze . . . Melyek ezek az

olvasmányok és szemléletek, hogyan vezették erre az indukcióra?

1856-ban a Pesti Naplóban nyilatkozik Brassai első idevonatkozó olvasmányairól. „A német irodaimból Wieland, Lessing, aztán Schiller és Herder voltak első s csaknem kirekesztő olvasmányaim s mindezek a régiek összevéve erősebb ellensúlyt alkottak, mintsem hogy az akkoriban divatozó Lafontaine és Cramer, Iffland és Kotzebue kártékonyán vagy ferdítőleg hathattak volna, alakulni jó irányban kezdett, ízlésemre. Ily alapra fektetém én aztán az ismeretesebb európai nyelvek irodalmi ismeretét. Német, frank, olasz és angol munkák olvasásában az irodalom históriája szolgált kalauzomul.

Meltzl szerint Brassai ebben az értekezésben öntudatlanul Lessing Laokoonjának hatása alatt van. Brassai maga is itt-ott hivatkozik Lessingre. Leggyakrabban Horatiusra hivatkozik s minduntalan idézi is, különösen az Ars poétikát. Hivatkozik továbbá Goethére (Propyláen) és hivatkozik Kantra. A hallhatatlan Kant dicsősége, — mondja, — hogy először mutatott rá arra, hogy a legkisebb képzelet alkotásakor is két dolog együtthatasára van múlhatatlanul szükség: az emberi ész tevékenységére és a külső tárgy által keltett benyomásra. Ebből két-

ségtelenen, hogy Kant hatott Brassaira, sőt az egész értekezés quintessenciájára, alap gondolatára mutatott rá Kant.

De ettől eltekintve is hatott Brassaira Kant s azt lehet mondani, ha Kant nem írja meg a maga transzcendentális esztétikáját (Kritik der Urtheilskraft s ennek első része, a Kritik der aesthetischen Urtheilskraft, 1799.), akkor Brassai sem írja meg értekezését, vagy legalább is nem írja meg úgy, mint ahogy írta. Kant is az ízlés bírálatát írta meg, ő is a tapasztalástól független megismerés elveit kutatta. Kiinduló pontjuk is egy. Brassai szerint a lélek három képessége: a munkásság, az öntudat és a szabad akarat. Kant szerint: a megismerésnek képessége, a gyönyörnek és fájdalomnak a képessége és az akarat. Tehát lényegében ugyanaz.

Horatiust citálni akkor esztétikai kérdésekben divat volt. Horatius nem is fontos hatást tett Brassaira. Alapvető hatása volt Lessingnek — nem csak Brassaira, hanem az egész esztétikára. Az ő nyomán, — tulajdonképpen Winckelmann nyomán — vonják az éles határvonalakat az egyes művészetek között. Herder kritikái mindezeket a kérdéseket tisztázzák. Herder kritikát írt Lessing Loakoonjára is, Kant megismerés-tanára is. Goethétől viszont származik az a tétel,

hogy a művészi szép nekünk becsesebb, mint a természeti szép.

Azt nem tudjuk, hogy hatotté lord Home esztétikája (Elements of Criticism, 1766.), de Home közös és eredeti forrása Brassai forrásának. Ebből a tőforrásból ágazódik szét az egész rendszer. Home nagyon hatott Lessingre, döntően hatott inspiráló erővel Schillerre (Über Anmuth und Würde), kit Brassai is forrásának vall, hatott Home továbbá Herderre és különösen hatott Kantra, amint ezt Zimmermann az Esztétika történetében kifejti. Sőt, végül, kilehet mutatni, hogy Home —' némileg károsan — befolyásolta később még Fechnert is.

Már Home vizsgálja a tudatállapotokat, tehát már ő adta az esztétikának a lélektani irányt. Az emberi természet érző részét vizsgálja, mely képes a művészi tárgyak benyomásait felfogni. Szerinte ez fontosabb, minthogy a költészettan „szabályait“ kutassuk ki. De benne is megvan az a nagy ellenmondás, hogy a szép fogalmát egyedül a külső tárgyban keresi, holott forrása bennünk, szemléletünkben van s ekként teljesen szubjektív.

* * *

Brassai értekezése nem hatott, a folyóirat, melyben megjelent, temetője lett. Brassainak ez

később nagyon fájt, különösen, mert látta, hogy eszméi mások szerzősége révén diadalmaskodnak. Az egész esztétikai irodalmat ismerte. Tudta, hogy a régiek közül Locke figyelmeztetett először a képzetek társulására. (1858. Logica, 36. §. Az associatio elve.) A modernebb esztétikákat is ismerte. Vischer hatkötetes esztétikáját ki-gúnyolja, mert deduktív s nem bírja végig olvasni. Fechner esztétikáját is ismeri és haragszik, hogy az ő esztétikája ismeretlen maradt. 1871-ben Gyulai Pálhoz írt nyílt levelében így szól: „Hiszen téltul figyelmére méltatta ön — és tudtomra az irodalom férfiai közül csupán ön — azt az egyedül magam állította elvet, mely szerint a mesterművek élvezetbeli gyönyör általában véve az élvező szellemi tehetségeinek a mű által ébresztett működésében, ha úgy tetszik „tévellésében“ vagy ténykedésében áll.“ — Másutt, már régebben, 1856-ban a Pesti Napló hasábjain: „Elég indokot adék fel egy aesthetikai patens kiszolgáltatására számomra! Még sem vették tudomásul. Csak midőn 1876-ban megjelenik Fechner *Vorschule der Aesthetikja*, Németországból átcsapnak hozzánk az új esztétikai áramlatok hullámai s az új irány diadalmaskodik. Ennek szellemében készült később Pékár Károly könyve: a Positív esztétika. (1897.)

Dr. Gál Kelemen részletesen kimutatta, hogy Fechner elvei és eszméi mennyire egyeznek Brassai eszméivel.

* * *

E kis értekezés elméleti fejtegetései mögött néha-néha kihallszik az író emberi szava. Megismerjük az embert is, ki a tudós sorok mögött áll s itt-ott kidugja fejét. A harmincötéves grófi nevelőben mindenekelőtt megtaláljuk a későbbi filozófust. A bevezető sorokban azt olvassuk: miként az öntudat megkülömbözteti az embert az állattól, úgy az öntudat szűkebb vagy tágabb látköre választja el a műveit embert a műveletlentől. Ez a szubjektív eszme egész életében kiinduló pontja marad filozófiai gondolkodásának. Midőn hatvanöt évvel később megjelenik az „Igazi pozitív phylosophia“, az ugyanavval a tétellel kezdődik.

Aztán megtaláljuk benne hihetetlen sokoldalú tudását. Szó van benne filozófiáról és filozófusokról, jogról, természethistóriáról, indiánus törzsek szokásáról, ismeretlen zenei művekről és művészekről, kikről talán csak ő tudott, vagy legalább csak ő olvasott. „A poézis Franciaország Virgiliusát, a harmónia-nyelvű Delillet a fene-terroristák guillotinjától megmentette.“

Megismerjük benne nézeteit az akkori magyar

irodalomról is. Melankolikus sejtelmekkel megjósolja, hogy dolgozatát nem fogják figyelemre méltatni, mert a közönség még nem nevelődött arra, hogy elméleti fejtegetéseket követhessen; — aztán nem is igen érdekelheti, mert igazán klasszikus, nagy magyar íróink nincsenek s azért a közönség a klaszikus művészethez annyit ért, mint az eszkimók a matematikához.

S végűi még a gavallér Brassai is mutatkozik. Lombosi (Szabó I. álneve) szerint, ami szép, az nem való magyar területre — s Brassai hozzáfűzi: de itt kivételek élő szépeink, kiknek per fās et nefas olyan tűzzel hódolunk, hogy a nagy világ mai korszaka a francia galantéria „ancien regim“-jc legélénkebb aranykorához hasonló.

Így el-elszólja magát az elméleti író.

Érdekes, hogy a művészi alkotás lélektanára nem tér ki. Négy évvel később ugyancsak a Nemzeti Társalkodóban megjelenő tanári székfoglalója roppant modern elveket sejtet: az idő s a nemzetkarakterek befolyása a történetíráásra. Ez már kétségtelenül lord Home befolyása. Home szerint a különböző vérmérsékletek, az uralkodó divatok, az éghajlatok és más egyéb befolyások alakító hatással vannak erkölcsi és esztétikai érzelmeinkre.

Ugyanez a lényege Hippolyte Taine tanításának, ki elméletét éppen angol irodalomtörténetében fejtette ki behatóbban.

* * *

Pesti tanár korában, 1855-ben megindította Brassai a *Critikai Lapok-at*. Brassai sohasem írt pénzért és mindenkor ráfizetett az irodalomra, így járt most is. A Critikai Lapoknak csak első füzete jelent meg. Tervezete szerint évenként négy füzete jelent volna meg öt kis íven. Az egész évfolyam ára csak két forint lett volna, egyes füzete 36 krajcárba került. Egyszóval ideális folyóirat, következésképpen megbukott.

Zászlóbontó cikke a „Bévezetés“, melyben figyelemreméltó dolgokat mond, melyeket a modern kritika, — legalább külföldön — ma már érvényesített. Eszerint az irodalmi bírónak codexe nincs. Mert „véghetlen bajos és kényes dolog általános elveket speciális külön tényekre, habár csak megítélés végett is alkalmazni“. — „Az Ízléstant csalhatatlan és változatlan ész-tudománynak nem tartjuk.“ — Nem hisz a „vég-érvényes“ esztétikai megállapításoknak.

A kritika lényegéről különösen a mai irodalmi harcokban sokat vitatkoznak. Némelyek szerint a kritika „értékelés“. Az önképzelő körök

kritikusai szerint oktatás. Maguk a művészek úgy tartják, hogy a kritikának nincs létjogosultsága. S végül, — a modern elv szerint — a kritika egyedüli jogosult formája az ismertetés. Az ismertetés formája bizonyára híven tükrözi a kritikus felfogását is. De nem illik értékelő és oktató —, tehát személyeskedő — módon elmondani ezt a felfogást. Forma dat esse rei.

Brassai mindenekelőtt elítéli a kritika oktató szerepét, melynek nincs értelme a még fejlődésben levő művész irányában sem. Sőt talán itt legkevésbé, mert semmisen oly alkalmas az önállóság és eredetiség elfojtására, mint az oktatás. „Szabályok combinatiójából soha egyetlenegy remekmű sem jött létre.“

Az értékelésről nem szól, de biztosan állíthatjuk, hogy helytelennek tartja. Mert Brassai, aki mindenben a módszert tartja legfontosabbnak, a kritikáról is vallja, hogy induktív természetű. Azaz: előbb elfogulatlanul tudomást kell vennünk róla, ki kell kutatnunk a jellemző vonásokat és a feltűnő közös vonásokat, melyek a művészi karaktert teszik s aztán ezekről benyomást alkotunk s azt kimondjuk. Ez a kritika. Az értékelés deduktív természetű. Vagyis: elfogultak vagyunk, van zsinórmértékünk s azért csak bizonyos, valamelyik irányban haladó művek

fogják tetszésünket megnyerni, ha megtaláljuk bennük azokat a „követelményeket“, melyeket művészi alkotásokban keresünk.

A kritikának csak akkor lesz értelme, ha tudomány lesz. Enélkül önkényes. Ezért van a kritikának oly kevés hitele. A kritikusok gyakran ugyanarról a könyvről a legellentétebb véleményeket mondják. Erre kitűnő példákat gyűjt össze a „Kritika“ (művészeti folyóirat, szerkeszti Halasi Andor), melynek egyik számából (1910. okt. 31.) kritikusainknak Henri Bataille Balga szüzéről való kinyilatkoztatásait idézem:

Keszler József (Az Újság) szerint „Bataille az erkölcs mellett döntött ... A fődolog az, hogy a Sátán lesujtassék a kárhozat örvényébe“. — Timár Szaniszló (Egyetértés) pont az ellenkezőjét írta: „van annyi ereje és argumentáló képessége a szerzőnek, hogy a törvényen kívül álló, a társadalom által üldözött morált elfogadhatóvá tette“. — Alfa (Budapesti Hírlap) így referál: „Bataille a művészi apparátust otthon hagyta, virtuozitását nem fitogtatja“. — Bárdos Artúr a hideg viruózt látja Batailleban, aki szolgálai készséggel szervírozza a hangulatot. Szerinte „kétségtelen, hogy Bataillenak ez a legértéktelebb darabja“. — Pogány Béla (Függet-

len Magyarország) azonban ezt írja: „ez a darab Bataille legjobb alkotása“.

íme az objektív kritika.

Ehhez hozzájárul, hogy ugyanazt az írókat hol becsmérlik, hol dicsőítik. Ismeretes, hogy Petrichevich Horvát Lázár mennyire lebecsülte Petőfi költészetét. Ibsen pályájának első fele botorkálás a sikertelenségben. Valamelyik kritikus szerint „Ibsen úr nagy nulla“. Hasonlóképpen fogadták Franciaországban Paul Verlainét — most már szobra van. Ez a Paul Verlaine az egész világot vörösnek látta. Vörös utcákat, vörös házakat, vörös fákat, nála minden vörös volt. Az esztétika közröhejjel fogadta. De mióta az orvostudomány igazolta, hogy a krónikus alkoholisták — minő Verlaine is volt — agyára, látóidegeire, tehát a szem renehártyájára is úgy hat az alkoholizmus, hogy mindent vörösben látnak, tudjuk, hogy Verlaine igazat írt, magamagát adta, midőn pazarul halmozta a piros és vörös jelzőket. Ma imádják, mert amint Anatole France írja Verlaineről írt kritikájában: Verlaine erkölcstelen, Verlaine komisz, Verlaine szemérmetlen, de Verlaine isteni.

Ilyenek után nem lehet csodálni, ha a művészek illetéktelen beavatkozásnak tartják a kritikát. Petőfi gyűlölte. Jókai azt írta Gyulai-

ról, a kritikusról: a kritikus arra való, hogy a költő kabátját kifefélje és cipőit tisztogassa. — Georg Brandes meséli, hogy midőn egyszer megkérdezte Ibsent: milyen magasabb eszmét akart a darabjában kifejezni, Ibsen gúnyosan felelte:

— Ezt nem tudom, de várom a kritikákat, a kritikusok majd felvilágosítanak engem, hogy mit akartam ebben a drámában?

Aranyról is feljegyezték, hogy mikor egyszer valahol olvasta, „jól tudta Arany János, hogy . . . azt írta a margóra: „tudta a fene . . .“

Viszont az értékelő, tehát önkényes kritika nagy károkat is okozott. Arra szoktatta a közönséget, hogy nem annyira a mű, mint inkább a nevek után induljon. Eszerint a homo novusok, az új emberek könyvei olyanok, mint a sorsjegyek. Talán megütik a nagy nyereményt, talán nem. Mert a nevek tekintélye pénzt hoz, erre mutatnak a szerzői tiszteletdíjak. Az első modern író, ki nevének pénzsúlyát érezte, Goethe volt. Az ő idejében az írói tiszteletdíjak ilyenek: Beaumarchais színdarabjának egy esti előadásáért tantiém fejében négy frankot kapott, — egészen telt ház esetén esetleg nyolcat is. Goethe azonban Vieweg, berlini kiadónak 1797 január 16-án azt írja: „Hermann és Dorothea című epikus költeményemet kiadásra átengedem ezer arany-

tallérért.“ Vieweg megadta a kért honoráriumot és nem bánta meg. — (Ötven évvel később, nálunk, a szerencsés Petőfi, kinek verseiből hét-száz példány forgott közkézen, Vachott lapjánál 2—4 forintot kapott egy-egy versért.) — Franciaországban ma már tisztán a nevet fizetik. Guy de Maupassant bármily rövid, az ő nevével el-látott cikkért ötszáz frankot kapott. A rikordot aztán Edmond Rostand érte el. A Chanteclair előadási jogért a Port-Saint-Martin színháztól néhány százezer frank előleget kapott. Az Illustration a színdarab egyik felvonását le-közölte s 250.000 frankot fizetett érte. Kiadója Lafitte, a színdarabnak könyvben való kiadásá-ért egy millió frankot fizetett. (A színház körül a kocsi — taksák s a demimonde — igények hihe-tetlenül emelkedtek s Rostand 19 éves fia, aki szintén költő, megszöktette Rohan hercegnőt — ez is hozzátartozik a szerzői tantiémekhez.) így a Chanteclair bár kakas, mégis tojt — arany-tojásokat Rostandnak.

Nálunk a rikordot Mikszáth Kálmán tartja — négyezer korona egy tárcáért.

Ez a történet a hírnév kultuszáról szól, mely ha a tömegpszihológia körébe tartozik is, elsősor-ban a kritika túlhajtásából származik. Azért a reklám leghatásosabb formája a kritika.

A kritikának csak akkor lesz hitele, ha tudomány lesz. A tudományos kritika legalkalmasabb formája az ismertetés, vagy a lélektani alapon nyugvó kritika.

Brassai: a kritika célja az ismeretszomj kielégítése. Legyen a kritika a művészet terményeinek természetrajza és az esztétika természetfilozófiája.

Úgy hisszük, hogy ez a kritika tudományos eszközeit az összehasonlító irodalomtörténettől fogja kapni, épúgy, mint az esztétika s akkor a kritika, mely mindenkor alkalmazott esztétika, az összehasonlító esztétika mintájára összehasonlító kritika lesz. Sőt nem lesz, hanem máris az és főképviselője Georg Brandes. (Habár gyakran sikamlós ez a talaj is. Egyszer ketten tanulmányoztuk Herczeg Ferenc első regényét, a Fenn és lennt. Megállapítottuk, hogy Jókai hatása alatt keletkezett, és pedig szinte párhuzama az Elet komédiásai-nak. Jellemei a Jókai kliséi. Kún Attila teljesen Jókai Leónja, pályája is olyan, ő is exotikus, ő is hírlapíró, ez a két ember egy. És a két nőalak is. Etel báróné — Jókai Raffaelája, Jolán — Jókai Lydiája. E kettő közt ugyanolyan a sorsa Kún Attilának, aki époly délceg és bátor Übermensch, mint a Jókai hősök. — Aztán egyszercsak azt olvasom Oláh Gábor írói

arcképeiben: „Herczegnél a kiinduló szálak Jókaihoz vezetnek vissza. Legelső regényében a Fenn és lennben nemcsak a hang, hanem az alakok is Jókaira vallanak: legalább a barna Kún Attila az Aranyember egy új változatát játssza el. Tímeája a márványarcú Etel báróné, Noémije a kecses naiv Jolán.“ — Ebből kiviláglik, hogy az emberi természet erősen hajlik a mindenáron való összehasonlításra és osztályozásra.)

Azt hisszük a tudományos kritika emez irányának történetében hely jut majd Brassainak is; ebben is első.

Természetesen élénk ellenmondásokba is keveredik, mert hiszen még csak tapogatózik. Például deduktíve elősorolja, milyennek kell lennie a kritikusnak s többek közt azt mondja, hogy „az egyetemes zsinórmérték minden kívánatai minden aesthetikai műre nézve, nemzet és korkülönbség nélkül örökösen érvényesek. Ez lehet igaz is, nem is és mindenesetre önkényes. Különben a Bevezetés alcíme: „önként bevallja, sőt meg is bizonyítja, hogy ő nem kritikusnak való; elmefuttatás, melyben a kedves olvasó többet talál mint a mennyit keres.“

Figyelemreméltó, hogy mit mond Emile Faguet az önkényes kritikáról (Revue Des Deux Mondes, 1910). „Az ilyen kritikus Bossuet vagy Hugo

egy-egy lapjának olvasása közben kiemeli, mit tart szépnek, mit gyöngének vagy képtelennek, indokolva, mit miért tart fenségesnek, vagy gyöngének, vagy képtelennek. De gondolják meg csak, mi az, amit ő ily módon tesz? Benyomásoknak enged, impresszionáltatja magát valamely olvasmány által, mint valami érzékeny lemez; aztán elemzi benyomásait és azt kérdi magától, miért érzi azokat. — Mit tett ő ilyen módon? Önmagát adta és semmi mást. Önmagát, akire ilyen vagy olyan módon hatott egy olvasmány. Ez az ember olyan valaki, ki úti benyomásait teszi közzé. — Azért szükséges a tudomány és a módszer. Mert ezek olyan dolgok, melyekben megállapodásra lehet jutni, melyek dolgában már megállapodásra is jutottak, míg ízlés dolgában nem győzhetjük meg egymást.“

Ezeket a gondolatokat pendítik és keltik a Kritikai lapok is.

Vannak benne még bírálatok (A tudás lánya, írta Eszther szerzője. — Nemzeti Színház: Vén bakkancsos és fia a huszár) s ezekben ma is érvényes dolgokat mond, a drámai cselekmény szakadatlan haladásáról, a „henye jelene-tektről“ a drámai jellemnek a cselekménnyel való kapcsolatáról, és a színészetéről.

Azt hisszük, hogy a Kritikai Lapok korszak-

alkotók lettek volna a magyar kritika történetében. De nálunk minden kitűnő irodalmi folyóirat hamarosan megbukik.

Mindent, amit az ember tud, nem önmagától tudja. A költőknek is, bár költői lelkületük velük születik, külső indító okokra — Brassai szerint öntudatra van szükségük, mely felfogja és kiemeli azt a külső indítékot, melyről írnak. S mivel — különösen a modern-művészet első-sorban technikai dolog, jó tudnunk, honnan tanulták ezt a technikát. Az esztétikusokkal is így van. Hogy tudhassuk, milyen az ízlésük, nem elég ismerni a lelkületüket, hanem ismerni kell azokat a könyveket is, melyeket olvastak, mert a tanult ember lelkiéletét elsősorban a könyvek határozzák meg. Az vagyok, amivé olvasmányaim tettek, az vagyok, amilyen gondolatokat a külső szemlélet vagy hallás kiváltott belőlem. Önmagamból nem vagyok semmi. Ami bennem független a szerzett benyomásoktól, az sem született önmagamból, hanem ezt örököltem őseimtől. A tudomány ezeknek a jelenségeknek fel-tételeit kutatja. Okokról és törvényekről ma már óvatosan beszél, mert azokat lényegükben tulaj-donképpen nem ismeri.

Megközelítő pontossággal ismerjük Brassai első olvasmányait s a későbbiek közül azokat, melyek hatást tettek rá. Ismerjük lelkületét és tudjuk, mi volt ebből a lelkületből már atyjában és anyjában. Ismerjük jellemét s ennek talajából kinőtt életmódját. Tudjuk, hogy Brassai más hatások alatt, más lelkülettel, más jellemmel nem élt volna így és nem írt volna úgy, ahogy történt. Valószínű tehát, hogy későbbi írásai is ugyan-ebben a keretben mozognak, csak a kor áramlatai lehetnek még rájuk befolyással.

S valóban Brassai későbbi esztétikai cikkei olyan tárgyokról szólnak, melyek napirendre kerültek.

Egyik legérdekesebb cikkében adalékokat nyújt *Poe Edgár* ismertetéséhez. A nagy amerikai költő befolyással volt a mai irodalomra, amint ezt Louis Betz (*Studien zür vergleichenden Literatur-geschichte der neueren Zeit*, 1902.) kimutatta. Edgar Poe döntő befolyással volt Charles Baudelaire-re, aki új irányt adott a költészetnek s ezt „*decadent-styl*“-nek nevezte, melyről Gautier azt mondja, „a *decadent-styl* nem egyéb, mint a művészet ama rendkívüli érettségi foka, melyet a vénhedő civilizációk hanyatlása hoz létre: — legkifejezhetetlenebb elemeiben iparkodván visszaadni a gondolatot, leghatározatlanabb s legmeg-

foghatatlanabb körvonaláiban a formát.“ Ez a dekadens költészet utóbb nagy hatást tett, Magyarországon is, mint az előbbi irodalmi ízlésnek reakciója. így hullámzik Bodnár Zsigmond elmélete szerint az irodalom örökös reakciókban.

Brassai cikke különben egész ártatlan cikk s csak azért érdekes, mert már 1858-ban beszél valaki Edgar Poeról, kihez a mai irodalmi áramlatok szálai visszavezetnek.

Egy másik nagy angol író, ki sokáig foglalkoztatta Brassait: *Burns*. Csak 1871-ben olvasta először, — Gyulai Pál ajánlotta figyelmébe. Brassai azt mondja, hogy összes olvasmányai közt Burns hatott reá legjobban. Méltatását Gyulai Pálhoz írt nyílt levelében adja 1871-ben.

Idegen írók olvasmányai vitték a műfordítás kérdéséhez. Kazinczyval ellentétben az a nézete, hogy nem szükséges annyira a szavak, mint inkább a gondolatok értelmét pontosan visszaadni. Viszont Horatiusról esztétikai kritikájában arról vitatkozik, hogy a szavak árnyalatát, — majdnem azt mondtam szimbólumát, — kell pontosan kifejezni.

1856-ban hosszabb tanulmányt ír a Pesti Naplóba az akkori égető irodalmi kérdésről *Classicismus és romanticismus* címen. Manapság sokat gúnyolják ezeket az *izmusokra* menő ösz-

tályozásokat. És íme már Brassai is gúnyolja. Csak-hogy ő visszamegy az eredeti forrásokra. A romantizmus szerinte találmánya Fichte és Schelling német filozófusoknak, — kik „a német speculativ philosophia két legnevezetesebb aber-ratora.“ Nem is egyéb a romantizmus, mint üres eszme, tartalom nélküli fogalomnév, clique és pajtáság. Solger, ki a „romantikusok esze, azaz elméleti rendszeres esztétikusa“, képtelenül fogalmazta meg a romantizmust. Brassai hadat üzen nekik, mert a romantikusok „eszmezavarók, ízlés-rontók s ellenük, hívják bár őket akárkinek s akárminek, dúló háborút folytatok erőm teltségig.“

Mert Brassai „az eszmék bajnoka s az ízlés őre“ akar lenni.

Brassai legbecsesebb érdemét abban látom, hogy a Kritikai lapokban kimondta, a kritika feladata a teremtő lélek titkaiba hatolni, az alkotás munkájának lélektanát nyújtani s a művészi teremtés folyamatát kikutatni. Mert a kritika célja az ismeretszomj kielégítése és csak ilyen értelemben is van jogosultsága.

Ez a lélektani szempont árván maradt az akkori irodalomban, melyben két irány közt észre sem vették. Az egyik irány Toldi Ferencé, ki a történeti szempontot, a másik Gyulai Pálé, ki az esztétikai értéklést vitte az irodalomba.

Amint Faguet cikkében bizonyítja, Franciaországban e tudományos kritikával cserélték fel irodalmi dolgokban az irodalmi, az esztétikai kritikát. Mert az impresszionizmus és „a mi érzésmódunk vagy át sem vihető, vagy csak olyan egyénre vihető át, ki esetleg hasonlít hozzánk.“

* * *

1877 január 1-jén megindultak az *Összehasonlító irodalomtörténeti lapok*, vagy amint 1879 óta nemzetközi néven címezték: *Acta comparationis litterarum universarum*.

Kiadók és szerkesztők: Dr. Brassai Sámuel és dr. Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanárok. Brassai 1880-ban visszavonult a szerkesztőségtől; ekkor már 83 éves, de nem ez az ok, mert még később is lapot alapított és adott ki (A magyar nyelv ellenőre 1882 és az Unitárius Közlöny). Visszavonulásának oka pénzügyi; nagyon ráfizetett a nyomdaköltségre. Meltzl még 1897-ig szerkesztette ezt a páratlan folyóiratot.

Az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokban a legszembetűnőbb: nemzetközisége, Magyar, német, francia, angol, olasz, spanyol, dán, svéd, írlandi-dán nyelvű közleményeket tartalmaz. Munkatársai mindenféle nemzetiségűek. Neveze-

tesebbek: R. Avenarius, Ed. Butler, R. Dahlmann, P. Mayet (Tokio, Yédo.), I. Minckvitz, Viotor (Liverpool), Wilh. Schott, E. Teza, Fr. Amiéi (Genf), Dora D' Istria-Ghika hercegnő, Szász Károly és még rengeteg sokan.

Az összehasonlító irodalomtörténet a XIX. század eredménye és az összehasonlító nyelvészet analógiájára keletkezett. Sőt az összehasonlító nyelvészet az összehasonlító irodalomtörténetnek egyik erőssége. Másik fontos vonása a nemzetköziség, a poliglottizmus. Az irodalmi műveket nem fogja fel a maga nemzetiségével elszigeteltnek. Az irodalmi művek többnyire úsznak az áramlattal.

Meltzl hosszú cikksorozatban fejtegeti a lap programját és az összehasonlító irodalomtörténet feladatát. A soknyelvűség a legjobb eszköz arra, hogy a kútforrások és hatások kérdését tisztázzák. Rendszeren körkérdést intéznek a különböző nemzetiségi tudósokhoz. Ismertetik a művet s utána a körkérdést teszik: Ki ismer hasonlót? így sokáig kétes volt, hogy Wolfram von Eschenbach dalai voltak-e régiebbek, vagy a velük teljesen megegyező provençal dalok? Az Acta e kérdésben ugyanoly tárgyú magyar népdalokat is említ, valamint ezernyolcszázéves kínai dalokat is. Ekként a nemzetköziség és a

soknyelvűség természetes feltétele az irodalmi összehasonlításnak.

Melzi még két dolgot tart szükségesnek: egyik, hogy az egész világirodalom közös (latin) hetüket használjon. Szerinte a gót és cyrill hetük fölöslegesek, de ezt nem fejtegeti mélyebb belátással, hogy vajjon miért fölöslegesek? A másik szükséges dolog, hogy Edison fonográfját értékesítse a nyelvtanítás, az összehasonlító nyelvészet és összehasonlító irodalomtörténet. Végül pedig összehasonlító irodalomtörténeti társulatot akar szervezni s közzéteszi a tervezetet is. A társulat főtárgyköre a folklóre volna.

Az Acta működését megosztja a folklóre, a nép egyéniségét tükrözö népdalok és a nagy irodalmak legnagyobb írói közt.

Komikus az a szinte kategorikus kijelentés, hogy ezek és ezek az írók a legnagyobb írók. Például az olasz irodalomban Dante és Leopardi, a magyar irodalomban Eötvös és Petöfi. Mintha szükségesnek tartaná, hogy az ember valamelyik írótt legnagyobbkn tartson, vagy inkább mintha a sok közül egynek legnagyobbkn kell lenni-e? Vannak ugyan emberek, kiknek művében egész korok potenciája csúcsosodik (talán azért párhuzamosak az irodalmi és történelmi korszakok: nagy és fényes korszakokban nagy és fényes

művészek és írók élnek.) De az emberi nagyság mégsem valami abszolút, már azért sem, mert a többi ember becslésétől függ. Azt az embert tarthatjuk fentartás nélkül nagy embernek, kinek kezében összefutnak korának gyeplői.

Az Acta célja: a magyar irodalomnak a külfölddel való megismertetése; különösen a magyar és német irodalom közlekedését mozdította elő. Az angolok közt Butler tett sokat a magyar irodalomért. Lefordította Vörösmarty Hontalanét, a Szózatot, Az elhagyott anyát, Szép Ilonkát, azonkívül költeményeket Arany Jánostól, Kölcseytől, Gyulai Páltól, Petőfitől, Szász Károlytól, Vajda Jánostól és számos magyar népdalt.

Egyébként „az Acta kizárólag az úgynevezett „világirodalomra“ szorítkozik, tehát arra, amit az angolok „Folklore“-nak neveznek, első-sorban összehasonlító népirodalomra s anthropologiai, ethnografiai tudományokra, lévén belőle kirekesztve minden napi kérdés, valamint divatos nemzetiségi, vallásias s hasonló dogmaticus-confessionális vagy merőben scientifikus fejtegetés.“

Rovatai között kettő rendkívül becses. Az egyik a Petőfién. Részletesen tájékoztat első-sorban Petőfinek a külföldön való érvényesülé-

séről és lehető legnagyobb pontossággal adja a Petőfiről írt irodalmat. Minden országból az arravaló szakemberek tárgyalják Petőfinek az ő irodalmukban való szereplését. Az olasz Cassone, a francia Amiéi, a spanyol Don Mainez, az angol Butler, a svéd Oman Petőfi verseit a maga nyelvére fordítja. Az Acta új Petőfiverset fedez fel s a Felhőket több nyelven szörszálhasogatóan analizálja. Minden gondolatát összeveti az eddig ismeretes hasonló gondolatokkal, akár Alkmantól, Firduszitól, Schillertől vagy akárkitől van. Megtudjuk mi köze van Petőfinek Körnerhez, mit tartanak róla Spanyolországban, Sziciliában, Izlandban. Mert az Acta munkatársa, Thornsteinsson izlandi dán-nyelvre is fordítja Petőfit, valamint gondoskodik róla, hogy lefordítsák skót, rhetoromán, cigány, arméniai, gael stb nyelvre. Bemutatja fordítóinak viszonyát a költőhöz, Lomnitzi a műfordítás alapelveit Petőfire való tekintettel méri s a szerkesztők mindent felkutatnak, ami valahogy Petőfire vonatkozik, akármilyen kuriózum is.

Másik rendkívül becses rovata a magyar népdalokat tárgyalja. Velük kapcsolatban az erdélyi cigányok népdalainak is jó hely jut. Ezekre Liszt Ferenc terelte a figyelmet, midőn ismeretes röpiratában azt állította, hogy magyar népzene

nincs, mert a magyar népzene cigányzene. Ezt először Brassai cáfolta meg. — Az Acta a magyar népdalokat összehasonlítja a legkülönfélébb népek dalaival, — pl. nagy tér jut a japán népköltészetnek, — s kutatja eredetüket, hatásukat, néprajzi feltételeiket és így tovább.

A külföldi írók közül állandó rovata volt Schopenhauernek. Ennek a rovatnak nagy bibliográfiai értéke van.

Ezekután világos, hogy az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokat dicsérni fölösleges; a dicséreten felül állnak.

Brassai több nevezetes cikket írt a folyóiratba, többnyire filozófiai tartalmúakat. Itt jelent meg a Reform des Sprachunterrichts.

E folyóirat lelke egyébként Meltzl Hugó.

A természettudós.

Brassainak annyi feltűnő közös vonása van az alkotóművészek természetével, hogy fel kell tételezni, hogy ő mag-a is költő lett volna, ha belső szükséglet folytán korábban nyúl tolihoz. De ifjú korában oly kedvező anyagi körülmények közé jutott, hogy az íráshoz való időt üdülésnek, vagy tanulásnak szánhatta. Másrészt pedig, ha holmi témája lehetett, addig vizsgálta és analizálta tudományosan minden oldalról, míg minden poétikus íze elveszett. Midőn pedig írni kezdett, akkor már túl volt a művészi alkotóerőn. De hajlamai sok tekintetben közösek a művészek olyan hajlamaival, melyek őket megkülömböztetik az átlagemberektől.

A művészeti lelkületű embereknek, mint a szeretetreméltó embereknek általában, ilyen közös vonása a természet iránt valószeretet. Shakespeare

gyakran azért fárasztó, mert a szeretetnek ez a vonása nem feltűnő benne. Ő különben is drámaíró volt, s az effajta művészek aránylag legtávolabb állnak a természettől. A természet szerepére hiányos a középkori irodalomban is s a középkori irodalomban feltűnően kevés a kitűnő költő.

Horatius és Petőfi végtelenül szeretetreméltó és legnagyobbak ha a természetről írnak. Ebben a huszonhároméves Petőfi „Felhők“ ciklusában bámulatraméltó. Petőfi a puszták költője. A természet szeretete közvetlenséget ad az embernek. Aki a természet szépségeit észreveszi, az az egész életet magasabb szempontból, mintegy madártávlatból tudja nézni. Megóv a szüklátókörszerűségtől. Azt merem mondani, aki a természetet nem szereti, az blazírt.

Lelkesedéssel szerette Brassai is a természetet. Ifjúkorában a civilizáció még több természeti rejtélyt hagyott az erdélyi havasok közt, mint most. Brassai szorgalmas turista volt. Szobáit pompás virágokkal díszítette. Egész életében tanulmányozta a természetrajzot, amióta anyja, a szenvedélyes virágtenyésztő kertjében megtanulta elemezni a virágokat. Ebben segítségére volt a kedves, régi, jó, naiv Debreceni fűvészkönyv — Linné nyomán.

Aztán számtalan cikkben számol be észrevételeiről s csakhamar híre megy. Ha Jókai kortársainak nevezetességéről beszél, Brassaihoz érve a fűvészetet említi. Különféle természettudományi társulatok tagja lesz, köztük a bécsi császári botanika és zoológiái intézetnek. 1878-ban a Freies Deutsches Hochstift majnai Frankfurtban Linné halála százéves napjának megülésekor tiszteletbeli tagnak és mesternek választja Brassait s vele egyidejűleg II. Oszkár svéd királyt is, ki tudvalevőleg költő és Goethe svéd fordítója. (L. erről Dr. Meltzl Hugó cikkét a Keresztény Magvetőben 1878, III. — II. Oszkár költészetéről ugyanabban az időben beszámolnak az Összehasonlító irodalomtörténeti lapok is).

A hatvanas években Brassai az Erdélyi Múzeum-egylet természetrajzi szertárának és botanikus kertjének őre lesz. Sok kedves vonása ismeretes ebből az időből. A virágok iránt való szeretetének szellemes kifejezést adott a botanikus kert figyelmeztető tábláskáján: „Szemnek mindent, kéznek semmit!”

Egy másik híres természettudósunk, Hermann Ottó, Brassai védősége alatt bontogatta szárnyait. — Brassai maga mellé vette Hermann Ottót a természetrajzi szertárba, a maga ezer forint fizetéséből háromszázat fizetett Hermannak, segédjé-

nek, kit mint az állatgyűjtemény preparátorát alkalmazott.

Közben sok okos természettudományi cikket írt.

Természettudományát összefoglalta és vezette a filozófia. Ez a gondolkodásmódja.

Abban az időben Büchner könyve, „Kraft und Stoff“ (1855.) hozta mozgásba a természettudósok kedélyét. Az anyag megmaradásának elve alapján csak az anyagot tartotta halhatatlannak. Érzékfölötti erők nincsenek. Az agyvelő foszforeszkálása nélkül nincs gondolat. Érzékfölötti erők nem létezők, nincs szabadakarat. Brassai ugyanabban az évben a Kritikai Lapokban már gúnyosan megjósolja, „a regényírók ezentúl majd az agy- és koponya boncolásával egészítik ki jellemrajzaikat“.

Az új irány ellen nálunk az első harcosok Greggus Ágost (Az egyetlen tudományról. 1859.), Eötvös József és Brassai.

Brassai a harcot az Akadémiában kezdi. Előzőleg előtte dr. Pólya Jakab a materializmus mellett szolt, — a lélektan alapjául az idegrendszer tanulmányozását sürgeti. Egy idő múlva Brassai felel és dolgozatát Csengery Antal olvassa fel: *Az exact tudományok követelései*, 1861-ben. Az Akadémia hozzászólói azonban

a dolgozatot nem fogadták el s Brassai ezért hosszú, szenvedélyes vitát indít. A bírálatra röpiratban felel (Az Akadémia igazsága) s értekezését az Erdélyi Múzeum-egylet évkönyveiben adja ki.

Brassai elismeri a physiológia nagy fontosságát, de azt mondja, hogy a materiálisták egyoldalúak, mert nemcsak anyag van, hanem van életerő, öntudat, szellemi erő és akarat is.

Valamelyik felolvasásában szellemesen bemutatja a materiálisták hiszekegyét: „Hiszek az egy anyagban, az örökkévaló, mindenütt jelenvaló kelmében, az egész világ alkotójában, tiszteteletünk egy tárgyában. Hiszek a chémiában, az anyagnak egyetlen egyszülött tudományában, ki fogantaték a Stoffwechsellől, születék alchymiától, kízzaték Stahlnak alatta, meghala a phlogistonban, feltámadá az oxygenben és ma ül az ő dicsőségében, tartván kezében a tudományok jogarát és eljövend ítélni a phylosophusok, az élet és szellem felett. — Hiszem az erőnek, célnak, léleknek semmiségét és a philosophiának tönkresilányulását.“

A materiálizmus kérdéséről heves polémiát vív Mentovich Ferencsel. A vita rendkívül szenvedélyes és személyeskedő, s mint rendesen, midőn az egyik a másikat akarta jellemezni, mindegyikük maga magát jellemezte.

Concha Győző kimutatta, hogy Brassai egy másik felolvasásában (*Az életerő és az orvostan mai iránya*, 1880. Felelet Török Aurélnak) sokban egyezik Ostwalddal. Lényegében Brassai is megvan az, amit Oswald 1895-ben a lübecki konferencián mond, t. i., hogy a mechanikus világnézetet pótolni fogja az energia elmélete.

A materiálizmus érdeme a kísérleti lélektan. De az öntudat, akarat, életerő, intuíció fogalmát nem küszöbölhette ki. Talán ezek is szervi dolgok, — Schopenhauer olvasása azt sejteti, — mert a fajhoz tartozó tulajdonságok, tehát örököljük atyáinktól. A kísérleti lélektan fényt deríthet rájuk. Ami pedig a szellemi életet illeti, ma is érvényes a régebbi filozófusok tanítása. — Locke-é, ki azt tanította, hogy az emberben veleszületett eszmék nincsenek, mert akkor ezek benne lennének a kis gyermekben s minden emberben, néger és papua-törzsekben épúgy, mint bennünk. És Kant, ki megtanított, hogy minden fogalom alkotásához külső benyomás szükséges.

Brassai élete utolsó éveiben Darwin és Haeckel tanait támadta. Filozófiai érveit rettetes nagy természettudományával segíti. Ezért a nem-szakembernek sokszor érthetetlen.

Ezekben a kérdésekben Brassait, mint szén-

vedélyes vitázót látjuk. De ne ítéljük róla, ha néha személyeskedő is, mert Brassai még ezt az ítéletet is visszaveri. — Jelígeje Syntipas mondása: „Vitázz a bölcs ellen és szeretni fog. De ne vitázz a balgák ellen, nehogy magadra vond gyűlölségöket.“

Ezt írja ama Budapesti Szemlében megjelent cikke élére is, melyben talán leginkább láthatjuk, mint egyesül benne a filozófus a természet-tudóssal. Ez a cikk: *Néhány pillantás a természeti tudományok haladására*, 1873.

Angol és német tudósok kutatásainak eredményéről van szó. A németekről ez a felfogása: „Versammlung der deutschen Aerzte und Naturforscher — és hozzá tehetném: zür geselligen Unterhaltung. Munkálatai, ha mind elvesznének, sem hagynának marandó hézagot a tudomány irodalmában/*

Az embert úgy tekinti, mint a természet tolmácsát. Egyre disztíngvál a tárgy filozófiai és tudományos oldala közt. Az energiáról azt mondja: „Energy az ablakon bélopodzott szó azok számára és használatára, kik az erő fogalmát ki akarják küszöbölni a természettanból/*

A filozófiáról: „A filozófia az a harmadik tudomány, mely összekapcsol és szárnya alá vesz két egymástól független más tudományt.“

Darwinról: „Wallace neve körülbelől oly formán maradt ki a Darwinizmusnak nevezett tanból, mint a Columbusé Amerikából.“

A biológiáról: „Ha úgy nem járnék vele, mint Madame Sévigné a kávéval, azt mondanám, hogy a biológia s a physiologia természetellenes elkülönítése nem fog igen sokáig tartani.“

Ezek a természettudományi mondatok világosak és pontosak. A legtöbb egy-egy remekmű.

Amit Brassai mond, ma már gyakran tűnik naivnak, vagy banálisnak, vagy éppen hamisnak. De meg kell gondolni, hogy mikor szava elhangzott, ezek a dolgok még nem tisztázódtak, nem voltak köztudomásúak s az ő szava is hozzájárult ahhoz, hogy ma már tisztázódtak és köztudomásúak.

A nyelvész.

Egy nyelvész, — Pálfi Márton — azt írja, hogy Brassai „működésének fénypontja bizonyára a nyelvtudomány színterére esik. Igazán marandó, örökbecsű alkotása csak itt van; maga Brassai is ezt vallotta a nagy elmék önismertével. Brassai elsősorban nyelvész volt.“

Mindenekelőtt bizonyos, hogy kitűnő nyelvérzéke volt, úgy idegen nyelvek tanulásában, mint anyanyelvének használatában. Nyelvészeti működését grammatikák írásával kezdi. Első enemű tankönyve az *Okszerű vezér a német nyelv tanulásában*. (Első része 1845, Kolozsvárt, második, vázlatos része 1847, Vörösmarty Mihály-nak aláírva.) Az Okszerű vezér tankönyv s azért értékes, mert világosságot vet Brassai nyelvtanítási módszerére. Ez természetesen induktív.

Ilyen többi nyelvtankönyve is: az Ingyen tanító *francia nyelvmester* s néhány latin grammatika-töredéke. Mint nyelvtanárt e tankönyveknél jobban jellemzik idevágó módszertani dolgozatai.

Ezeket kimerítően tárgyalta dr. Kaiblinger Fülöp tanulmánya: *Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja*, 1910. (Bpest, IV. kér. reálisk. értés.). Első módszertani értekezése 1837-ben jelen meg a Nemzeti Társalkodóban, címe: *Nyelvtanulás*. Először az egy közös nyelv képtelenségét mutatja meg. A közös nyelvnek ellentmond a nyelvszellem, mely az egyes népkarakterek szerint más-más. A közös nyelv következmény volna ok nélkül. Azután arra tér, hogy a műveltségre igyekezőnek jó megtanulni a világnyelveket. Általában a nyelvtanulás pedagógiai szempontból a leghasznosabb tanulmány. Mivel az ízlést és sokoldalúságra ad alkalmat.

Másik módszertani dolgozata a *Reform des Sprachunterrichts*, 1882-ből, az Összehasonlító irodalomtörténeti lapok hasábjain. Itt fényesen bebizonyítja a deduktív nyelvtanítás bornírtságát. A deduktív nyelvtan jó lehet azoknak, kik a nyelvet már ismerik. De ilyen nyelvtanból ismeretlen nyelvet évekig tanul az ember és akkor sem tudja. Erre jó példa a klasszikus nyelvek tanítása a középiskolában.

Magában véve a mondatelemezés sem segít sokat. Mert egy mondat rendszerint csak egy nyelvtényt tartalmaz, már pedig *egy* esetre nem lehet az indukciót felépíteni.

Nyelvet tanítani s annak gramatikáját tanítani két teljesen különböző dolog. Mindenki tökéletesen tudhat nyelvet, anélkül, hogy a nyelvtant tudná. Nyelvet szemlélve, hallva kell tanulni s Brassai erre a célra a maga külön módszerét ajánlja.

A nyelv alkalmazását illetőleg egy lépéssel tovább megy Brassai *Logikája*. „Logika az egymás kölcsönös megértésének tudománya“ s a beszélőt értelmesen beszélni, a hallót értelmesen érteni tanítja. A nyelv és logika szoros kapcsolatban, van de egyúttal független is egymástól és külön-külön törvények szerint fejlődött. De a logikának céljai végrehajtására egyetlen eszköze a nyelv s neki ezt a gyakran makacs és durcás eszközt céljai szolgálatába kell hajtania.

Tapogatódzások a magyar nyelv körül című cikkében (Pesti Napló 1852, 802—3. sz.) Beckerrel polemizál, mert az a nyelvtant és logikát Aristoteles és a gramatikusok módjára azonosította. Brassainak ezt az álláspontját később Steinthal: Grammatik, Logik und Psychologic című műve úgylátszik végérvényesen igazolta.

Ha Brassai a nyelv meghatározását adja, akkor csak megfordítja a logika meghatározását. „A nyelv a szellemi közlekedés eszköze, — melyet az eszmetársítás tesz a közlekedés célszerű eszközévé.“ Azért a nyelv csak az emberrel és az emberiséggel kapcsolatban érdemes vizsgálatra.

A nyelv és a szórend törvényeit csak előszóval ejtett mondatokból meríthetni, (azért Brassai a kimondott hangot fontosabbnak tartja a leírt betűnél.) „Az élőszóejtés a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályozó hatalom.“ Ezt a szokást az analógia irányozza.

Ezekből a tételekből indul ki első nagyobb nyelvészeti tanulmánya: *A magyar mondat*. 1860.

A módszer itt is az indukció. „A nyelvészetben a módszer nem lehet más, mint a tények összehasonlításából és megkülömböztetéséből általános szabályok és elvek kivonása.“

Brassai nyelvbölcseletének sarkköve a mondat. Azt mondja: „a nyelvbeli egyén a mondat — (evvel szemben Hunfalvy: „a nyelvbeli egyén a szó“). — Minden szó külön-külön szükségképi része a mondatnak, csak érte létezik. — Ha a mondatból kiszakítjuk a szót, éppen úgy jár, mint az élő organizmusról lemetszet tag.“

Ez a felfogás ma már diadalra jutott. Leg-

érdekesebb nyelvészeti dolgozata: *A mondat dualizmusa*. 1885. A kérdés az: „mik a mondat részei legfelsőbb osztályzatban?”

Az általános vélemény szerint alany és állítmány. Brassai szerint ez téves. A mondat igéből és határozókból áll. Ez az alapja a mondatok felosztásában is: vannak egyszerű mondatok, melyeknek határozói egyes szók és vannak jelzős mondatok, mert határozói jelzősek. Az ige a mondat lelke; minden további mondatrész e körül forog. (Az alany és állítmány dualizmusát elégtelen indukciónak tartja, tehát elvetendő.) Egyik bizonyítéka az, hogy az ige egymagában is alkothat mondatot (pl. „dörög!”), a másik: ha a mondatban nem volna, föltétlenül úgy értjük a mondatot, mintha ige volna, mert az ige értelme benne lappang.

Sok vitára adott alkalmat Brassai nézete, hogy vájjon a mondat lényege, lelke az ige-e, vagy pedig az alany és állítmány.

A remekírók stílusának vizsgálata közben induktíve arra a meggyőződésre jutottam, hogy Brassai közelebb áll a dolog lényegéhez. Az alany és állítmány dualizmusa nagyon kategorikus. Mert:

Miután a nyelv nem is létezik önállóan, csak a beszélő egyéniségében, minden emberben

más és más, aszerint is, hogy mi a mondanivalója. Az elbeszélőírók cselekvényt mondanak el s a cselekvényt kifejezi az ige. Ezeknél az íróknál a mondat lelke az ige. Olvassuk például Hérodotoszt, aki egyszerű, nála majdnem mindenütt azt találhatjuk, az egész mondat súlya az igén van. S ezt általánosságban mondhatjuk minden vérbeli elbeszélőre. Viszont vannak írók, kik nem elbeszélnek, hanem mint például a filozófusok, elvont igazságot juttatnak tudomásunkra. Öntudatlan nyelvérzékük ezt az elvont igazságot fogja kidomborítani, úgy hogy a mondat többi része ennek — az alanynak — csak alantása lesz. Egyszóval a mondanivaló, a mondat tartalma a lényeges. Jogászi okiratban néha nagy fejtörést okoz, hogy restaurálhassuk a mondatban az alanyt és állítmányt. S ez tán nem is fontos; fontos a mondanivaló. Erre bizonyíték az is, hogy kezdetben hangsúly és szórend szolgált a mondatbeli viszonyok kifejezésére. Valamint egyezik ezzel az elmélettel az a mód is, mellyel Brassai a mondatrészek viszonyát felosztja. Tudniillik: a mondat két részre oszlik: az előkészítő részre és a „tüzetes“ részre, mely a mondanivalót, a mondat gondolatát magában foglalja, míg az előkészítő rész, mint neve is mutatja, csak bevezeti a tüzetes részt.

Az alany és állítmány elmélete utóvégre szintén csak elmélet s maradványa a régi logikai-grammatikai iránynak. Brassai igeelmélete tán ennél még világosabb. Jobban felel meg a nyelvszellemnek. S ilyen ez a feltevés is, hogy a mondat legfőbb része az a rész, melynek fogalomkörébe a kifejezendő gondolat tartozik. Ez az egyéni nyelvszellemnek felel meg. Ehhez igazolódik a szórend, mert a szórend titka, hogy minél világosabban fejezze ki a gondolatot. A hangsúly csak arra való, hogy tovább vigye az eszmemenetet, mint például az elbeszélésnél, hol a hangsúly rendszerint arra a szóra esik, mely a cselekvést tovább viszi.

Ehhez hozzájárul a stílus is. Egyes írók úgy írnak, mintha az egész könyvet csak táviratoznék, stílusuk sürgönystílus. Valószínűleg itt is az ige uralkodik a mondaton, akkor is, ha nem is mondják ki, mert ott lappang a mondat értelmében, mint például az ilyen rövid mondatokban: Tovább. Ez is. stb.

(Mellékesen: a rövid mondatok lélektani magyarázata a magyar szórend nehézségében rejlik.)

Mások bőven, tehát körmondatokban mondják el gondolatukat, sok jelzővel és határozóval, a stílus nyugodt s a mondat lénye, természete ismét egész más.

Annyi bizonyos: a nyelvészet — tudniillik nem a nyelvtörténet — tüzetes része a mondattan.

Brassai mélyen belehat a mondattan részleteibe s ezekről az itt nem érintett részletkérdésekről kimerítő tanulmányokat írtak azok, kik Brassai nyelvészetével foglalkoztak. Szándékom nem lehet, hogy ezet itt újból lenyomassam. Itt csak azt akarom bemutatni, mikép gondolkodott a filozófus Brassai a nyelvészetről?

* * *

Brassai gondolatai sokszor érintkeznek más nyelvészek gondolataival, de ezektől függetlenek s Brassai fontosnak tartja elsőbbségének megőrzését. így pl. Gabelentzzel szemben, kire egyik későbbi könyvében, a Mondat dualizmusában egyre-egyre visszatér. Brassai legnagyobb hatást mint nyelvész tett.

Brassai mellékesen szenvedélyes orthológus is volt. Ő az első, ki a germanizmusok ellen harcol. Minden magyar kifejezést németre fordított: ha ugyanolyan volt, akkor mint germanizmust elítélte.

Különösen a fordítások csempésznek a magyar nyelvbe sok idegen kifejezést. „A remekék honosításával nemzetünk ízlését nemesítik ugyan, de szegény magyar nyelvünkön minden idegen-

bői való fordítás rajta hagyta keze-szennyét.“ Ezek a fordítók „Kazinczy majmai“. Nem szereti a nyelvújítást. Brassainek semmi érzéke nem volt a tradíciókhoz. Gyulai már tradíciót látott a nyelvújításban s azért védte.

Brassai egyébként Kazinczyval szemben a szavakról a gondolathúségre irányozta a figyelmet.

Mint kollegáival rendszeren, tudományos harcban állt sok híres nyelvészünkkel. Például:

„Hunfalvy Pál és az ő lelki fia, Szarvas Gábor, akiben ő megnyugodott, nemcsak osztozott az ő hiedelmében, hanem a magyar igeidőkről szóló könyvének nagyobb részét a szóban forgó tévedés bizonyításának szentelte.- Lelke rajta.“

Szarvas Gáborra annyira haragudott, hogy figyelmetlen gazdasszonyát ekkép korholta:

— Maga Szarvas Gábor!

Brassai nyelvészetének van egy nagy hibája: nem törődött a nyelvtörténettel. Gyakran hivatkozik ugyan a nyelv változására és fejlődésére, de az összehasonlító nyelvészethez nem értett. Itt-ott gúnyosan említi a „finnistákat.“ Utolsó dolgozata: *Vissza és körültekintés* (1897.) pedig éppen kísérlet arra, hogy a magyar nyelvet az árja-nyelvek közé sorozza. Idevaló bizonyítékai kissé délibábosak.

A filozófus.

Brassai filozófiájának sarkpontja az öntudat, tehát az *én* fogalma. 1832-ben a gyönyörűségről írt értekezésében már kimondja, hogy az öntudat különbözteti meg az embert az állattól s a finomabb öntudat a művelt embert a műveletlentől. Nyilván, mert az öntudat forrása minden lelki erőnek, erkölcsnek és szellemnek egyaránt.

Tanári beköszöntőjét 1837-ben így kezdi: „A história a népek és nemzetek nyilvános életének képe. Az emberi élet akkor kezdődik, midőn az öntudat nélküli homályos érzéseit individualításra emelve, azt én-nel fejezte ki.“

Ez a gondolat lelke mindennek, amit kimondott. Kijelentve vagy ki nem jelentve, ott lebeg minden sorában.

A filozófiát 1845-ben kezdi tanítani, midőn

az unitáriusok homoródalmási zsinatukon megbízzák vele. Kőváry szerint akkor keletkezett logikája és lélektana, mely csak kéziratban maradt. *Logikáját* 1857. és 1858. évben hat részletben olvasta fel az Akadémiában, aztán mint iskolai tankönyvet kiadta. Az Akadémia megkoszorúzta a Marczibányi-féle jutalommal s a matematikai osztályból, hol levelező-tag volt, áttette a filozófiai osztályba rendes tagnak.

A logika Aristoteles gyermeke és Kant szerint Aristoteles óta nem fejlődött. Brassai szerint Hegel tette tönkre, mert metafizikává silányította. „Hegel a logika Gorgiasza.“

A logikát eddig általában a gondolkodás tudományának tartották. Brassainak más a véleménye s ezért írja meg a maga könyvét. „Ha elődeim eljárását — mondja — mindenben helyeselném, nem volna miért untassam a tisztelt Akadémiát ezerszer elcsépeletnek látszó elemiségekkel.“ (83. §.) A logika a kölcsönös megértés tudománya. Célja, hogy „a beszélőt értelmesen beszélni, a hallót értelmesen érteni oktassa“. De a rábeszélő eszközök közt a logika az utolsó.

Így kerül a logika szoros viszonyba a nyelvvel.

A könyve roppant érdekes volna, ha nem

volna benne a szokott kínos felosztás, melyre Brassai büszke, mert eredeti sajátja.

Az első fejezet a képzeletekről szól. Az egyszerű képzetek valóban léteznek; az elvont fogalmak azonban csak szubjektív reflexiók. Minden embernek más fogalomköre van; aki sokat tud, azé tág, ki keveset tud, azé szűk. A fogalmakról a második fejezet tárgyal. „A logika azon magaslat — írja (164. oldalon), — melyről a község betekinthet az eszmék dicső országába, mint Mózes a Nebo hegyéről az ígért földre/⁴ S amint olvassuk Brassai könyvét, egyre eszünkbe jut Madách meghatározása a filozófiáról, mely költészete azon dolgoknak, melyeket nem ismerünk.

Van Brassai logikájában egy szellemes disztinkció a gyakorlati és elméleti emberekről. Az elméleti ember a fogalmat tartalmában gondolja, a gyakorlat ember a fogalmi körökben. Ez a meghatározás jellemző Brassaira, — ő elméleti ember.

Brassai logikájának nagy sikere volt és a nagy siker jele rendszeren az, hogy a vélemények megoszlanak. Nem az a lényeges, hogy sokan dicsérték, hanem az, hogy sokan szóltak hozzá. E hozzászólások révén hosszú polémia keletkezett Brassai és Peti József között.

E hatás oka kétféle. Az első, hogy Brassai hevesen támadta a német spekulatív filozófiát, különösen Hegelt. Ami rosszat Hegelre elmondtak, azt Brassai újból elmondta és kibővítette. Talán Hegel iránti haragja keltette szimpátiáját Schopenhauer iránt, kinek az „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok“-ban külön, állandó rovatot szentel. Talán még a szillogizmust is csak azért védte, mert Hegel támadta.

Azonkívül hevesen támadta az akkor divatozó „egyezményes magyar filozófiát“. Egyik vezéremberét, Szontaghot haraggal bírálta.

Végül az különítette el a korabeli logikától, hogy szerinte a logika, mint általában, minden filozófia, világosan deduktív természetű. Ezzel szemben ép akkor küzdött az úgynevezett induktív logikáért Mill Stuart. Ezt Brassai megtámadja *Logikai tanulmányaiban*. O az u. n. formai logika híve.

Brassai sokáig foglalkozott filozófiával, írt bölcséleti esztétikai értekezéseket, logikát, kéziratban megírta lélektanát, írt módszertani-, nyelv-bölcséleti- és természetfilozófiai könyveket, míg végre száz-éves korában kiadta a maga filozófiai rendszerét. 1896 végén jelent meg és előzetesen az Akadémiában bemutatta Alexander Bernát az *Igazi pozitív philosophiát*. Az egész

könyv Auguste Comte korszakalkotó pozitív filozófiája ellen irányul. Brassai szerint Comte rendszere nem a tények bölcseleté. „Ellenben az enyém teljes értelmökben vett tényeken alapult és épült s én jogosan nevezhetem rendszeremet pozitív philosophiának, hozzáragasztván megkülönböztetés végett az „igazi“ epithetumot.“

A filozófia — mondja — deduktív tudomány, azaz egy főelvből indul ki s ebből levezeti a többit. Ez a főelv ez: „az embernek egyetlen egy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudomása az, hogy van“. Ez az „én“ s ennek tudata az öntudat. Decartes abból indult ki: gondolkodom, tehát vagyok; — Brassai módosítja: *tudom*, hogy vagyok. Ez a nuance finomabb.

Az öntudatot analizálja; tulajdonságai: közvetlenség (értsd: közvetlenség), a definiálhatatlan önállóság, az azonosság, a maradandóság, a nem *én* tudata, a jelenségeket észrevevő képesség, az akarat, melynek nem kell motívumának lenni. Az akarat oly erő, mely önmagát fokozhatja. Es a nyolcadik tulajdonság a gondolkodás. Ez az akarat tanácsadója.

Az akaratot nem irányozza semmi; a belőle kifolyó cselekmények megítélése szubjektív becslés dolga. Lehetnek erkölcsileg jók, közömbösek

vagy rosszak, aszerint, amint a mi erkölcsi érzékünkbe ütköznek.

Az erény az akarat győzelme a testi erőkön; más szóval: „az én győzelme a vele egygyé kapcsolt nem-énnel való küzdelemben“. (Ezt a mondatot Nietzsche is elmondhatta volna.) A kötelesség formája csak károsan hat az erkölcsiségre, mert az önkénytelenséget, az erény leglényegesebb alkotó részét elfojtja.

Az emberek különböznek egymástól; ezt a különbséget áthidalja az élő beszéd által való közlekedés. De van az emberben olyan valami is, ami általános emberi. Ilyen az értelem, az érzelem, az akarat.

Nem volna jó, ha az akarat mindig győzne a nem-énen vagy az indulatokon. Mert ha nem volna vétek, akkor erény sem volna. Az erény hőmérője a küzdelem. (Ehhez hasonló 1832-ben a gyönyörűség meghatározása: gyönyört a munkásság, a legyőzött erő érzete okoz.)

A gyöngé akarat támasza a nevelés, az állam, a vallás.

Az emberi lélek egy végtelen lélekmennyiségnek végtelen kis része. A lélekmennyiség az Isten. Tehát az emberi lélek az istenségnek egy végtelen kis része. Ezt fejezi ki az Isten mindenütt jelenvalóságának gondolata. (Ez pantheizmus.)

A lélek halhatatlan, mert van, és ami van, az nem veszhet el. A halállal a lélek visszatér oda, ahova tartozik, azaz az istenséghez. Valószínű, hogy előbb a nirvána és a lélekvándorlás áll be. Ez a leghihetőbb hipotézis. „Es én nem akarok lemondani arról a reményről, hogy az embernél nem áll meg és nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem hogy idővel az embert meghaladó élőlények is kelekezhetnek.“

Ez az „Igazi positiv philosophia“ gondolatmenete. Kitetszik belőle, hogy nem is olyan pozitív, azaz tényeken alapuló, mint Brassai hitte, azután pedig az tetszik ki belőle, hogy nem hiába volt Brassai a szanszkrit irodalom magántanára. Filozófiájára hatott a védák bölcsesége. (Épúgy, mint Schopenhauerre.)

Forrásait illetőleg Brassai maga mondja, hogy tételeit Thalészról Schopenhauerig majdnem minden rendszerben föl lehet találni.

Hatása egyáltalán nem volt. Nem szerették, vagyis nem is olvasták, mert rendszerint azokat a könyveket nem szeretik, melyeket nem is olvastak. Talán, mert olvasásuk szellemi energiát venne igénybe s ezért előre is rosszindulatot kelt.

Ez Brassai filozófiája és amint mondtam, gondolkodásmódja. Ebben a szellemben készült

többi könyve, azokat mintegy feloldja ez a világnézet. Működésében két fontos vonás domborodik ki. Egyik a módszer, másik a szubjektivizmus. Mindent felold a módszerben és a maga énjében.

Írói kvalitásai.

Az az író alkot maradandót, aki új dolgokat mond és azt amit mond művészettel mondja. Az az író, aki úgy ír, a hogy csak ő tud és más senki, az nagy író.

A nagy írók szerencsés emberek, mert az irodalomtörténet rájuk csakugyan alkalmazza a *de mortuis nil, nisi bene* szabályát. Csak arra tekint ami működésükben igazán jó, nagy és maradandó. Petőfinek nem számítja be, hogy sok rossz költeményt is írt, Katonának a Bánkban kedvéért megbocsátja sok gyenge drámáját, valamint Madáchnak is megbocsátja múlandó, már meg is halt műveit az egy Ember tragédiájáért.

De Brassai nem volt alkotóművész és nem fedezett fel nagy dolgokat. Rendszer sem maradt utána, tudását szétforgácsolta kis dolgozatokban,

melyek elsősorban talán azért fontosak, mert tükrözik korukat s mert lényegükben csak egy lépcsőfok azon létrán, melyek a mi kultúránk felszállt és még szállni fog. A mi fejlődésünk történetét vizsgálhatjuk benne.

Ebből a szempontból Brassai stílusának vizsgálata még három kérdésre adhat feleletet: mennyiben stílusa a maga korának stílusa s mennyiben különbözik ez a mai stílustól; — mennyiben tér el az ő stílusa korának stílusától és valószínűleg miért különbözik tőle; — és végül: milyen ember áll az írás mögött?

Első munkáinak stílusa hasonlatos Kazinczy stílusával. Az akkori erdélyi írókra Kazinczy hatott legerősebben. Még frissen érzik a nyelvújítás és nyelvhelyesség elveit. A régi íróktól elválasztja őket a nyelvújítás, de sokkal nagyobb rokonságot tartanak ezekkel, mint a mai magyar nyelv-művészekkel. Külsőleg leginkább a ma már elavult nyelvalakokban különböznek a mai íróktól.

És mivel a stílus elsősorban hangos gondolkodás, azért ebben a tekintetben is szembevetendő a különbség. A régi írók a latinok irodalmán nevelkedtek, latin könyvek alakították gondolkodásmódjukat, úgy hogy írásaik vizsgálatában Beöthy Zsolt arra az eredményre jut, hogy a magyar jellemnek sok közös vonása van a római

jellemmel. Brassai valamelyik latin tanfűzetének előszavában erre vonatkozólag a következőket írja erről a korról: „A tanuló mintegy latin légkörben lélegzett. Kívül és belől az iskola falain latin beszéd hangzott a fülébe s ha a férj a feleségének leplezés kedviért latinul mondott valamit, nem volt egészen bizonyos felőle, hogy nem érti-é szolgálója, s a kofa a piacon latin közmondásokban reflectált az élet és a társadalom viszonyaira.“ Az iskolában a tanítás nyelve is latin volt, latin volt az egész kultúra. Ennek igen káros hatását nyelvünk most is sínyli, innen való nehézkessége s innen az a csodálatos jogász táblabíró-nyelv, mely ma is él s melyet csak a beavatottak értenek. Négyévi nehéz jogi stúdium szükséges hozzá.

A latin szellem nehézkessége a magyarság szellemi életére is súlyosodott. A magyar szellemet összetévesztették a latin szellemmel s a nem-lateiner írók könyveit sokszor nem tartották magyaros könyveknek. Ezt a latin szellemet legvilágosabban történeti irodalmunkon lehetne kimutatni.

E régi írónál s Brassainál is a latin kultúra következménye a sok latin citatum. Mindenre tudtak valami latin közmondást mondani. Brassai esztétikai dolgozatában, ha más érv nem

volt, idézi Horatiust. Ezt mindenki elfogadta. Bankügylete tele van latin idézetekkel. Utolsó nyelvészeti cikkében is egyre-másra latinul kedélyeskedik. Ha például valamelyik nehezebb tételhez ér, latin idézettel vezeti be: „nunc venimus ad fortissimum virum.“ Ez sokszor szellemes és élénkíti a stílust. Ma már ez nem szokásos és nem is szükséges (Ma paradoxonok élénkítik a stílust.)

A citálás e szokása később nemcsak a latin íróktól vette az aranymondásokat, hanem modernebb íróktól is. Például mikor a harmincas években azt kérdezték Brassaitól, mi hát a Halley-üstökös, Brassai Csokonait idézve felelt: „Földiekkel játszó égi tünemény!“ Vagy midőn Bank ismeretében a hitelről ír: „fájdalom vannak példák, hogy a bankbirtokosok az okos mérséklést nem követték, hanem a Göthe' Zauberlehrlingje' példájára az elszabadított seprővel addig hordották a vizet, míg a közönségnek el kelle jajdulni:

„Stehe! Stehe! Denn wir habén
Deiner Gaben
Vollgemessen! Wehe! Wehe!“

Így tükrözi a stílus a kort.

Brassai idősebb éveiben a magyar írók stílusa nagyon haladt, csak Brassaié maradt a régi.

Ha összevetjük az ő írásait, — például orosz-

ból való novella fordításait — kortársainak, Gyulai Pálnak vagy Jókai regényeinek nyelvezetével, ég és föld különbséget látunk. És különösen gondoljuk meg, hogy a hetvenes években már Mikszáth Kálmán munkái is feltűntek s láthatjuk az óriási különbséget az öreg és a fiatal írók elbeszélő nyelvezte közt.

Ennek a nagy eltérésnek oka, hogy Brassai idősekorára is orthológus maradt, ki nem vette tudomásul a nyelvszokás szentesítését és egyre javítgatta a magyar nyelvet. Minden szónak meg kellett lennie a maga törvényes származásának, s ha az öreg úr írt, a nyelvhelyesség szabályai szerint ír. Mulatságos olvasnunk, mint veti valamely szó vagy kifejezés után zárjelbe a maga nézeteit. Pl. „mindnyájoknak (nem „juk“-nak) — felnyitott levél (nem nyílt levél.) stb.

Mintha elfelejtette volna, hogy a stilsztika már nem ott tart, hol az ő fellépésekor tartott. S ez a feledékenység sok íróat választott már el a maga korától.

Az ő világa az a kedélyes világ, mely novella fordításaiban tárul elének. Ő mint tanár ugyanabban a meghitt viszonyban volt tanítványaival, mint Sollogub „beszélyében“ a német professzor a maga tanítványaival. Brassai még a biedermeier-korból maradt a modern Magyar-

országra, gáláns és pedáns szívember maradt végig. Az ő kora tulajdonképpen a legkedvesebb és legokosabb embereket szülte. Nem tudtak blazirtak lenni.

Mondjátok meg, milyen könyvek tettek rátok nagy hatást és meg tudom mondani, milyen a lelkületek és ízlések.

Brassai mindent elolvasott, amihez ideje volt. A modern írók munkái közt lefordította Sollogub és Jules Sandeau egy-két dolgát. Concha meséli, mennyire érdekelte ifj. Daudet *Marticoles* című regénye, — Gil Bias utódját látja benne. Ezeket bizonyára azért szerette, mert magamagának egy részét, felfogását vagy erkölcsét találta bennük. Ezt a képét kiegészíti az, hogy tudjuk, szerette a zenét és az operát, hol az ember a fülével lát.

Brassai tagadhatatlanul szellemesen és fordulatosán ír. Mondatai ellentétek sarkán forognak, gyakran paradox természetűek. Azt tapasztalhatjuk, hogy ez a nagy íróknak majdnem közös tulajdonsága, sőt, ez a szellemesség feltétele. Ez például különösen Petőfi stílusa.

„*Ezrivel* terem a fán a meggy,
Feleségem van nekem csak *egy*,
De mikor ez az *egy* is *sok*“ stb.

Vagy:

„Ez a világ amilyen *nagy*:
Te babám oly *kicsiny* vagy“.

Ilyen például, — hogy csupán első költeményeiről beszéljek, — a Két vándor. Az ellentétek egyre váltakoznak. Ez igen szemléltető stílus s a mondanivalónak reliefet ad. Brassainál szerencsésen gyakori.

Emellett azonban sok fogyatékosága van. Irálya nem kidolgozott. Idézi ugyan Grosvenort: „Kidolgozott irány sokszor csak áradó nagyravágyás szüleménye“. De ez eltekintve attól hogy frázis, irázát még nem teszi élvezhetőbbé. Ennek okai: mindenekelőtt terjedelmessége. Brassai mindenhez melegebben hozzászólt s így nem ért rá, hogy röviden írjon. A remekművek csöndben és lassan keletkeznek. írásaira gyakran alkalmazhatjuk Oscar Wilde axiómáját: aki témáját akarja kimeríteni, rendszerint olvasóit meríti ki. Annyi való, hogy amit ír az táplálja az elmét, de Brassai túltengett az eszmékben. Mintha minden okosat meg akart volna írni. Aki így ír, az hasonló ahhoz az emberhez, ki kiokoskodik, hogy milyen ételek a legtáplálóbbak s aztán ezeket mind meg akarja enni.

Eszmeterminelésének csak a halál vetett végett. Utolsó életében kinyomatott sorai (a Philológiai közlönyben) ezek: „Én ugyan nem fogy-

tam ki a tárgyból, de a kegyes olvasó jórendin a türelemből; annálfogva követem a Vergilius Palaemon tanácsát:

Claudite rivos pueri
Sat prata biberunt“

E sorok ép akkor nyomattak ki, mikor meghalt.

Bizonyos, hogy sok dologhoz szólt hozzá és gyakran fárasztóan, de az is bizonyos, hogy szellemes ellentétei és talpraesettsége kárpótol. Talpraesettségeről íme ez a példa: a francia trónkövetelő V. Henrik erdélyi útjában meglátogatta a kolozsvári unitárius kollégiumot s Brassai kalauzolta a könyvtárban. A könyvtár padlózatán a Journal des Debats húsz kötetete feküdt s a padló meghorpadt súlyuk alatt. V. Henrik figyelmét ez nem kerülte ki, Brassai pedig ekkép adta meg a magyarázatot:

— Bizony ezek súlya alatt még trónusok is megroppantak.

Stílusa, nyelve magán hordja lelkének bélyegét.

Ezenkívül vannak még hibái s ezek a műfaj hibái. Ilyen a filozófiai nyelv. Nyelvünk talán túlságosan világos a filozófiai gondolatok kifejezésére s azért szükségesek az új összetételek s a lehetőleg *izmusra* végződő szavak.

Erről a stílusról Anatole France (Ariste et Polyphyle, Járóin d' Epicure) azt mondja, hogy a metafizikusok úgy alkotják, mintha pénzdarabokat köszörülnének, míg eltűnik a felirat, az évszám és a kép. S akkor azt mondják: ezeken a pénzeken nincs semmi angol, sem német, sem francia, függetlenek az időtől és a tértől, értékük már nem öt franc, hanem meghatározatlan. Ilyenek a filozófusok szavai. És érdekes, hogy ugyanezt a hasonlatot használja Brassai is, 1832-ben, a gyönyörűségről írt értekezésében. A költészet eszköze, — mondja, — a nyelv. De a nyelvnek nem minden szava kelt képzetet. Sok szó hasonló az ezüstpénzhez, melynek képe a sok fogdosásban lekopott, vagy méginkább a papírpénzhez, melynek valódi értéke csak a beváltott ércpénzben van, de erre a jelentőségre használása közben nem gondolunk.

Így a filológusok leginkább olyan szavakat használnak, melyek értelme hosszú és általános gyakorlat folytán lekopott. Semmilyen képet nem kelthetnek. Aztán nagyon szeretik a tagadó jelentőségű szavakat, minő pl. nemlét, öntudatlan, stb. Végül pedig olyan szavakat használnak, melyek magukban összefoglalnak és összetömörítenek egész mondatokat. Azt lehet mondani, ahelyett, hogy egy vagy több világos mondatot

mondanak, ezeknek csak a képletét mondják. Sokan azért tartják Brassai cikkeit is szárazoknak, amint sokszor valóban kiszáritottak is.

* * *

Az író a nyilvánosságnak ír s ezáltal úgy szólván kikölcsönzi magát az embereknek. Mindenkinek joga van beszélni róla, találgatni intim körülményeit, kutatni azt, ami írásra sarkalhatta. Ilyen az is, ha azt figyeljük, mikor szólja el magát az író, mikor mutatkozik a sorok közt. Így nem egy rejtett jellemvonása jut tudomásunkra.

Akik Brassairól írtak és beszéltek mind mint végtelen szerény szellemet mutatják be. Írásai azonban mást vallanak. Brassai írásaiban túlságosan gyakran rátér önmagára. Okoskodásában talán kelleténél többször érvel a maga énjével. Erre jó idézet ez: „Nem siettem tanulmányaim minden parányi részecskéjét legott kiharangozni, mint most szokták tenni, hanem némi aránylagos míveltséget vártam és tanultam, míg némi igényt tarthatnék az oktatásra. Azt hiszem elég indokot adék fel egy aesthetikai patens kiszolgáltatására számomra.“

Szinte magától következik, hogy másokkal, ellenfeleivel szemben személyeskedik. Mert magunkat dicsérni, vagy másokat ócsárolni alapjá-

ban véve mintegy, az egyik feltételezi a másikat. Innen polemizáló hajlama s a polémiában gyakran előforduló argumentum ad hominem: „Valami Peti úr egy rakás semmit írt össze e lapok legközelebbi számaiban a philosophiáról és csekély személyemről/⁴ Ha ellenfele is ilyen hangon beszélt, mindjárt letorkolta: „A tudománynak nincs sem tekintélye, sem akarata, csakis rációja van.“ Ez nagyon igaz, de ebben Brassai nem vádolható következetességgel.

Az öntudatosság, a maga értékének ismerete minduntalan kicsillámlik Brassai stílusából. S ez a magyar íróknak megint csak egyik intim és jellemző közös vonása.

Már a Jozafát és Barlám legendájának másolója is kéri olvasóit, hogy művét „szeretettel olvassák, mert igen szép..“

Midőn Petőfi egykor hirtelen haragjában megtámadta Vörösmartyt, ez ideges epigrammban fordult Petőfi ellen, kijelentvén: „kicsiny vagy te ahhoz, hogy Vörösmarty támadd.“

Vagy amit egykor Csokonai hitt s utána száz évvel egy másik debreceni poéta, Oláh Gábor, „Keletiek Nyugaton⁴⁴ című könyvében magáról jelentett ki, hogy kora nem érti meg, majd csak száz év múlva fogják tudni, hogy ő kicsoda. (Ugyanígy a francia Stendhal.)

Kiss József is büszkélkedik. Hogy majd ha ő halott lesz: „Hol leszte ti akkor ifjú titánok?” Legvilágosabban talán Ady Endre nyilatkozott a Nyugatban: „Nagyon is jól ismerjük értékünket“. Eötvös Károlyt, aki nyilván nem egészen ismeri Ady értékét, elfogult, régi akadémikus korok tipikus „ősállatjának“ tartja.

„Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi,
Jó lesz egy kis kódolás és csönd.“

Úgy látszik az írói öntudathoz tartozik ez az önhittség. Már Horatius írta: „Emléket építettem magamnak, ércnél szilárdabbat, — új és erős hangon szólok és műveim hirdetni fogják dicsőségemet megszámlálhatatlan évek múltán is.“

Schiller pedig egyik levelében, jóltevőjéhez, Frau von Wolzogenhez, így ábrándozik: „száz és több esztendő múltán, ha már rég elporladtam, áldani fogják emlékemet és a bámulat könnyeivel fognak nekem áldozni.“ Saját Don Carlosa ragadtatta el anyyira.

Talán a költők természetéhez tartozik, talán az alkotás természetes utóíze ez az önbizalom, sőt talán enélkül nem volna meg az alkotáshoz való kedv és erő, — de minek mindent kimondani?

Meglepő, hogy Gyöngyösi a Rózsakoszorú előszavában azt írja, hogy „azkit ez a sok fabu-

lás régiség, melyet én művemben említék, megzavar, az jobban teszi, ha az olvasást félben hagyja.“ Még meghatóbb báró Eötvös József Végrendelete:

„Márványszobor helyébe
Ha fennmarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem.“

Guy de Maupassant nem tűrte az intervjúkat; azt vallotta, hogy egyedül a művek jöhetnek számba, egyedül ezeknek igazsága vagy értéke tartozik a közönséghez. A mögöttük álló egyéniséghez senkinek semmi köze.

Brassai munkáinak nagyon ártott ez a személyes stíl. Ez is egyik oka annak, hogy írásait kevesen olvasták. Mert az emberek saját magukat keresik abban, amit olvasnak.

ADATOK.

Életrajzi adatok.

I. A kiindulás kora. 1897—1832.

1797 június 15. születik Torockó-Szent-Györgyön. (Brassai születésének dátuma sok vita tárgya volt és sokáig bizonytalan. Anyakönyvből, okmányokból sem születése vagy keresztelése idejét, sem születése helyét ki nem mutathatjuk. Brassai maga az Akadémiától kívánt jegyzeteket sem hagyta hátra. Azért az Akadémiai Almanach s ennek nyomán id. Szinnyi József adatai tévesek. Szerintük Brassai 1800. február 13-án született; — Szinnyi hozzáteszi: „saját bevallása szerint 1800 június havában valamikor.“ — Maga Brassai is nyomozta születése dátumát. Ezt a kérdést végleg eldöntötte Kőváry László levele Szily Kálmánhoz:

„Méltóságos főtitkár Úr! Mint Brassai Sámuel legöregebb tanítványa kötelességemnek érzem ki“ jelenteni, hogy Brassai tegnap megcáfolta az aka-

déimia almanachjának azt a tételét, hogy 1800. február 13-án született. Tegnap kérdezte korunkat s arra kétszer ismételte, hogy 1797 június 15. született. Positív tudja atyja följegyzéséből, ami nála azonban elkallódott. “ (A levelet közölte a kolozsvári Ellenzék és a Budapesti Hírlap 1897. június 15. száma.)

Ugyanezt megerősíti Szabó Sámuel, ugyancsak az Ellenzékben és a Budapesti Hírlapban. Brassaitól a dátumot többször megkérdezték s ismételtették, mert első alkalommal Brassai előfogainak hiánya miatt bizonytalanul lehetett érteni júliust mondott-e, vagy júniust? — „Ez megvolt írva egy kalendáriumban, de valaki elvitte tőlem.“

Szintúgy vita tárgya születésének helye. Az almanach és Szinnyei szerint Torockón született, Tordamegyében. Emellett tanúskodik Brassainak egy külföldi levele, melyet a 60-as években a bécsi külügyi hivatalba írt s melyben magát torockói születésűnek jelenti be; — talán az egyszerűbb név miatt. Bizonyos, hogy apja abban az időben Torockón rektor volt. Nagyszülei viszont Torockó-szent-györgyön laktak. Legfontosabb bizonyíték, hogy a torockó-szent-györgyi templom anyakönyves-től elégett, holott állítólag ott keresztelték és vették anyakönyvbe, — ami torockószentgyörgyi lelkészek szóhagyománya, — míg a torockói anyakönyvek meg-

maradtak s azokban Brassai nem szerepel. Végül: 1897-ben Torockószentgyörgyön Brassai ünnep volt s ekkor „szülőházát“ márványemléktáblával jelölték meg.)

13 éves korában a kolozsvári unitárius kollégiumba kerül s ott marad 1816-ig. (Ezt, Brassai emlékezéseiből tudjuk, az iskolai jegyzőkönyvek nem tájékoztatnak.)

1818. Házitanító lesz a hunyadi Makrai családnál. Nyelv és zongoramester a lányok mellett.

1831 óta névtelenül, Világfi Antal vagy saját neve alatt ír az Erdélyi Híradóba s melléklapjába.

1832. Megjelenik első ismert műve: „A gyönyörűségről, melyet szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk.“ (Nemzeti Társalkodó.)

II. Kolozsvárra kerül, tanár lesz. 1833—1848.

1833. Kolozsvárra jön a Bethlen grófokhoz.

1834. A Vasárnapi Újság szerkesztője lesz.

1834. Kiadja első könyvét: Bevezetés a világ, föld és statusok esmeretébe.

1834—35. Kendeffyékkel Bécsbe és Velencébe utazik.

1837. febr. 12. meglepetésszerűen a kolozsvári unit. koll. tanárává választják.

márc. 2. megkezdí előadásait — magyarul.

1837. ápr. 24. hirtelenül meghal az apja.

1837. szept. 7. a magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lesz a harmadik osztályban.
1839. Endlicher az Araliaceák egy új faját Brassai nevéreől nevezi el.
1841. iskolai tervezetével keresztülviszi az anyanyelven való tanítást.
1842. a kollégium könyvtárnoka lesz. (A kollégiumi könyvtár lett később a Brassai-könyvtár örököse.)
1844. megjelenik a Bankismeret.
1844. ápr. 28. hatóságtól engedélyt kap, hogy a német egyetemeket látogassa. Különösen Lipcsében tartózkodik hosszasabban.
1845. bölcséletet kezd tanítani. Ekkor keletkezik Logikája, de csak 1858-ban jelenik meg.
1848. főtanácsnak ígéretet tesz, hogy saját költségén nyomdát állít. — A városi községtanács tagja lesz.
1848. nov- 16. Urbán előtt többet magával, mint kompromittált menekül Pestre.
- Kossuth Lajos kinevezi az országos Ludoviceum, pesti katonai iskola tanárává, de az iskolából nem lett semmi.

III. Bujdosása. 1848—1859.

1848. dec. végén 17 fokos hidegben gyalog indul Pestről Debrecenbe, de Úllón Percel kocsira teszi.

1849. augusztusig Bem táborában tisztt.
 1849. augusztus 14. másodsor menekül Kolozsvárról.
 1849— 50. bujdosik Szatmár megyében.
 1850— 59. Pesten él, a Gönczy Pál féle nevelőintézet tanára.
 1858-ban az akadémia logikáját, mint az 1853—58. megjelent filozófiai munkák legjobbját a Marczibányi jutalommal koszoruzza.

IV. Visszatért Kolozsvárra,
 az Erdélyi MúzeumEgylet 1859—1872.

- 1859 aug. 30. az unit, egyház ismét tanárnak választja a bölcséleti s matematik tanszékre.
 1860. Múzeumőr lesz s a Múzeumegylet kiadványainak első szerkesztője.
 1862. szept. 1. Lemond a tanárságról s eddig kapott tanári tiszteletdíjából 1000 forintos ösztöndíjalapítványt tesz.
 Megválasztják egyházi iskolafelügyelő gondnoknak.
 1865. dec. 10. a magy. Tudományos Akadémia rendes tagja lesz s átteszik a második osztályba.
 1871. Londonba megy az unitáriusok világkongresszusára.
 1872. elhagyja a múzeumigazgatói állását.

V. Egyetemi tanár 1872—1884.

1872. Kolozsvár egyetemet kap s Brassait kinevezik az elemi matematika tanárává.
1872—73. prorektor
1874. a földrajzi tanszékre akarta magát áthelyeztetni, de sikertelenül.
1874. Trefort miniszter ajánlatára a király megengedi neki a szanszkrit és nyelvbölcselet előadását az egyetemen.
- 1875—76. a matematikai és természettudományi kar dékánja.
1877. megindítja Meltzl-lel együtt közös deficitre az összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat. Brassai 3 év múlva, 1879 végén visszavonul a szerkesztőségtől — erszénye már nem bírja.
1877. tanári pályája 40 éves jubileuma alkalmával több irodalmi társaság tagjává választja s a világ botanikusai — élükön Haynald bíborossal, — ünnepi albummal tisztelik meg.
- 1879—80. rektor s a következő évben ismét prorektor.
1881. a matematikai- természettudományi karnál szegény egyetemi hallgatók részére alapítványt tesz.
1883. július 30. Trefort miniszter értesítette, hogy a király teljes fizetéssel nyugdíjba bocsájtotta.

2000 forint törzsfizetés, 300 forint lakbér és 300 forint pótlék. Továbbá díjmentesen királyi tanácsossá nevezte ki.

A nyugdíjazás nagyon bántotta Brassait és sokáig töprekedett, hogy miért is küldték nyugalomba? — (Mert hallása gyengült?)

VI. Utolsó évei. 1884—1897.

1883 okt. 13. a Palermóban székelő Association des Italiens de Mérite tagjává választja.

1883—84 telén több hónapot utazik Olaszországban.

1885 ápr. 9. az Erdélyi Múzeum Egylet alelnöke lesz.

1885. A Nemzeti Színházban színre kerül Sandeau vígjátéka, La Seigliere kisasszony, Brassai fordításában.

1887 május 13. az Akadémia tiszt, tagnak választja.

1896. Az Akadémia kiadja utolsó könyvét: Igaz positiv philosophiáját.

1897. jún. 15. jubileuma teljesen meglepte. Az üdvözlők közt van a király, Wlassics kultusz-miniszter, Szily az Akadémia nevében, Rákosi Jenő és sokan.

1897. jún. 18. Brassai ünnep Torockó-szentgyöryön. Szülőházán márványemléktáblát lepleznek le. Beszéltek: Sassi Nagy Lajos, Márki Sándor

(akadémia), Szádeczky Lajos (múzeumegylet.)
 Apáthi István (egyetem), Boros György (unitárius
 egyház nevében) és Józán Miklós odavaló lelkész
 ódáját szavalta.

1897. jún. 24 reggel 7 órakor meghal kelés kö-
 vetkeztében elgyengülésben.

Temetésén Ferencz József püspök, — Finály
 Henrik (akadémia), Farkas Gyula dékán (egye-
 tem), gróf Eszterházy Kálmán (a múzeumegylet) és Kozma
 Ferenc (az unitárius egyház nevében)
 beszélt.

1910. okt. 2. adták át nagy ünnepséggel Kolozsvár
 városának Brassai síremlékét. Pákei Lajos ipar-
 múzeumi igazgató tervezte és Farkas Lajos
 egyetemi tanár gyűjtötte 14.000 koronán készült.

Brassai művei.

I. Eredeti könyvei.

1. Bevezetés a világ, föld és státusok esmeretébe.
 Kolozsvár. 1834. (Tilsch és Fia kiadása és tu-
 lajd.)
2. Bankismeret. Kolozsvár. 1842. (Özv. Barráné és
 Stein kiadása és tulajdona. Ara 2 fi. 40 kr. p. p.)
3. Okszerű vezér a német nyelv tanulásában. Ko-

- lozsvár. (Kék könyvtár.) 1845. Második része 1847. Vörösmarty Mihálynak ajánlva. Tizedik javított kiadása 1882. A második rész negyedik javított kiadása 1882. — Utolsó kiadása 1896. (XI. k.)
4. Algebrai gyakorlatok és kulcsok. Két rész. Pest. 1853.
5. Logika. Pest. 1858. (az akadémia Marczibányi jutalmát nyerte). Második javított kiadás 1877.
6. A föld egyes részeinek földirati ismertetése. Brassai Sámuel kéziratából újabb adatok szerint kiadta Kovácsi Antal. Második kiadás. Kolozsvár. 1862. Negyedik átdolgozott kiadás 1883.
7. Ingyen tanító francia nyelvmester. Első rész. (Több nem jelent meg.) Kolozsvár. 1863.
8. A módszerről. Három értekezés. Székfoglaló a tört, philos. osztályban. (Érték, a bölc, tud. köréből I. 4., 10., 11. sz.) Pest. 1867. Második kiadása: Kolozsvár. 1893.
9. Brassai Sámuel természeti földiratának második vagy polgári része. Kolozsvár. 1867. Tizenkettődik javított kiadását írta Buzogány Áron. Ko* lozsvár. 1872.
10. A magyar bővített mondat. (Érték, a nyelv és széptud. köréből I. 10.) Pest. 1870. A Sámuel díjat nyerte.
11. Számtan a népiskolában. Az I. és II. osztály

- tanítója számára. Vezérkönyv és példatár. Két rész. Pest. 1872.
12. Számvetés a népiskolában. A II. osztály tanítványai számára. Pest. 1872.
13. Commentator Commentatus. Tarlzatok Horatius szatíráinak magyarázói után. (Értek, a nyelv és széptud. köréből III. 1.) Pest. 1872.
14. Paraleipomena kai katorthoumena. Virgilius Aeneisének I. és II. könyve magyarázata. (Értek, a nyelv és széptud. köréből IV. 1.) Pest. 1873.
15. A neo és palaeologia ügyében. (Értek, a nyelv és széptud. köréből V. 2.) Budapest. 1875.
16. Logikai tanulmányok. (Értek, a bölcs, tud. köréből II. 5.) Budapest. 1877.
17. A mondat dualizmusa. (Értek, a nyelv és széptud. köréből XII. 10.) Budapest. 1885.
18. Algebrai gyakorlatok. Két rész. Bpest. 1883—4. (Ezt a könyvet a kormány iskolai tankönyvül is elfogadta.)
19. Nézetek a vallás eszméjéről. Három értekezés. (Dávid Ferenc-egylet kiadványai 3. 5. 7.) Kolozsvár. 1887.
20. Szórend és accentus. (Értek, a nyelv és széptud. köréből XIV. 9.) Budapest. 1888. (Ismerteti az Egyet. Philol. Közlöny.)
21. Magyar fűvészkönyv. Brassai és Kovács Gyula. Kolozsvár. 1888. (Díjat nyert 1858. az O. M

- G. E. pályázatán. — Száz aranyat. Ismerteti Kánitz Ágost: M. Növénytani Lapok X. évf. 18).
22. Az igazi positiv philosophia. (Értek, a bölcs, tud. köréből III. 3.) Budapest. 1896. Bővebben ismerteti Gál Kelemen: Keresztény Magvető 1897. XXXII. 1. — és Szlávik: Zeitschrift für Philosophic und philosophische Kritik 109. köt.)
- Ezt a könyvet Brassai németül is megírta, halála után dr. Meltzl Hugo, a kolozsvári egyetemen a német irodalom tanára értesítette örökoséit, hogy átnézés végett nála maradt.

Röpiratok, vagy cikkek külön lenyomata.

23. Tapogatódzások a magyar nyelv körül (felolvasta az akadémiában 1852 okt. 2.) Pest. 1856.
24. Az árnyékóra (M. Akad. Ért. XIX. 4.) Pest. 1859.
25. A magyar mondat. Három közlés. (Akad. Ért. Új folyama) Pest. 1860.
26. Magyar vagy cigányzene. Eimefuttatás Liszt Ferenc: Czigányokról írt könyvére. 56. 1. Kolozsvár. 1860.
27. Irodalmi pör a philosophia ügyében (species facti), melyben a tanúságot és botrányt kedvelő több mulatságot fog találni, mint népszerűtlen czíméből ítélve gyanítaná. Kolozsvár. 1861.

28. Az akadémia igazsága. Kolozsvár. 1862. (Ebben a röpiratában ajánlja Brassai, hogy az akadémia tagjait az egész ország tudományos intelligenciája válassza, ne csak az akadémia tagjai.)
29. Nemcsak az anyag halhatatlan. 36 1. Kolozsvár. 1865. (Az Alkotmány 1897 jún. 25. számában: „Ki ne olvasta volna e felolvasást, melyben Brassai a vizsgálódó, kutató és ítélő ellen egész fegyverzetével száll síkra a materialisták ellen, a kiket a Darwin elmélete alapján nemesített majmoknak nevez. Saját fegyvereivel, a természet-tudománnyal és vegytannal veri vissza őket.“) Felolvasa 1864. Marosvásárhelyt a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésén.
30. Hogy kelljen a latin hajtogatást észszerűen, gyorsan és sikeresen tanítani. Tanítók figyelmébe ajánlva. Kolozsvárt. 1872. (Stein János bizománya.)
31. Ugyanez németül: Neue Unterrichtsmethode der lateinischen Conjugation mit Tafel und Katechetik von Dr. Samuel Brassai. Herausgegeben von Dr. Johannes Minckwicz an der Universität Leipzig. 1880.
32. Laelius, hogyan kell és hogyan nem kell magyarázni az iskolában a latin auctorokat. Kolozsvárt, Stein, 1874.
33. Aesthetische Kritik als Beitrag zur Theorie der

- Horazübersetrungs kunst. Klausenburg, 1879.
(Fontes comparationis litterarum universarum.
Ediderint Brassai et Meltzl. Nyomatott 100 példányban, ezekből 50 a szerzőé.)
34. Von dem Vergnügen, welches durch Anschauen und Anhören schöner Gegenstände in uns erregt wird. Geschrieben 1832. Aus dem Magyarischen. Kolozsvár, Fontes (100 pld.) 1878. Fordította Dr. Meltzl Hugó.
35. Anti-Helmholtz. Kolozsvár, Fontes (100 pld.) 1881.
36. A nyelvújítás és Ballagi. Különnyomat az Ellenzékéből. Kolozsvár, 1881.
37. A jövő vallása. (Különnyomat a Kér. Magv.-ből) Kolozsvár, 1886.
38. Vallás és hit. (Kér. Magy.-ból.) Kolozsvár, 1887.
39. Jézus istensége. (Kér. Magv.-ből) Kolozsvár, 1887.
40. A növénynevek leírása. Kolozsvár, 1888.
41. Gróf Csáky Albinnak jeles beszéde az elkeresztelés tárgyában a képviselőház 1890. nov. 27. ülésén. Utópiában 1891. — Névtelenül (Válasz Pajor Istvántól, Balassa Gyarmat 1891. — Ismereti Concha Győző: Budapesti. Szemle 1910. Novemb.)

II. Fordításai.

Könyvalakban:

42. A fűvészet elveinek vázlata. Lindley János nyomán. Kolozsvár. 1836. Második kiadás: Kolozsvár. 1845.
43. Számító Sokrates. Fejbeli számolás kérdésekben. Angol mintára hazai viszonyokhoz alkalmazva. (Kék könyvtár). Kolozsvár. 1842. Második kiadás u. o. 1849. — Kilencedik kiadás u. o. 1891.
44. A kisdedek számvetése, angol mintára. (Kék könyvtár). Kolozsvár. 1842. Második kiadás u. o. 1855. Harmadik kiadás u. o. 1860.
45. Rajzminták fiatal gyermekek számára. Angol előkép után, magyarázó szöveggel. (Kék könyvtár). Kolozsvár. 1842. Második kiadás u. o. 1856. Harmadik kiadás u. o. 1870.
46. A fiatal kereskedő arany abc-je. Montag R. J. után. (Kereskedői könyvtár I. k.) Kolozsvár 1847.
47. Tigrisvadászat Indiában Rice William után ford. Pest. 1859.
48. Euklides elemeinek XV. könyve. Pest. 1865.
50. A gyógyszerészné. Beszély gróf Sollohub után, oroszról fordítva. (Olcsó könyvtár 23.) Budapest. 1877.
51. Előkelő világ. Orosz beszély gróf Sollohubtól. (Olcsó könyvtár 17—18. — Itt a fordító nincs

megnevezve, de stíl és nyelvezet Brassaira vall.)
Budapest. 1875.

52. Afrikáról. Wilson után. (Családok könyve) Pest.
1857.

53. A montsabreyi kastély. Beszély, írta Sandeau
Gyula. (Olcso könyvtár 14.) Budapest. 1875.
Második kiadás u. o. 1900.

54. Beszélyek az orosz életből Gogol Miklós után.
(Olcso könyvtár 23—24. — A fordító itt sincs
megnevezve, de a nyelvezet szerint valószínűleg
Brassai fordította.) Budapest. 1877. Második
kiadás u. o. 1898.

* * *

Jules Sandeau: La Siegliere kisasszony. Vígjáték 4
felvonásban. Fordította Brassai Sámuel. Színre-
került a Nemzeti Színházban 1855. (Ismerteti:
Fővárosi Lapok 1855. 271. sz. — Nemzet 1885.
307. sz.)

Folyóiratokban megjelent fordításai:

Lessing parabolája a három gyűrűről. Összehason-
lító irod. tört. Lapok V. 159.

Plutarchus vigasztaló levele. Keresztény Magvető
1892.

Lessing 1778. augusztus hó 10—11 éjjelén, midőn
eltökélte magát a Nathan kidolgozására. Költe-

- mény németből fordítva. Összehasonlító irod., tört. Lapok V. 135. (Ezek az egyetlen verses sorok, melyeket Brassaitól ismerünk.)
- Népdalok Milo szigetéről. Olaszból és újjörögből ford. Összehasonlító irod. tört. Lapok I. 74.
- Természeti válogatás és természeti istentan. Condez R. Eustace után angolból ford. Keresztény Magvető 1882.
- Egy új vallás. Max Müller: „Esoteric Buddhisma“ angolból való fordítása. (Megjegyzésekkel és utószóval.) Keresztény Magvető. 1893.
- Liebig felolvasásának fordítása. Családi kör. 1861.
- Bratuscheck giesseni egyetemi tanár székfoglalójának fordítása. Keresztény Magvető 1875.

III. Folyóiratai.

1. *Vasárnapi Újság*, közhasznú ismeretek terjesztésére. Kiadja az Erdélyi Híradó szerkesztősége, Kolozsvárt. Szerkeszti Brassay Sámuel; 1834—35-ben szerkesztőtársa, aki azonban a lapon nincs megnevezve, Kriza János. Nyomatta az ev. ref. főiskolai nyomda, negyedré, egy-egy szám 8 oldal, később az 1848-iki új folyamában 16 oldal is. Ára egy évre 3 frt. p. p. Keletkezett 1834 április 1. — 1848 június 10-től szünetel július 2-ig. Ezután új folyam-

ban hetenkint kétszer jelenik meg 1848 november 19-ig, midőn utolsó számát Urbán lefoglalja. Brassai már november 16-án menekül Kolozsvárról.

Egyik helyén: „írja Brassai Samu, szerkeszti Brassai Samu, corrigálja Brassai Samu, levelező Réz Samu.“

2. *Fiatalság Barátja*. Kolozsvár. Ifjúsági irodalmi folyóirat. Szerkeszti és kiadja Brassai Sámuel. Megjelent havi füzetekben, két kis íven, nyolcadrét. Keletkezett és megszűnt 1851-ben, összesen 6 füzete jelent meg.

Megszűnésének oka valószínűleg az, hogy Brassai ebben az időben Pesten élt, a Szőnyi, majd Gönczy Pál féle magángimnáziumban tanítva s így túlkörülményes volt ebben a nehéz időben kolozsvári lapot szerkeszteni.

3. *Kritikai Lapok*. Budapest. Irodalmi folyóirat. Szerkeszti és kiadja Brassay Sámuel. Nyomtatta Müller Gyula. Keletkezett és megszűnt 1855 november havában. Pártolás hiányában csak az első szám jelent meg.

Tervezete: megjelenik időhöz nem kötött négy füzetes folyamban, egy-egy füzet 5 kis íven, nyolcadrét. Ara egy folyamnak 2 firt, egy füzet 36 krajcár p. p. Ez a hallatlan olcsóság jellemző Brassai önzetlenségére.

4. *Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyvei*. Kolozs-

vár. Tudományos folyóirat, az állat-, föld-, ember- és ásványtan köréből. Kiadja az egyesület. Nyomtatja Stein János. Megjelenik időhöz nem kötött évi 6—7 füzetben. Mint a múzeum igazgatója, 1859—1873-ig az első hat évfolyamot szerkesztette Brassai Sámuel.

Midőn egyetemi tanár lesz, átadja a szerkesztést Finály Henriknek, aki 1876 február óta vezette új folyóban.

5. *Összehasonlító irodalomtörténeti lapok.* (Acta comparationis litterarum universarum.) — A latin főcím 1879 óta, 1877—78 óta a főcím magyar.) Szerkesztik és kiadják Dr. Brassai Sámuel és Dr. Meltzl Húgó. Kolozsvárt. Nyomtatja Stein János. Megjelenik magyar, német, francia, angol, olasz és spanyol szöveggel, havonként kétszer, 15-én és 30-án, két kis íven, 4-rét. Ara egy évre 6 frt. Keletkezett 1877 január 1-én.

1880 januártól kezdve Brassai kiválik a szerkesztőségéből és ezentúl Meltzl, mint felelős szerkesztő egyedül szerkeszti. A címlap azonban továbbra is jelzi: „fundatores et editores Dr. Sámuel Brassai et Dr. Hugo de Meltzl“. — Megszűnt 1897-ben, huszadik évfolyamában.

Mellékletként kacér tizenhatodrében egyes hosszabb cikkeit könyvalakban is megjelentette, de nagyon intim kiadásban, 100 példányban, melyekből könyvpiacra csak 50 jutott. Ez volt a „Fontes“.

Egyes füzetei Mme Dora d'Istria francia nyelvű és Brassai német dolgozatait hozták.

A lap 1877—78-ban időközben szünetelt és 1879 újévtől új folyamban, latin főcímmel, block kiadásban jelent meg, de igen gyakori megszakítással és nagy késéssel.

Brassai a laptól pénzügyi okok miatt vált meg. Amint hátrahagyott irataiból kitűnik, a négy év alatt 950 forintot a lapra ráfizetett.

6. *A magyar nyelv ellenőre*. Kolozsvár. Szerkeszti és kiadja Dr. Brassai Sámuel. Megindult és a pártolás teljes hiánya miatt megszűnt 1882-ben. Két füzet jelent meg.

7. *Unitárius Közlöny*. Kolozsvár. Havonként megjelenő vallásos néplap. Kiadja a Dávid Ferenc-egylet, melynek elnöke Brassai. Felelős szerkesztő Boros György, tanár. Szerkesztőtárs Dr. Brassai Sámuel. Megindult 1887.

* * *

Ezenkívül szerkesztette Brassai a *Kék könyvtárt*, iskolai könyvek kiadására, 1837—1878. Időhöz nem kötve jelentette meg benne elemibb iskolakönyveit, összesen tizennégyet, melyeknek nagy része több kiadást ért.

Végre, 1843-ban megindította Berde Áronná a *Természetbarát-ol*. A lapon azonban nincs meg-

nevezve. A lapnak a forradalom vetett végett, 1848 június 29, habár ezután még 4 hónapig, folytatásaként Berde kiadta az Ipar és Természetbarátot. Brassai derekasan fizette a deficitet.

IV. Fontosabb cikkei.

1. *Az esztétika és irodalom köréből.*

A gyönyörúségről, melyet szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk. (Nemzeti Társalkodó 1832 március 17. és 24., július 28. és aug. 4.) — Újra kiadta 1859-ben Szelestey Szépirodalmi Közlönyében. — Új átdolgozásban németül: Összehasonlító irod. tört. lapok, III. 583., 607. Lefordította Meltzl: Von dem Vergmügen . . . Adalék Poe Edgár ismertetéséhez. Szépirodalmi közlöny 1858.

Felnyitott levél Gyulay Pálhoz. Szépirodalmi közlöny 1858.

Nyílt válasz Szemere Miklós úrnak. Szépirodalmi Figyelő 1861.

Mégis valami a fordításról. Szépirodalmi Figyelő 1861.

Burns olvasása után. Fővárosi Lapok 1871.

Aethetische Kritik, az Összehasonlító irod. tört.

- lapokban 1879. (Fontesben könyvalakban); inkább a nyelvészet körébe tartozik.
- Munkaosztás az esztétikában. (Kozma említi ezt a cikket. Nem tudtam megjelni.)
- Classicizmus és Romanticizmus. Pesti Napló 1857. 1858.
- Egressy Gábor XXXIII. Rebus-a. Pesti Napló 1858. Korunk színírájához. Kolozsvári közlöny 1862, A kritikus tragédiája. Korunk 1862.
- Gyulai Pál legújabb leleménye az aesthetikában. Fővárosi Lapok 1864.
- A hasonlatról. Erdélyi Múzeum 1874.
- Canakyaе sententiae in Tezas neuer ausgabe. Összehasonlító írod. tört, lapok 1879. 130.
- Zür vergleichenden Geschichte der Philosophic. (Avenarius.) Összehasonlító írod. tört, lapok. 1878. 478.

2. Zenéről.

Beethoven Lajos. Honderű. 1847.

Második nyitott levél Gyulai Pálhoz. Szépirodalmi közlöny 1858. („Viardot Garcia asszony bémítandó a hallgatótól Bellini pompás áriájával.“)

A Szépirodalmi lapokba, Szépirodalmi közlönybe és Szilágyi F. Budapesti Hírlapjába írta zenekritikáit Canus és Zsámbokréti Gyula álnevek alatt. 1853—59.

3. *Pedagógiai cikkei.*

Nyelvtanulás. Nemzeti Társalkodó 1837. 6., 7., 8. szám.

Edvi Illés Pálnak Első oktatásra szóló kézi könyvének ismertetése. Vasárnapi Újság. 1837.

Rövid elmélkedés az iskolaügy fölött. Keresztény Magvető 1861.

Halljunk szót I (A francia nyelvtanok ügyében.) Hon 1863. 115—118. sz.

A francia nyelvtanok ügyében. Fővárosi Lapok 1864. Könyvismertetés. Vezérfonal a mértani szabadkézi rajz tanításánál. Irta Schoeder R. Tanáregyleti közlöny 1870.

Néhány szó az unitar. köröndi 1841. synodusáról. Nemzeti Társalkodó 1841. II.

Középiskoláink ügye. Budapesti Szemle 1874.

Tudományrend a kolozsvári unitárium collégium alsóbb osztályaiban. Vasárnapi Újság. 1844.

Egy falusi pap. Unitárius közlöny 1888. (Ez a cikk különösen azért is érdekes, mert önéletrajzi adatokat tartalmaz: a falusi pap Brassai édes atyja.)

Még egy kis elmélkedés az iskolaügy fölött. Keresztény Magvető 1868.

Még egyszer a középiskola ügye. Budapesti Szemle 1875.

A klasszikus nyelvek tanításáról. Budapesti Szemle
1876.

Rektori programbeszéde a klasszikus nyelvek tanításáról. Acta reg. scient. Universitatis Claudiopolitanae, anni 1879—80.

Reform des Sprachunterrichts. Összehasonlító írod, tört, lapok 1881. (Külön lenyomatban is, mely ma már unicum.)

Nevelés tudománya. Keresztény Magvető 1890.

Miért és mikép írják a tankönyveket? Néptanítók Lapja 1890.

Irt továbbá a Család és Iskola című folyóiratba, 1889—1891. Ennek rendes munkatársa is volt.

4. *Nyelvészeti cikkei.*

Ide tartozik pedagógiai cikkeinek jórésze.

A magyar mondat. Akad. Értesítő (szerk. Toldi) 1860—63. I. 1: 279—399., II. 3: 2 — 127., III. 3: 173—409.

A magyar helyesírás. Magyar Polgár. 1884.

A dativus ügye. Nyelvőr XV: 20.

Én is hozzá szólok. Egy. Philol. Közi. IX. 1885.

Helyre igazítás. Nyelvőr XIX. 447.

Mi a mondat? Nyelvőr XX. 250.

Fordítás példája. Összehasonlító írod. tört, lapok. 1877. I. 9.

- Fennice aut Mongolice. Összehasonlító írod. tört, lapok 1877. I. 145.
- Plane Sinice. Összehasonlító írod. tört, lapok. 1877. II. 242.
- Eine Principienfrage. Összehasonlító írod. tört, lapok. 1878. III. 343.
- Tapogatódzások a magyar nyelv körül. Pesti Napló 1856. 236.
- Vissza- és körültekintés. Egyet. Philol. Közlöny. 1897 június, július, október. (XXI. 6—8. füzet.)
E cikk másik fele már Brassai halála után jelent meg, de a kefelevonatokat még ő javította.
Az alanytalan mondatok kérdéséhez. Egyet. Philol. Közlöny. 1897 december. (Posthumus.)

* * *

Kéziratban maradt: Goldzieher Ignác: „Renan, mint orientalista“ című emlékbeszédét helyes magyarságra fordította. — Hasonlókat ismertet Concha, Budapesti Szemle. 1910 novemberi füzet.

5. Természettudomány és matematika.

- Bevezetés a növények organographiájába. Tudomány Tár 1836. IX.—X. füzet.
- Botanische Miscellen aus Siebenbürgen. Flóra 1838.
- A fűvész örömei. Athenaeum 1840.

Soristan (Syria). Nemzeti Társalkodó. 1841.

Egy pár adat korunk ismeretéhez. (Magassági mérések Erdélyben.) Természetbarát 1846.

Kolozsvári időjárás. Természetbarát 1848.

A múlt Január Kolozsvárt. Természetbarát 1848.
Über Kropf und Kretinismus. Zeitschrift für Natur und Heilkunde. 1851.

Vahot Imre Nagy Képes Naptára és a Nemzeti Képes Naptár számára az 50-es években az astronomiai naptárt írta.

Füvészet a magyaroknál. Magyarország és Erdély képekben 1853.

Mívelési kísérlet a chinai yam-mal. Gazd. Lapok 1855.

Némely algebrai fogalmakról s ezeknek geometriai alkalmazásáról. Akad. Ért. 1857—58.

Mezei Gazdaság könyve. (Pest, 1855—68.) — A meteorológiai cikket írta.

Számvetési észrevételek az ekék becslése tárgyában. Gazdasági Lapok 1859.

A természetten szelleme és iránya. Budapesti Szemle 1859.

Az 1854-ben látott üstökös csillagról. Magyar nép könyve. 1854.

A növényétáplálkozás ügye napjainkban. Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei. 1859—61.

A természetrajzi múzeumokról. Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei 1859—61.

- Jegyzetek a méhészetből. Falusi Gazda 1862.
 Éledés és életkezdet. Érd. Múzeum Ért. 1862. —
 Ugyanaz a Budapesti Szemlében 1862.
 Az ember eredete. Koszorú 1863. (A darvinizmus
 kérdéséhez.)
 Nézetek a szőlővésről. Gazd. Lapok 1853.
 A nap, mint elemző tanár. Emich Nagy Naptár
 1864.
 Fűvész és kertész. Érd. Múz. Ért. 1864. és Buda
 pesti Szemle 1864.
 Linnea. Oesterr. Botan. Zeitschrift. 1866—71.
 Mégis mennyit nyom egy font? Természet 1872.
 Az életerő és orvostan mai iránya.
 Az életerő léte. Erdélyi Múzeum 1880. 4—5. sz.
 Micsoda állat az a vegytan? Magyar nép könyvtára.
 1854.
 Mikor folyamodjunk a vegytanárhoz? Marosvásár-
 helyt füzetek 1859—60.
 Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett. Érd. Múzeum
 Egylet bölcséleti nyelv és tört., szakoszt., kiadv.
 1885—91.
 Néhány pillantás a természeti tudományok haladá-
 sára. Budapesti Szemle 1873.
 Vallás és tudomány. Keresztény Magvető 1873.
 Teremtés és fejlődés. Keresztény Magvető 1878.
 Baj van a táborban. Keresztény Magvető 1880.
 Béke kísértemények. Keresztény Magvető 1881.

Euklides XI. axiómájáról. Akad. Értesítő. 1897. IX. 415—27. (Posthumusz. Részlet Brassai utolsó, befejezetlenül maradt könyvéből, Mathesiséből, melyen utolsó napjaiban is dolgozott.)

Ezenkívül írt cikkeket a Magyar Postába 1857., Növényteni Lapokba 1877—78., Kolozsvári Nagy Naptárba 1865., Természettani Közlönybe 1871—72. s még számos bel- és külföldi szaklapba.

Talán idesorolható még: Az angol hirlapkezelés. Magyar Hírlap. 1850.

6. Filozófia.

Báró Jósika Miklós publicisztikai röpiratai, Irány és Vázlatok. Nemzeti Társalkodó 1836. Szamosy álnév alatt.

Az időszakok és nemzeti karakterek befolyása a história-írásra. Nemzeti Társalkodó. 1837.

A XIX. század uralkodó eszméi. (Bírálat Eötvös József könyvére.) Magyar Hírlap 1851. 522—28. (Eötvös könyvét sok tekintetben túlzásnak tartja. Hibája a deduktív módszer és syllogizmusai.)

Az exact tudományok követelése a philosophia tárgyában. Erdélyi Múzeum Évkönyvei. 1861. (Ezt az értekezést Csengery Antal olvasta fel az Akadémiában, de az értekezést az Akadémia nem adta ki, — miután két bírálója elvetette. Ez nagyon bántotta Brassait s ezért intézte az

- Akadémia ellen heves támadásait több röp-
iratban.)
- Szontagh, A magyar egyezményes philosophia ügye.
(Bírálat.) Kritikai Lapok 1855.
Fejlődés és erkölcsan. Erdélyi Múzeum. 1894.
- Melyik az igazi tudomány. Keresztény Magvető.
1887.
- A philosophia fordulta. Magyar Philos. Szemle. 1888.
- Medveczky, Normatív elvek az ethikában. (Bírálat.)
Magyar Philosophiai Szemle. 1889. (Szerinte:
„az akaratot irányzó törvény — oly három szó,
amely csodálkozik azon, hogy mikép került
egymás társaságába“.)
- A philosophia fordulta. Második, harmadik és ne-
gyedik cikk. Magy. Philos. Szemle. 1890—91.
- Talpra állítások. (Felelet Böhmnek.) Magy Philos.
Szemle 1891. és ugyanaz az Erdélyi Múzeum
Egylet 1891. évf. 2. füzet.
- Melyik az igazi tudomány. II. Vallás és philosophia.
Keresztény Magvető 1893.
- A rosszra való hajlam a rossz nevelés követke-
ménye-e? Unitárius Közlöny 1896. 9. füz.
- Emlékbeszéd Méhes Sámuel felett. Magy. Akad. Ért.
1852.
Félreértés. Keresztény Magvető 1870.
Fogadatlan prókátor. Keresztény Magvető 1872.
Renan Ernőnek, a francia Akadémiában tartott szék-

foglaló beszédéről. Keresztény Magvető 1879. („Renan eszelősködései után látszik, hogy egykor a jezsuiták tanítványa volt, aki törekszik C. Bernardra tolni saját nézeteit.“)

A jövő vallása. Keresztény Magvető 1886.

Szózatok a jövő vallásáról. Keresztény Magvető 1889. (Felolvasta a Dávid Ferenc egyletben; — a cikk folytatását ígéri, de már nem folytatta. Egyébként legszellemesebb írásai közé való.)

Buddhizmus. Keresztény Magvető 1890. (Felolvasta a Dávid Ferenc egyletben. Az értekezés két részre oszlik: a Buddhizmus történelme — és a felekezet hitágazatai. További kifejtését ígéri, de ez sem jelent már meg.)

Jézus istenségéről. Keresztény Magvető 1890. (Felolvasás a Dávid Ferenc-egyletben. — Az unitárius hit filozófiája.)

Nyílt levél dr. Concha Győzőhöz, az „Igazi pozitív philosophia“ ügyében. Athenaeum 1897.

V. Nevezetesebb polémiái.

1. Szilágyi Ferenc *Cliója* fölött. Nemzeti Társalkodó 1833—34.
2. *Brassai contra Peti József*, „Szemlész“ és Szalay István szentesi ref. pap. (Ismerteti Pápay Szabó

Károly: Peti József emlékezete. Sárospataki Füzetek 1863.) Peti: Az eszmeelviség védelme tapasztalati s értelmi álláspontú bölcsészeink közt Pest 1860. (Brassay Logikáját támadja.)

Brassai felel a Korunk-ban 1860. 70—74. sz (ide való cikkei összegyűjtve az „Irodalmi pör i philosophia ügyében.“) „Peti előhasú philosophus.“

Szalai: Egy szó az eszmeelviséghez. Sárospatak Füz. V.

Peti: Rövid válasz az „Egy szó“-ra. U. o.

Peti: Tájékozás a bölcsészet ügyében fenforgó vitá hoz Prot. Egyh. és Isk. Lap 1861. 16—22. sz

Brassai: Világosító szó a lapok t. közönségéhez Prot. Egyh. és Isk. Lap 1861. 23. sz. („Valam Peti úr egy rakás semmit írt össze e lapok köze lebbi számaiban a philosophiáról és csekély sze mélyemről.“)

Peti válasza U. o. 25. sz. — Előbbi cikkében Pét így ir: „Brassai írt ellene, mert szokása lévái mindenbe beleszólni, itt sem akarta, hogy szav< nélkül döntsék el ezt az ügyet. — Brassai bö] cselkedése nem egyéb kontárkodásnál. — Lehe Brassai nagy matematikus, linguista, lehet min den egyéb, — de a philosophiáról igen alant járó fogalmai vannak“ stb.

3. Brassai contra Mentovich Ferenc.

Brassai: Nyílt válasz Szemere Miklós úrnak, Szép

irodalmi Figyelő 1861. „Mentovich Moleschott
Boswell-je.“

Mentovich: Válasz, u. o. 1861. 8. sz. „Brassai
Liebig viszhangja.“

Brassai: „A korunk színbirálójához. Kolozsvári
Közlöny 1862. „Mentovichtól tanulhatná, hogy
az ember egész erkölcsisége a gyomra állapo-
tától függ.“ „Mentovich Feuerbachtól kapta
tudományát — s ez bifstekes és töltött káposz-
tás elmélet.“

Mentovich O jegy alatt: Kísérlet az ítézését mezején
Korunk 1862. 26. sz. „Ez izetlen prikulics-vicc.“

Brassai: A kritikus tragédiája. Korunk 1862. 31 —
35. szám.

Mentovich: A kritikus komédiája. Korunk 1862.
39—40. sz. „Brassai a kritikusok csalhatatlan
nagy mogulja, utolérhetetlen grand muftija, bámu-
lásra méltó Dalai Láma, kolozsvári Chimborasszo“.

Mentovich: Brassai úr igazsága. Korunk 1862. 41.

sz. „A philosophia üres szójátékból összefércelt
sületlenség bábel tornya. — Ön kétségkívül nagy
tudós, de mégis igen kicsiny arra, hogy az új
eszmék gördülésében levő hógomolyát feltartóz-
tathassa. — Alkonyuló napjaiban gyermekies
civódásban találja örömét s idejét — a nagy
Newtontól kissé eltérőleg — nem imádkozásban,
de szidalmazással tölti.“

Brassai: Mentovichhoz Brassai. Korunk 1862. 43. sz. „Hógomoly biz az s elolvad.“

Mentovich: Válasz Brassainak. Korunk 1862. 51. sz.

Brassai: Jellemviselő maszcura. Korunk 1862. 56.

sz. „Nem igen kis idő múlva — ez az egész Moleschottiano — Buchneriana paraphrasist — a műveltség történelemben az „elmetévedések“ rovata alatt fogják meglegelni maradékaink.“

Mentovich: Új világnézet. 122. 1. Pest 1870. (Erre Brassai már nem felelt) „Brassai csak azért lett oly engesztelhetetlen ellene az újabb materializmusnak, mert a történet úgy hozta magával, hogy dr. Pólya a materializmus mellett emeljen szót az akadémiában s nagyon hihető, miszerint, ha ezen jeles tudósunk a materializmus ellen nyilatkozott volna: tisztelt ellenfelünk bombái és röppentyűi az idealizmus ellen volnának intézve.“

A vita kezdetén Mentovich O jel alatt harcolt, Brassai pedig W jelzéssel. Később a vita nyílt. Az egészzet ismerteti Dr. Gál Kelemen: Brassai mint philosophus. Keresztény Magvető 1898.

4. Brassai contra Balogh Péter.

Brassai: Szórend és accentus. „A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény, állapot körülményeit.“

- Balogh: A mondat definíciója. Nyelvőr XIX. 289.
 Brassai: Helyreigazítás. Nyelvőr XIX. 447.
 Balogh: Válasz a helyreigazításra. Nyelvőr XIX. 543.
 Brassai: Mi a mondat? Nyelvőr XX. 250.
 Balogh: Utolsó szavam. Nyelvőr XX. 359.

Irodalom.

I. Életrajzok, jellemrajzok, méltatások.

- Jókai Mór: Kakas Márton arcképcsarnoka 1865.
 (Összes művei XCVII. Életemből II. r. 1898).
 „Brassai hőszinű hajfűrtjei minden szála külön
 tudományban öszült meg — — — Brassai még
 az Üstököst is tanulmányozza, mint nyelvészeti
 specialitást.*
 Vasárnapi Újság 1860. (42. sz.) — 1872. (52. sz.)
 1879. (11. sz.) — 1890. (18. sz.), valamennyi
 arcképpel.
- Boros György: Brassai Sámuel otthon. Vasárnapi
 Ujs. 1897. (11. sz.)
- Hermann Ottó: A mi Brassaink. Vasárnapi. Újság
 1897. (15. sz.)
- Tóth Béla: Magyar Anekdotalikésében néhány jel-
 lemző adomát mond el Brassairól. Képekkel.
 Törös Tivadar a Szegedi Híradóban. 1885. (2. sz.)
 Várady Antal a Magyar Szalonban. 1887.

- Kolozsvár 1890. (103—104. és 117. sz. mellék!.)
Interview.
- Magyar Hírlap 1891. (29. sz.) Önéletrajzi adatokat tartalmaz.
- Meltzl Hugo: Összehasonl. írod. tört, lapok. 1880. jun. 30. Érdemét első sorban abban látja, hogy a magyar népdal és népies nyelv érdekében Liszt Ferenc ellen ellenállást fejtett ki; — a *másik az aesthetikai kritika megállapítása* Európában.
- Bartalus István: Brassai bácsi. Margyar Hírlap. 1897. (176. sz.)
- Egy főbenjáró pör. (Adalék Brassai Sámuel genealógiájához.) Nemzet. 1897. (175.) és Kolozsvár 1897. (144.)
- Ifj. Hermann Antal: Brassai bácsi. Brassói Lap. 1897. (74.)
- Junius: Brassai Sámuel. Budapesti Hírlap. 1897. (175.) Ugyanez névtelenül mint a Pesti Napló vezércikke: Magyar polihisztor címen, az akadémia Brassai - ünnepével kapcsolatban, 1899.
- Junius: Az utolsó polihisztor. Hét. 1897. (25. sz.) arcképpel.
- Kuszkó István: Brassai Sámuel 1848—9. tört, lapok. 1897. (11 — 12. sz.)
- Kuszkó István: Apróságok Brassai Sámuel életéből. Ellenzék. 1897. (142. sz.)

- Dr. Lázár Gyula: Brassai Sámuel. Nőnevelés. 1897.
- Márki Sándor: Brassai emléke. Akad. Ért. 1897. (405. 1.)
- Sassi Nagy Lajos: Brassai Sámuel. Néptanítók Lapja. 1897.
- Petelei István: Brassai Sámuelről. Pesti Napló. 1897. (177.)'
- Szabó K.: Apróságok Brassai Sámuelről. 1848—9. tört. lap. 1897.
- Ürmös Lajos: Brassai Sámuel. Nemzet. 1897. (166.)
- Ürmös Lajos: Apróságok Brassairól. Nemzet. 1897. (180.)
- Vajda Emil: Brassai Sámuel. Ellenzék. 1897. (137.)
- Simó János: Az ész és szív öszhangja Brassai Sámuelben.
Emlékbeszéd. Aranyosvidék. 1898. (137.)
- Szentgyörgyi Lajos: Apróságok Brassai bácsi életéből. Délmagyarországi Közlöny. 1898. (193.)
- Athaeneum naptára. 1898. (83—85. old.) képpel.
- Élet 1910. okt. A kolozsvári Brassai emlékkal kapcsolatban.
- Farkas Lajos beszéde az emlék leleplezésekor közli a Budapesti Hírlap, 1910. szept.
- Kőváry László: Brassai százéves pályafutása.*
Erdélyi Múzeum. 1897 szept., okt., nov. és dec. füzet. Az utolsó füzetben észrevételek.
- Kőváry László: Brassai, a tudós, az író és munkái.

Keresztény Magvető, 1897. sz.

Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. Fel-
olvasta az akadémia 1899 május 7. közülésén.
Olcsó könyvtár 1357—58. és Akad. Értesítő
1899. (276. 1.) „Élete utolsó éveiben magas alak-
jával, elbűvölő nagy világirodalmi tájékozottsá-
gával, ha társalgás közben az ind mythologia
és költészet bűvös kertjébe tévedt, eszembe
jutva régebbi naptárkészítő hajlamai és napállás
megfigyelő állandó szokása, nem egyszer a száz-
esztendős jövőmondó képében tűnt fel.“

Concha Győző: Emlékezés Brassai Sámuelre. Buda-
pesti Szemle, 1910 november.

II. Esztétikai munkásságáról.

Fábián Gábor 1874-ben írt levelében. (Abafi: Figyelő.
1878. 45. 1.) „A puritanus Brassait, ki szeret
universalis tudóst játszani, én csak egy derék
logikus főnek tartom; de a ki az agyában
halomra gyűlt hybridikus zagyalék között ez
egy erősebb oldalával sem bír kellőleg eliga-
zodni. A költészet terén pedig merő nullának
tekintem a jó öreget.“

Id. Ábrányi Kornél: Brassai bácsi mint zenész.
Budapesti Napló, 1897. 193. sz.

Dr. Gál Kelemen: Brassai mint philosophus. Első

közlemény I. Aesthetikai munkássága. Keresztény Magvető, 1898. 2. f.

Kozma Ferenc: Brassai Sámuel mint aestheticus és műkritikus. (Kivonatban) Akad. Értesítő, 1899. 402—8. 1.

III. Nyelvészeti munkáiról.

Arany János: Visszatekintés. Szépirodalmi Figyelő. 1860—61. évf. 562—63. 1. — „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusek ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a „Carthaginem delendam“-ot. — Brassai a tudomány, az elmésség, a logika fegyveres Goliáthja.“

Ballagi Mór: Brassai és a nyelvújítás. Budapest, 1875. Értekezés a nyelv és a széptud. köréből V. 4.

Simonyi Zsigmondi Brassai Sámuel. Nyelvőr 1897. (356—58.)

Pálfy Márton: Az „okszerű vezér“ s Brassai nyelv-tanítói munkássága. (Külön lenyomat a kolozsvári unitárius kollégium 1899—900 Értesítőjéből. 37. 1.) Kolozsvár 1900.

K. A. ismerteti a Neue Unterrichtsmethodét a Keresztény Magvető, 1880. VI. füzetében.

Kocsis Lénárd: A mondatrészek viszonya Brassai

mondatelméletében. Budapest, 1902. (Nyelvészeti füzetek 3.) I. Brassai általános elvei. II. A mondat dualizmusa. III. A többi mondatrész viszonya. Dr. Kaiblinger Fülöp: Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja. (Értekezés a Budapest székesfővárosi IV. kér. (belvárosi) főreáliskola 1909—1910. Értésítőjében.) Külön lenyomatban is, — Budapest, 1910.

IV. Tanári pályájáról.

- Felméri Lajos: A magyar tanférfiak Nesztora. Magyar Paedagogiai Szemle 1887. — arcképpel.
- Kőváry László: Brassai mint collégiumunk tanára. Keresztény Magvető 1897. június.
- Boros György: Brassai Sámuel tanárságának 60. évfordulója. Vasárnapi Újság 1897. (11. sz.)
- Boros György: Dr. Brassai Sámuel tanári pályája és irányelvei a középiskolában. Közérdek 1898. 34—35. sz. és Unitárius Közlöny 1898. 8, 9. sz.
- Boros György: Brassai mint paedagogus. Nagyküllő 1899. 40—41. sz.
- Ember János: Brassai mint paedagogus. Népevelők lapja 1898. (1. sz.)
- Márky. A kolozsvári m. kir. Ferencz-József tud. egyetem története. Kolozsvár 1896. 56. 1.

V. A természettudósról.

Vályi Gyula, a Kolozsvár 1890. máj. 24. számában Brassait mint matematikust értékeli.

Kánitz Ágost: M. Növénytani Lapok X. évi. 18. f.

Gombocz E.: Brassai Sámuel. Adatok a magyar botanika újabb történetéhez. Felolvasta a Természettudományi Társulat növénytani szakosztályának 1910 december 14-iki ülésén.

Beöthy—Badics írod, története csak mint természettudóst tárgyalja.

VI. Filozófiáról.

Gyulai Pál: Koszorú 1864. II. 24. sz. „Brassai mióta megírta logikáját, úgy beszél, mintha ő találta volna fel a logikát.“

Logikáját ismerteti: Toldy Ferenc „titoknok“. M. Akad. Ért. 1858. — Pesti Napló 1857. 258. — Szépirodalmi Közlöny 1858. 7. sz. és március 21. sz. — Új Magyar Múzeum 1858. — Szilágyi Sándor (Új Magyar Múzeum) 1860.

Böhm: Észrevételek Brassai cikkére. (A philosophia fordulta) Magyar Philosophia-Szemle 1890—91. évf. 337—340.

Szlávik: Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. — 109. kötetében ismerteti az igaz pozitív philosophiát.

Dr. Gál Kelemen: Brassai philosophiája. Keresztény Magvető 1907 január. Ismerteti az igazi pozitív philosophiát.

Dr. Gál Kelemen: Brassai mint philosophus. Keresztény Magvető 1898. XXXIII. 2, 3, 4, 5, 6 és 1899 XXXIV. 1, 2. füzeteiben. I. Aesthetikai munkássága. II. Logikai munkássága. III. Módszertani munkássága. IV. A materializmus. V. A darwinizmus. VI. A pozitivismus.

A Pallas Lexikonban Felméri Lajos: „Brassai philosophiája nem eklekticizmus, hanem a neokriticizmus alapján van szerkesztve.“

Függelék.

- Brassai levelei Bód Péterhez (I.—V.) A marosvásárhelyi ref. coll, könyvtárban levő eredetiek-ből közli Koncz József. Keresztény Magvető 1897. IV.
- Brassai Sámuel alsó-szt.-mihályfalvi pap levelei Sebes Pál toroczkói isk. igazgatóhoz 1830—1836. (I.—VII.) Közli: Keresztény Magvető 1892. I. II. III.
- Brassai 1886-ban kiadta Comenius Amos János Vestibulumát, melyhez előszót is írt. A kolozsvári unit, főiskolán több éven át használatban volt.
- Brassai arcképét köre rajzolta Stohmayer Bécsben. Kiadta Vahot Imre. Közli: Magyar írók Arcképcsarnoka, II. műlapján.
- Több író neki ajánlotta könyvét. így Lomniczi: A műfordításról. Fontes 1870. és Concha: Politika, 2 kötet, Budapest 1896.

TARTALOM

Brassai az irodalomtörténetben. Brassai munkái s érdemei jórészt feledékenységbe mentek. — Első jellemző tulajdonsága a sokoldalúság, melyet összefoglal a filozófia. — Második jellemző tulajdonsága a korszerűség; művei tükrözik korát. — Brassai és Apácai; magyarsága	3
Brassai polihisztor lesz. A tudomány szeretetét atyjától örökölte. — Első nevelése s ennek auto-didaktikai iránya. — Nevelő lesz s ez a foglalkozás a minden iránt való érdeklődést tovább szítja benne. — Polihisztorsága; manap az ember már alig lehet polihisztor. — Polihisztorsága egyik oka, hogy nem lett alkotóművész. Második oka: hogy nagyon későn kezdett írni s harmadik, hogy érzelmek nem sarkalták az írásra. — Sok nyelvet tudott. — Polihisztor volta irányítja további életét	18
Brassai újságírása. A Nemzeti Társalkodónál. — A Vasárnapi Újságnál. — Újságírása viszi arra, hogy megírja Bankismeretét	44
Tanári pályája Előbbi munkássága alapján lesz tanár. Viszonya tanítványaihoz; tanítása induktív. — Tankönyvei. — Élete a forradalom idején, későbbi tanárkodása, múzeumigazgató, majd egyetemi tanár. — Módszere	58

Brassai bácsi. Zenész. — Mindennapi élete. — Jel- leme	77
Az esztétikus. A gyönyörűségről. — Forrásai. — Hatása. — Az ember, ki a mű mögött beszél. — Critikai lapok. — Bírálatai; fontossága. — Össze- hasonlító irodalomtörténeti lapok	89
A természettudós. A természet iránt való szeretete.	
— Természettudományának gondolkodásmódja a filozófia	122
A nyelvész. Brassai mint nyelvtanár. — Nyelvtanai- nak módszere. — Nyelvészeti felfogása, a nyelv logikája. — Mondatelm	130
A filozófus. Filozófiájának kialakulása és egyöntetű- sége. — Logikája. — Viszonya a többi filozófushoz. — Igazi positiv philosophia. — Filozófája magában feloldja egész tudományát	139
Írói kvalitásai. Stílusa a harmincas évek stílusa és külömbözik a mi stílustól. — Kortársai közt kitűnő prózairók vannak, mint Jókai, Gyulai, Mikszáth s Brassai stílusa az ő stílusoktól is eltérő. — Világa. — Fordulatossága. — Terjedelmessége. — A filo- zófia nyelvé. — Öntudatossága	147
Adatok.	
Életrajzi adatok	163
Művei (Eredeti könyvei és röpiratai, fordításai, folyó- iratai, fontosabb cikkei)	170
Irodalom Brassairól	195
Függelék	203